Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Reis door Zwitserland, 18 Julij - 22 Sept. 1847

https://hdl.handle.net/1874/390289

Carton 109
O.C.18.
Hs.
0 C 18
Hss. Ackersdijck.
21
F. 13 16.

Hss. Ackerod. N°21

Zondag 18 july 1847 ondernamen wy de reis, die voor gezondheid en krachten, als vroeger, de beste vruchten deed verwachten, en tegelyk genoegen en onderrigt moest opleveren. Wy verlieten Utrecht met den Spoortrein van 5 u. 40 min. By 't vertrek namen wy nog afscheid van myn collega Mulder, die met zyne dochter in de tegenovergestelde rigting een uitstap ging maken: hij naar Amsterdam, wy naar Arnhem. Hier aangekomen zynde maakten wy nog eene wandeling: de avond was helder maar zeer koel, geheel verschillend van de vorige die hinderlyk warm geweest waren. In de groote zaal van de herberg, de Zon, maakten wy de opmerking, dat het vry groot aantal reizigers, die, even als wy, hun avondmaaltyd hielden, zoo algemeen sprakeloos was; men hoorde byna niets. En waren, zoo het scheen, geen andere dan Hollanders. Weldra zullen wy de reisgenooten levendiger vinden.

Maand. 19 july. Te 6 uur met de Stoomboot der Keulsche Maatschappy den Ryn op. Het gezelschap was niet groot maar zeer goed: Mevr. Van Heerde met haar zoon en twee dochters, - slechts een Engelschman en die zeer spraakzaam en beleefd, - veel Duitschers, waaronder een geneesheer uit Cleef, met wien wy veel gesproken hebben. De weg is my te bekend, om er iets van op te teekenen. Eene afwisseling verschafte ons eene schoone sleepboot die, in Ruhrort gebouwd, hare

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

prachtvaart deed, met muziek en vrolykheid ons meer-
malen voorbyvoer, en door onzen kapitein met een geweldig
muziek totaal Ryswyk gelukgewenscht werd. Op onze
boot was een oud man met grijze haren en eerwaardig ge-
laat, die op vele slagvelden gestreden had, en nu op een
draaiorgel speelde, terwyl zyne dochter zong. Onze con-
ducteur was een Curaçaoenaar.

Te zeven ure bereikten wy Dusseldorf, waar wy den
heer en mevr. Bötticher vonden, die ons naar onze lo-
gies brachten, vervolgens hunne woning lieten zien en
met ons door en om de stad wandelden. Alles was
hier in groote vrolykheid door het schuttersfeest, dat
gedurende meerdere dagen gevierd wordt. Wy zagen den
optogt met muziek en vanen, bezochten de tent, die
fraai versierd is en waar gegeten en gedronken en later ge-
danst wordt. Het grootste gedeelte der bevolking neemt
hier aan deel, en men poogt de vroegere herinneringen
meer en meer te doen herleven: een groot vaandel, den hei-
ligen Sebastiaan voorstellende, patroon van de Dus-
seldorfer schutters, wordt met plegtigheid vooruitgedra-
gen; en vele kleederdragten en voorwerpen zyn weder inge-
voerd op de Middeleeuwsche wyze. Aanvankelyk schynt
dit niet te slagen; maar houdt hier veel van vrolykheid
en die wordt er ruim mede verbonden. Toen wy daar-
van zagen, was het warm en door het stof minder aan-
genaam gemaakt; maar algemeen heerschte vergenoegd-
heid en tamelyk veel orde. In het oog vallend was
hier, zoo als meer algemeen in onzen tyd, de onbeschei-
denheid der aankomende knapen. De aanleg der nieu-
we stad en de wandelingen zyn schoon en op groote
schaal; zy herinneren aan den Franschen tyd, toen men

van Dusseldorf eene soort van hoofdstad wilde maken.

Dingsd. 20 July. Wij bezochten de tentoonstelling van schilderijen van het „Kunst-Verein" voor Rijnland en Westphalen. De schilderijen waren zeer gunstig geplaatst. Eenige vielen ons in het oog door schoonheid, doch ook sommige door de tegenovergestelde eigenschap. Men roemt zeer de landschappen van Andr. Achenbach: zij zijn uit zeer verschillende landstreken genomen en er is veel gloed en leven in; wij kwamen de oude boomstammen op den voorgrond niet gelukkig gekozen en uitgevoerd voor. Onder de kleinere stukken beviel ons zeer: Eene arme boerenfamilie bij de doodkist der moeder, door J. Hoegg in Dusseldorf. Merkwaardig was: De puritein met zijne dochter, door E. Leutze uit Philadelphia. Hij vindt zijn kind in gebed voor een crucifix, en, terwijl hij haar met de eene hand wegstoot, slaat hij met de andere het voorwerp harer aanbidding in stukken. De uitdrukking op het gelaat van den onverdraagzamen ijveraar was zeer goed. Wij merkten op dat een gezelschap van Catholieke geestelijken zich lang voor dit stukje ophield en over den godsdiensthaat der protestanten uitweidde. Een stuk: Die Schlesische Weber, nach Carl Hübner, door C. Wildt in Berlijn, was een treffend, aandoenlijk tafereel; maar niet geschikt voor de kunst.
Te half een verlieten wij Dusseldorf, reden op den spoorweg naar Keulen waar wij nog eenen tijd wachtden om op den anderen spoorweg om 4¼ u naar Bonn te rijden. De Hr Bötticher en zijne vrouw waren niet onze reisgenooten. Te Bonn vonden wij in het Hôtel Bellevue zeer goede huisvesting. Wij dronken thee in den tuin aan den Rijn, opgetogen over het

gerigt op het Zevengebergte. De avond was zoo schoon; wy wandelden naar Poppelsdorf, en, teruggekeerd in de stad, maakten wy een bezoek by Prof: <u>Kinkel</u>, een oude kennis van myne vrouw en dochter. Het was my merkwaardig dezen talentvollen man, van wien ik dikwyls gehoord had, aan te treffen. Hy was vroeger godgeleerde, doch, zoo als hy zelf zeide, was dit zyne roeping niet, en beschouwde hy de jaren aan die studie besteed als jaren van stilstand voor zynen geest. Nu behandelt hy de geschiedenis der kunst in de middeleeuwen en later. Zyn sprekend gelaat, vurige oogen en vooral zyne krachtige welluidende stem maken een zeer gunstigen indruk. Onze vakken van studie hadden weinig verwantschap; toch spraken wy er over, en het was my niet zonder belang te vernemen, hoe zich onderwerpen van staatshuishoudkunde voordeden aan een man, die geheel voor de kunst en hoogere beschaving leeft. De vryheid van den handel, zeide hy, heeft voor my iets grootsch en strelends, als middel van algemeene beschaving en van betrekking tusschen alle volken; maar in de Rynlanden is, dunkt my, het verbodstelsel onmisbaar. Het volk is er zoo stomp en voor veredeling zoo weinig vatbaar, dat men onmogelyk op de massa werken kan; maar de fabrikanten, welke door het verbodstelsel ryk worden, bevorderen de kunsten, zy bekomen smaak voor fynere beschaving en hun voorbeeld werkt op het volk.

Wy waren van dezen eersten dag onzer gemeenschappelyke reis zeer voldaan.

Maand. 21 July. Dezen morgen om 8 uur vae-
ren wy van Bonn af, en wy genoten nu nog eens
het gezigt op de schoonste boorden van den
Ryn. De stoomboot voer byzonder snel. Het
gezelschap leverde niets merkwaardigs op. Na-
by Erbach wees men ons de plaats, waar dien
zelfden dag de staatsgevangene Moraft, die
van Mentz naar Ehrenbreitstein gebragt werd,
ten einde hier de vestingstraf te ondergaan,
waartoe hy veroordeeld was, en die 20 jaren du-
ren moest, uit de stoomboot gesprongen
was. Hy was verzeld van twee gendarmen,
doch die konden hem niet dadelyk naspringen, en
toevallig bevond zich een bootje dat hem dade-
lyk opnam, en op het eilandje aan land zette;
toevallig bevond zich aan de andere zyde van
het eilandje een tweede boot dat hem overzette;
en nu bevond zich, weder toevallig, een wagen
met vier paarden, waarin twee heeren, die hem
uitnoodigden om zyne plaats by hen te nemen; en
met dezen reed hy weg. Het was opvallend hoe
alle aanwezenden zich over de vlugt van dezen
omwentelingsgezinden veroordeelde verheugden.

Om 5 u. stapten wy te Bieberich aan land; doch
wy moesten een geruimen tyd wachten, eer de wagen
op den spoorweg vertrok, en deze voer aanvangs
langzaam. Van Cassel vervolgden den grooten
spoorweg, doch kwamen eerst toen het donker was
te Frankfurt aan, waar de toevloed van reizigers
zeer groot was, zoo dat wy na groot oponthoud

met moeite in den Weidenbusch kamers op de hoog-
ste verdieping bekwamen. By zoo veel ongemak
en ongemak, die men nog duur betaalt, klinkt het
wonder, dat dit alles voor plezier geschiedt.

Donderd. 22 July. Om 9 u. op den Spoorweg
naar Heidelberg. Wy bewonderden het vruchtbare, wel
bebouwde land, waar nu alle veldgewassen zoo
weelderig standen; ter zyde zagen het schoone
Odenwald, herkenden de ruïne Auerbach, den
Melibocus en andere punten, die wy vroeger be-
zocht hadden. De Spoorweg volgt hier den bekenden
weg der Bergstrasse.

Te 12 ure kwamen wy in Heidelberg, waar wy in
den Prinz Carl goede herberg vonden. Spoedig
namen wy plaats aan den welbezetten vrolyken
disch; doctor Moleschott, onze vroegere Stadgenoot,
at met ons. Ik maakte kennis met myn buurman,
Stähelin, professor der theologie in Bazel.

Na het eten bezochten wy de ruïne van het slot,
bezagen de merkwaardigheden, ook het Heidelber-
ger vat, wandelden veel en dronken zaam thee.
Later herhaalden wy de wandeling, beklommen ook
den toren, en daarna gingen wy naar de bekende
Wolfsbron, van waar wy langs den Neckar huis-
waarts gingen.

Vryd. 23 July. Dezen morgen maakten wy een klei-
nen uitstap in het Neckar-dal; eene stoomboot gaf
ons daartoe de gelegenheid. Wy voeren te 7¼ u af, en
voeren tot Neckarsteinach, waar men een reeks van
oude ridderkasteelen op den regteroever aanschouwt;
de Vorderburg, Mittelburg, Schadeck, Schwalben-

nest. De tweede dezer ruïnes is door den eigenaar, Freiherr Von Dorôt, hersteld en is gedurende vele jaren door hem bewoond. Deze bezochten wij, en vonden haar zeer net ingerigt en van schoone bloemen omringd. Uit de vensters en van den toren hadden wij een uitgestrekt gezigt in het Neckardal, dat hier een heerlijk tafereel oplevert: steile rotsen, prachtig geboomte, koren en graanvelden, en de rivier, die daar tusschen door kronkelt. In en buiten de kerk wees men ons de bekende gedenkteekenen der familie Landschaden.

De stoombooten varen tot Heilbron; wij keerden met de boot, die van daar kwam, naar Heidelberg terug, en kwamen voor etenstijd aan

Dezen namiddag bezocht ik de professoren <u>Tiedemann</u> en <u>Rau</u>, en ging vergeefs bij Mittermayer en Schlosser. T. vond ik nog zeer wakker, hoewel hij reeds vrij hooge jaren heeft. Wij spraken onder anderen over de <u>privaat-docenten</u>. Bij het goede, dat ontwijfelbaar gelegen is in de proef, welke wetenschappelijke mannen nemen, of zij geschikt zijn om onderwijs te geven, alvorens hun die taak blijvend worde opgedragen, doet zich, vooral in den laatsten tijd, een groot kwaad op, zoo hij meent. Het grootste getal studenten verlangt alleen zoo veel te leeren als voor hunne examens noodig is. Nu pogen de privaat-docenten toehoorders te lokken door dat volstrekt noodige in het kleinste bestek mede

te deelen; en, wanneer slechts testimonia gevorderd worden, daar deze zeer ligtvaardig en zeer gunstig te geven; zoo dat dikwijls de betere Cursus der hoogleeraren verlaten worden voor zulke minder goede maar gemakkelijker Cursus. Prof. Rau kwam ons dezen avond afhalen, en wij wandelden met hem aan de overzijde der Neckar, waar de landstreek zich zeer schoon vertoont en waar ook vele bewoners der Stad landhuizen en tuinen hebben. Ik heb op deze wandeling veel met dezen ambtgenoot gepraat, die met veel ijver zijn vak behandelt. Wij spraken onder anderen over de voorgeschrevene <u>Cursus en de examens voor toekomstige ambtenaren</u>. Men is daarop in Duitschland zeer bedacht en men onderzoekt de mogelijkheid om die naar de verschillende bestemmingen te wijzigen. Hoe veel van de regtsstudie voor bepaalde ambten benevens zekere vakken der Staatshuishouding moeten gekend worden, is een punt van veelvuldige overweging. In Wurtemberg heeft men eene politieke faculteit daargesteld, en nu voor zoogenaamde regiminalisten nog een ander zamenstel van Cursus voorgeschreven, dat bedoeld is om bruikbare personen te vormen voor het bestuur. Dit alles schijnt mij met de beoefening der wetenschappen om haarzelven, als grondslag van hoogere beschaving, weinig overeenkomstig, het wordt praktisch schoolonderwijs. Dit is de geest van den tijd, in Duitschland niet minder dan elders. Men is voor de verbetering van de regering des lands ook niet af te keeren; want onbekwame mannen

kunnen het mogelyke merk van den Staat te bestuuren, toch niet wel gaat daar, terwyl onbe-kwame werklieden in alle andere vakken niet in staat zyn goede voortbrengsels te leveren. Doch het ware te wenschen, dat hoogere weten-schappelyke beschaving by mannen, die gewigti-ge posten in den Staat bekleeden, steeds met de be-kwaamheid voor hun vak gepaard ging; zoo dat deze laatste wel gevorderd, maar niet uitslui-tend gevorderd werd, en de studien niet plaats vonden enkel om examen te kunnen afleggen. Wy waren het hierover wel eens; doch hoe dat wen-schelyke te verwezentlyken? Wy spraken steeds over onderwerpen tot onze studien betrekkelyk; doch ik behoef daarvan geen byzondere aanteekening te houden: over eene op te rigten bank in Mannheim; — over de groote schatten door financiers als Rothschild verworven; — over den invloed der Spoorwegen; — over de nieuwste geschriften in het vak der Staatshuishoudkunde; — over het arm-wezen, het Communismus, enz.

Het was een schoone warme avond en met een waar genot zagen wy ons steeds om in deze bevoorregte velden.

Zaturd. 24 July. Te 7 u. verlieten wy dezen morg. Heidelberg, weder met den wagen op den Spoorweg. De Hr. Böttiche en zyne vrouw verlieten ons te Oos, van waar een zytak naar Baden. Baden was, wierom voor hen het keerpunt van de reis was. Tusschen 12 en 1 u. hield men 21 minuten stil, om

deel te nemen aan den middageten, dat gereed
stond; overigens vervolgden wy onafgebroken
onze reis tot Schliengen, waar wy tusschen
3 en 4 u. aankwamen. Hier hield de spoorweg op,
en wy werden nu in postwagens naar Basel
gebragt. Dit ging zeer langzaam door den
zandachtigen grond waarop wy ons bevonden.
Het was over 7 ure toen wy aankwamen.

Op onzen gemaakten weg hebben wy de bergen van
het Schwarzwald in het gezigt gehad; het land
was onafgebroken goed bebouwd; men zag in
het graan byna geen onkruid; – de graslan-
den waren algemeen met kleine kanalen door-
sneden, voorzien van sluisjes, zoo dat het land
behoorlyk vochtig gehouden wordt. Wy zagen
zeer veel vruchtboomen, algemeen overladen
van appelen, peeren, pruimen, noten. Op vele
plaatsen stond turksch koren, ook tabak. Aan
het laatste gedeelte van onzen weg groeide veel
wynstokken. De bergen waren grootendeels met
bosschen bedekt. De weg, dien wy heden
hebben afgelegd, was zeer lang; wy waren wel,
daar door zoo vlug te kunnen voortkomen; even-
wel was dit niet zonder vermoeijing.

Zond. 25 July. Wy hielden rustdag, hetgeen vooral
voor myne vrouw zeer noodig was. De groote le-
vendigheid van Basel viel ons zeer op; reeds om 4 u.
begonnen dezen morgen de wagens voorby te ryden,
en dit duurde lang voort en herhaalde zich dezen
avond. Het waren veel wagens van reizigers: post-

wapens en andere; doch ook de inwoners reden in groot getal uit. Er is hier veel doortogt van vreemden die Zwitserland bezoeken, ook veel doorvaer van waren uit Duitschland en Frankrijk. Overigens is Basel geen stad van groote zi-gen rijkheid; fabrieken van zyden, lint en wol-spinnerijen zijn bloeijend, doch meer nog namen de rijke Baselers deel aan de fabrieken buiten de stad, vooral in den Elsas, door het leenen van kapitalen. Zij bekomen daarvan gewoon-lijk 5 ten 100 renten; in de stad leenen zij tegen 3½ buiten de stad op onderpand tegen 4 of 4½. Men leeft ruim en goed maar ingetogen en ver-teert veelal minder dan men inkomen heeft. Daardoor worden vele familien zeer rijk. Staats-papieren zijn hier geene gewoone geldbelegging. Mijn Collega Stähelin heeft mij gezegd dat de Hoogeschool slechts 60 tot 70 studenten telt en daaronder bijna geene regtsgeleerde. De profes-soren in de regten zijn in den laatsten tijd bijna altijd na 2 of 3 jaren hier geweest te zijn, beroepen naar Greifswald of Rostock.

Het weder was heden niet schoon, het regende van tijd tot tijd, zoo dat wij zonder spijt t'huis bleven lezen en schrijven. Tegen den avond klaarde het wat op en toen maakte ik eene wandeling op den weg van St Jacob. Even buiten de poort zag ik het gedenkteeken voor de Zwitsers die in den slag nabij het dorp van dien naam den 26 aug. 1444 gevallen zijn. Teruggekomen las ik de bijzonderheden van dezen slag, die onder de heldhaftig-

den der Zwitsers eene gewigtige plaats besluit. Het was een strijd ~~tot den dood~~ van 1500 man tegen vele duizenden Franschen van de Armagnac. Slechts 10 Zwitsers bleven in het leven; doch het Fransche leger trok terug naar het onderronden had niet willen met deze bergbewoners vechten. Die gebeurtenis verdient dus in gedachten te blijven. Over de oorlog, waartoe de slag van St Jacob behoort, is in de historie der Zwitsers een tafereel van schande en wreedheid. Hij was ontstaan uit de begeerlijkheid der kantons, bijzonder van Zurich en Schwytz, om tot de nalatenschap van den Graaf van Toggenburg, die zonder kinderen overleden was toe te eigenen. Zij vergaten daarvoor hun verbond; Zurich scheurde zich van de overige bondgenooten af, verzoende zich met Oostenrijk en Frankrijk, en van beide zijden werd plundering, brandstichting, moord bedreven, zoo dat er de namen van te beroegen zijn. Halsstarrigheid en onmenschelijke woede, door de onwaardige drijfveer opgewekt gingen dus gepaard.

Maand. 26 July. Wij bleven heden nog hier, omdat in den postwagen geen goede plaatsen waren te bekomen. Ik las en schreef dezen voormiddag. Na het eten hebben wij veel gewandeld. De stad kwam ons net, de huizen goed onderhouden voor. Alles heeft het voorkomen van welstand; doch buiten enkele hoofdstraten is het zeer stil; de huizen der rijke familiën zijn veelal gesloten, terwijl de bewoners op het land zijn. Wij bezochten het terras bij de Munsterkerk, de Petersplaats, de wallen, de Rijnbrug. Op vele punten zagen wij den keten der Juraberegen zeer goed. De groote herberg der drie Koningen is nu

Wy zagen in het Munsterthal verscheiden ijzersmelterijen. Men zegt my dat in deze streek veel zoogenaamd Bohnenerz gevonden wordt, waarvan het ijzer by uitstek goed is.

Een ~~uur~~ ongeveer voorby Malleray reden wy door de Rots, Pierre Pertuis genaamd, waardoor de Romeinen reeds een weg gemaakt hebben. Een opschrift by de opening dat hiertoe betrekkelyk is, levert, zoo ik meen, aan de oudheidkenners nog altyd eenige zwarigheid. Ik herinnerde my, hoe ik dezen merkwaardigen weg in 1836 des nachts by het ligt der volle maan gemaakt had.

als een paleis volbouwd; een groot en prachtig zie-
kenhuis met fraayen tuin is eveneens sedert ons
laatste bezoek dezer Stad voltooid; - een nieuw
gebouw voor het Museum is onderhanden.
Wy waren ook aan de Stations gebouwen van
den Straatsburger Spoorweg; zy zyn in de Stad
gelegen voor de reis herwaards een voordeel is
boven den Duitschen Spoorweg die nog niet ver-
der gaat dan tot Schliengen.

In het fraaye koffyhuis aan de Brug gingen
wy even als op de vorige reis. Hier en elders in
de Stad is ons opgevallen, dat men zoo schoone
bloemen heeft. Byzonder fraai en talryk zyn
ook de fonteinen.

Overigens hadden wy de merkwaardigheden
reeds by vorige gelegenheid bezocht

Dingsd. 27 July. Te 5 u. met den postwagen naar
Bern. Door de schoone vallei der Birs naar Delé-
mont, een onbeduidend Stadje, waar in groote haast ont-
beten werd. Alles was hier Fransch. Wy kwamen nu
spoedig in het beroemde Munsterthal, waar de weg
tusschen hooge wilde rotsen slingert, die somtyds over
ons heen uitstaken, dan weder zich openden en eene
weelde van heerlyk geboomte vertoonde dat tot
hoog aan de rotsen opklom. Munster, waar het
dal naar genoemd wordt is slechts een dorp.
Wy vonden een goed middagmaal te Malleray
een levendig vlek. Door Tavannes gingen wy over in
de vallei der Suss en bereikten te 4 u. Biel, eene kleine
bedryvige Stad met zeer goede huizen. Wy hoorden hier
het vuile Duitsch spreken. Op kleinen afstand reden wy
over de Thiele, waarvan ons de groene kleur opviel

Aan den mond van deze rivier ligt Nydau, een stad-
je met een kasteel. Wij zagen nu ook het meer van
Biel, eveneens groen van kleur en met schilderach-
tige boorden. Het eilandje Saint-Pierre, bekend
door het kort verblijf en de lieve beschrijving van
Rousseau, zagen wij in de verte. Bij de kleine
stad Aarberg reden wij over de Aar. De bruggen
zijn hier reeds overdekt volgens Zwitsersch ge-
bruik. Wij hebben op vele plaatsen langs den
weg den rijkdom van vruchten bewonderd, de
appel- en peren- boomen moesten doorgaans on-
dersteund worden, omdat zij zoo zwaar beladen
waren. De velden waren goed bebouwd, het gras
stond heerlijk en wordt ook door het water dat
van de hoogte vloeit, regelmatig bevochtigd.
Eene blijkbare verwaarloozing, en tegelijk een
misstand bij de boerenwoningen, zijn de mest-
hoopen, die doorgaans aan den weg liggen, en waar-
van het regenwater steeds met de kwalijkste deel-
en wegvoert. Op het laatste gedeelte van onzen
weg zagen wij schoone bosschen zoo wel loof- als
naaldhout. Vergezigten op de hooge bergen
genoten wij niet: het regende van tijd tot tijd en
de wolken bedekten het verschiet. Om 9 uur kwa-
men wij te Bern aan en vonden eene zeer goede her-
berg in de Kroon.

Woensd. 28 July. Het regende dezen morgen voortdu-
rend; wij bleven daarom t'huis. Na het eten werd het we-
der zeer goed en wij doorwandelden de stad in alle rig-
tingen. De fraaiheid der huizen, eenige groote openbare
gebouwen, zoo als het korenmagazijn, het hospitaal; - de
poorten met het muurwerk, de fonteinen, - zijn merkwaar-

dig. De gallerijen langs de straten geven aan de stad een bijzonder karakter. Wij bezochten de hoofdkerk, doch wij konden de trophéën uit den slag van Murat niet zien; zij waren weggesloten, omdat men bezig was een nieuw orgel te maken. Wij zagen ook de beeren en de reeën. Het meeste belang voor ons had toch de schoone ligging der stad aan de Aar, en het gezigt van de omliggende hoogten. Vele terrassen en wandelingen op de wallen geven gelegenheid om de omstreken en de bergen ten verschiet te zien. Wij hebben ons lang verlustigd met dat heerlijk tafereel; evenwel bekwamen wij de sneeuwbergen niet duidelijk te zien; slechts nu en dan onthulde wolken van enkele toppen, doch bleven de overige bedekken. Wij dronken koffij op het terras, en hier las ik het berigt van eene groote poging tot ommenteling in Rome.

Ik bezocht den heer Architect von Haller, wiens vader ik vroeger gekend had, doch die ik nu vernam dat in 1843 gestorven was. De professoren Snel en Herzog poogde ik vergeefs te bezoeken.

Donderd. 29 July. Reeds tijdig bezochten ons Prof. Herzog en Snel om ons voor om hetgeen voor ons eenig belang had, zaam te gaan zien. De „Tagsatzung" hield heden geen vergadering; doch wel de Groote Raad of wetgevend ligchaam van het Canton. Wij woonden hier bevaardiglage... aan eene niet betrekkelijke uitvoering en bankbrede. Men sprak in het Fransch en Duitsch. Wat ik er van hoorde was grondig en duidelijk, zonder uitweidingen. De voorzitter was de Hr. Tilier, als schrijver over de historie der middeleeuwen gunstig bekend.

In eene zitting van het Obergericht der Cantons hoorde ik pleiten over een incident betrekkelijk het bewijs

door den eed van een der partyen. Dit geregtshof be-staat uit elf leden. Het viel my op dat noch de raads-heeren noch de advocaten eenig costuum droegen. De advocaten spraken goed en duidelyk; maar in het Bernsch Duitsch dialect.

Men heeft voor alle vergaderingen en behandelingen van regtsgedingen volkomene openbaarheid inge-voerd. Ook de byeenkomsten van den kleinen raad, die de uitvoerende magt daarstelt, kan men by-wonen. Eigenaardig is het dat de vergaderingen van den grooten raad, die alle twee maanden zitting houdt, des morgens ten 7 ure beginnen.

Myn Collega bragt my in het Regeringsgebouw waar de Voorzitter die aan het hoofd van het Canton, en nu van de Vereenigde Republiek staat, benevens de Directeuren der verschillende afdeelingen, werk-zaam zyn en hunne bureaux hebben. Dit gebouw heet nog het Stift; het behoorde vroeger tot de kerk, zoo als ook een nabygelegen Barvoeter-kloos-ter en andere gewezene geestelyke gebouwen thans voor de Universiteit en voor andere inrigtingen van onderwys dienen. In het Stift is het bureau der Statistiek waarvan Dr. Herzog bestuurder is. Hy toonde my de inrigting en de aanmerkelyke werk-zaamheden. Zy betreffen de bevolking, den land-bouw, de fabrieken en ambachten, enz. Ik bewon-derde de grondigheid en naauwkeurigheid, waarme-de de daadzaken worden byeengebragt. Wy ont-moetten ook den heer Schneider Directeur des Innern tot wiens afdeeling dit bureau behoort. Hy is oorspronkelyk geneesheer. Men heeft hier geen Beambtenstand, die door studien en opleiding

gevormd is. De oude aristocratie verdeelde onder de 70 of 80 familien, waaruit zij bestond, alle ambten bijna zonder eenige geschiktheid tot het bekleeden daarvan te vorderen. In den lateren tijd zijn verscheidene geneesheeren niet minder bruikbaar bevonden als regtsgeleerden, om zulke posten waar te nemen. Zij lieten dan de geneeskunst voor goed varen.

Onder de verbeteringen, sedert 1830 tot stand gebragt, behoort de afschaffing der tienden. Ik heb de wetten daartoe betrekkelijk bekomen. Het schoolwezen is ook zeer ter harte genomen; de wegen en de inrigting der post zijn eveneens veel verbeterd. Voor de vele bijdragen, welke de Staat voor deze onderwerpen doet, is eene directe belasting van ongeveer een op de duizend van de bezittingen, ingevoerd. De wetten hiertoe betrekkelijk heeft mij mijn collega ook bezorgd. Men begrijpt niet in alle opzigten, zeide hij, ons door de proef te leveren dat eene democratische regering een zeer geordend en alle gemeenschappelijke belangen bevorderend bestuur kan opleveren. Het tolstelsel is zeer een der vrijzinnigste: van alle ruwe voortbrengselen wordt een batzen (ongeveer 7 centen) van fabrikaten twee batzen het centenaar, aan inkomende regten. Dit kan door de bijzondere Cantons niet veranderd worden. De belemmeringen tusschen de Cantons zijn meer weggelden en andere bezwaren, geen eigentlijke inkomende regten. Men begint tolvereenigingen op te rigten om die belemmeringen uit den weg te nemen.

Er bestaan geene gilden meer als uitsluitende regten, om bepaalde bedrijven te mogen uitoefenen; maar er zijn nog vereenigingen van de verschillende ambachten als corporatien, die beduidende bezittingen hebben. Hetgeen daarvan bestemd was en nog is voor ondersteuning der armen, is onder opper-toezigt van de regering gebragt. Overigens zijn bepalingen gemaakt tegen de uitbreiding der bezittingen der corporatien.

De gemeenten vormen ook voortdurend corporatien voor het gebruik der gemeentegoederen, die zeer beduidend zijn. Men noemt die „Burgergemeinde". Doch de inwoning kan, volgens het nieuwe staatsregt aan niemand geweigerd worden, en de gezamenlijke inwoners vormen de „Einwohnergemeinde" en op deze zijn alle politieke regten overgebragt. Bij de opgaven der bevolking worden deze tweeërlei gemeenten afzonderlijk vermeld.

De stad Bern wordt steeds verfraaid door nieuwe gebouwen, wandelingen en monumenten. Vermelding verdient het standbeeld vóór korten tijd opgerigt ter eere van Berthold von Zähringen, den stichter van de stad. Het model daarvoor werd vervaardigd door den Hr. Tscharner; het beeld is gegoten in München. Wij bezochten ook de nieuwe brug over de Aar, bij de poort die naar Biel voert. Zij bestaat uit een steenen boog over de rivier, geheel van graniet, benevens twee kleinere bogen boven den oever.

Dezen namiddag deden wij eene wandeling naar <u>Bremgarten</u> en bezochten daar, op het Slot, den eige-

Wij zagen op deze wandeling enkelde woningen in de rots aan de Aar uitgehouwen. Men zeide ons dat op andere plaatsen menigvuldige woningen van die soort bestaan; even zoo als wij die aan de Loire, te Granada en elders gezien hebben.

naar, den Hr. Freudenreich, die ons zyne inrigting voor de zydeteelt toonde. Hy slaagt hierin zeer goed, en de moerbeziënboomen groeyen zeer weelderig. Prof. Herzog met zyne vrouw en dochter vergezelde ons. De weg levert de schoonste afwisseling van van geboomte en veld, met woningen op de verschillende hoogten. Wy zagen op vele plaatsen het koren maayen; dit was meest zoogenaamde Dinkel Spelt, die het meest in deze streken gebouwd wordt en zeer goed brood verschaft.

Op enkelde plaatsen werd gemaaid door gevangenen, onder bewaking van soldaten. Zy deden dit voor landlieden tegen betaling. Bovendien heeft de gevangenis eigen land, een uur buiten de stad, dat voortdurend door gevangenen bewerkt wordt, en opzettelyk bestemd is om hun arbeid te verschaffen. Zy worden dagelyks daar heen gebragt en keeren des avonds naar de gevangenis terug. Wy zagen ze gisteren de stad binnen komen. Zy moeten den arbeid zwygend verrigten. Men behoudt hier het Auburnsche stelsel van afzondering des nachts en gemeenschappelyken arbeid by dag. De gevangenis heb ik by vroegere gelegenheid bezocht.

Het slot Bremgarten is allerliefst gelegen, men heeft er een uitgestrekt gezigt in de valleien en op de bergen, de tuinen zyn met fraai geboomte en bloemen versierd. Evenwel is dit alles verwaarloosd, omdat de vrouw van den eigenaar het verblyf in de stad verkiest ten einde niet van het genoegen om dagelyks in gezelschap te gaan beroofd te worden. De Hr. Freudenreich onthaalde ons op twee soorten inlandschen wyn die zeer goed smaakten. Die wyn wordt gekweekt in het Zuyden,

naamde „Seeland"; dat is het gedeelte van het Canton dat aan het Meer van Biel ligt.

Vrydag 30 July. Prof. Hanzag kwam wy reeds vroeg afhalen, om een bezoek te maken by den voorzitter van het Canton, en als zoodanig thans hoofd der Republiek Ochsenbein. Hy is de aanvoerder geweest der „Freischaren" tegen Lucern. Ik vond in hem een zeer eenvoudig, beleefd man; zeer beschaafd en met innemende vormen. Hy heeft fyne schoone gelaatstrekken en zeer sprekende oogen.

Tegen 9 uur begaven wy ons naar de vergadering der „Tagsatzung". Wy zagen de gezanten binnenkomen, elk vergezeld van een bode die een grooten mantel draagt met de kleuren van het Canton. De bode brengt de portefeuille van den gezant en verwydert zich dan. De gezanten zitten naar den rang der tweeentwintig Cantons aan eene groote halfronde tafel. De plaatsvervangers zitten daarachter aan kleine tafels. Allen zyn in kostuum met zwart gekleeden rok en degen. De werkzaamheden begonnen met de lezing van een zeer omstandig proces verbaal der vorige vergadering door den Canceliers. Dit was in het Duitsch en werd met Zwitsersche uitspraak gelezen. De President vroeg elk der gezanten of hy aanmerkingen had, en elk had het een of ander dat hy wenschte gewyzigd te hebben. Dit geschiedde dadelyk zonder eenige tegenbedenking. Vele gezanten spraken by deze gelegenheid Fransch. Met veel gevatheid en duidelykheid sprak de gezant van Neuchatel. Dit proces verbaal, Protocol genaamd wordt later in het Fransch vertaald en gedrukt.

Het onderwerp dat daarna behandeld werd was dat der „Heimathlosen".

Wy stegen nu dadelyk in den wagen om een uit-
stap naar Freiburg te maken. De weg is zeer goed;
vroeger was hy op vele plaatsen zeer styl en slecht;
doch dit is voor eenige jaren veranderd. Toen wy
tegen half 2 u. aankwamen, hoopten wy de beroem-
den orgel in de hoofdkerk te hooren, die gewoonlyk
op dit uur bespeeld wordt. Doch wy werden teleurge-
steld door te vernemen, dat dit heden niet mogt
plaats hebben ter zake van het gebed van 40 uren.
Ik ging nog met een reisgenoot naar Monsieur le
Prévôt, een grysaard van 82 jaren, die zeer vrien-
delyk was; doch ons bevestigde, dat men de
vrome bidders niet door orgelmuziek sto-
ren mogt. Eerst tegen half 8 zoude het kunnen
worden veroorloofd. Dit was voor ons te laat, en
wy hadden dus geen gelegenheid den orgel te
hooren dan in de gewoone dienst by gelegen-
heid eener preek die te 6 u. plaats had. Aan de
kerk is byzonder het portaal zeer schoon.
Wy doorwandelden de stad in alle rigtingen. Zy
heeft onregelmatige, slecht geplaveide, nauwe stra-
ten. De huizen zien er veelal vervallen uit; slechts
weinige openbare gebouwen, zoo als het Ziekenhuis
en enkelde woningen maken hierop uitzondering. Daar-
entegen zyn er elf kloosters, zeven voor mannen, vier
voor vrouwen, en de gebouwen der Jesuiten verhef-
fen zich als paleizen op het hoogste der stad. Ook de
Liguorieten, die zonder eenige middelen hier aangeko-
men waren, hebben zich na weinig jaren in staat
bevonden om een prachtig klooster te bouwen.
Er was byna geen beweging in de straten, op vele
plaatsen groeit het gras tusschen de steenen. Men zag
byna niet anders dan lieden in gebukte houding, vooral

Freiburg ligt juist op de grens der twee talen: men spreekt er in de bovenstad meest Fransch en in de beneden-stad meest Duitsch; veelal verstaat men beide talen.

vrouwen, met gebedeboeken naar de kerken gaan. Ook voor de schamele boekwinkels zag ik byna niets anders dan gebedeboeken ten toon gesteld. Wysgeerheid, zegt men, is hier geheel niet.

De preek, dezen avond, had tot onderwerp het groote geluk om tot de ware kerk te behooren, met de ernstigste vermaningen om toch alles voor die kerk te willen opofferen. Het is ons opgevallen, dat onder de talryke scharen in de kerk, ook onder de leden, die men op straat zag, zoo veel kreupele, mismaakte, uitgeteerde, ellendige menschen waren; uiterst zeldzaam zag men er een die een goed welvarend voorkomen had. Het was niet wel mogelyk, ook zonder eenige vooringenomenheid, den indruk van akeligheid van zich af te weren, welke dit middelpunt van priesterheerschappy te weeg bragt.

De ligging der stad is zeer merkwaardig: aan de boorden der Saane, die door eene engte van rotsen kronkelt en zelve gedeeltelyk op de rotsen gebouwd, met eene vesting, le Bourguillon, op eene der steilste. Dit geheel levert eene zeer schilderachtige vertooning; nog veel schooner geworden door de twee hangende bruggen, de eene over de Saane, de andere over eene diepe kloof in de rotsen naby de stad op den weg die regts van de Saane henen in de vallei voert. Zy zyn beide van yzerdraad, waarvan de bundels voor de eerste aan beide zyden op aanmerkelyke hoogte over boogen, maar aan onder dan zyde, bevestigd zyn; terwyl zy voor de tweede slechts aan de eene zyde vry hoog aan de rots bevestigd zyn en aan de andere laag by den grond zyn vastgemaakt

Wy zagen by deze stad de teekenen van den geweesden burgerkrygs: op vele plaatsen waren de wegen met palissaden voorzien, en op kleinen afstand waren vestingwerken aangelegd; overal waren schildwachten geplaatst.

Beide bruggen zyn van eene treffende stoutheid en ligtheid, zy zyn als een lint dat men in de lucht gespannen heeft. De eerste is 163 voeten hoog en 941 lang; de tweede, zoo men ons zeide, 240 v. hoog en 586 lang. Wy hebben met groote belangstelling op deze bruggen gewandeld; het gezigt in de diepte is van beide zeer merkwaardig.

Wy zyn ook naar de hoogte geklommen waar de zetel der Jezuiten is. By hun klooster is de kerk, waarin wy niets byzonders merkwaardigs zagen. In het Collège waar het onderwys gegeven wordt zyn de verzamelingen van natuurlyke historie en van oudheden, die wy bezigtigden. Zy zyn niet zeer ryk. Merkwaardig is eene Romeinsche vloer van mozaik op twee uren afstand van hier gevonden, hy stelt den stryd der minotauren voor. Men bewaart hier ook eenige voorwerpen van den slag van Morat; - ook toont men ons een armstoel van den graaf van Gruyere. Boven op dit gebouw heeft men een uitgestrekt gezigt over de omstreken. Het schoonste der gebouwen is het Pensionnaat, waarin de leerlingen gehuisvest zyn. Ik had het vroeger bezocht. Aan vrouwen wordt de toegang niet geoorloofd. Het getal der Jezuiten bedraagt, zoo men ons zeide 60 tot 70, dat der kweekelingen uit alle landen, die zy onderwyzen, tusschen 3 en 400. Een byzonder gebouw dient nog voor het middelbaar onderwys, dat zy ook aan zich getrokken hebben.

In het klooster der Franciscaners (Cordeliers) bezocht ik den beroemden père Girard, welke zich voor het la-

een onderwys byzonder verdienstelyk gemaakt heeft. Hy is nu 82 jaren oud; maar nog krachtig en voortdurend werkzaam. Hy zeide my dat hy juist het laatste stuk van zyn werk over de methode om de Fransche taal te onderwyzen voltooid had. Hy is de vriend van Pestalozzi geweest en verhaalde my nog van de eigenheden van dien Kindervriend. Vroeger heeft hy de philosophie te Leuven onderwezen; doch Cousin had hem vooral aangespoord om zich geheel met het onderwys bezig te houden. Door goed onderwys alleen, zeide hy, kan de ziekte waaraan de maatschappy lydt genezen worden; het is dus wel waard, dat men er zich mede bezig houdt. Ik stelde er byzonder belang in te weten hoe deze welwillende man, munnik van beroep over het vraagstuk dacht betrekkelyk het vermengen van het lager onderwys met dat van stellige godsdienst. Hy sprak zyne meening zeer onbevangen uit. Het lager onderwys, zeide hy, behoort daarvan geheel vreemd te blyven. Kinderen kunnen nog niets daarvan begrypen; men moet hun algemeene beginselen van zedelykheid en godsdienst inprenten, die zyn de grondslag voor alle belydenissen. Wanneer men kinderen dadelyk stellige godsdienst inprent, zoo leert men hun bloot klanken en bygeloof, zeide hy; zulk onderwys vormt geene goede zedelyke menschen, dat kan alleen strekken om zekere oogmerken te bereiken. En hy noemde zelf Belgie aan als het land waar zich een valsche yver vertoond en juist het nuttig lager onderwys verwaarloosd

wordt. Ik schuw nooit mijn gevoelen te zeggen, zeide hy, ik heb er ook nog een grond voor, namelyk dat men het onderwys in de Heilige godsdienst niet aan Schoolmeesters moet toevertrouwen, die zyn daartoe niet bevoegd. Wanneer dus de schoolkinderen reeds daarvoor vatbaar waren, moet het ook buiten de school door een welonderrigt geestelyke gegeven worden. Doch ik stryd er niet over; want ik weet dat zy die het tegendeel beweeren zich niet laten overtuigen. Hy vernam nog met belangstelling hetgeen ik hem mededeelde; en toen ik hem zeide dat ik met eenige vrienden alle pogingen aanwendde om de vrylating der slaven in onze kolonien te bevorderen, betuigde hy groote blydschap daarover en zeide, „c'est consolant d'apprendre ces particularités."

Het getal der Franciscaners in dit klooster bedraagt veertien.

Wy hebben ook den merkwaardigen lindeboom bezocht, welke midden in de stad geplant is toen de slag van Morat, den 22 Juny 1477 gewonnen was. Hy is nog volkomen levend, maar heeft geen zeer uitgestrekte takken.

Te half 7 verlieten wy Freiburg en kwamen tegen elf uur weder te Bern aan.

Zaturd. 31 July. Wy bezochten dezen morgen het Museum van natuurlyke historie en dat van Oudheden. Het eerste is wellicht niet zoo ryk als eenige museën in andere landen; maar niet ligt vindt men de voorwerpen fraaijer en beter geordend. Uitstekend is de verzameling van mineralen, waarvoor het land zulk een

grooten voorraad oplevert. Ik had vroeger reeds deze verzamelingen bezocht en, even als alle reizigers den hond Barry van den St Bernard-berg bewonderd. Dit deden nu ook mijne vrouw en dochter.

Het Museum van oudheden bevat eenige merkwaardige voorwerpen van Romeinsche tijden, welke in de nabuurschap gevonden zijn. Ook enkelen van Celtische oudheid, hoedanig men zegt dat nog vele te vinden zijn. Deze laatste zijn in Zwitserland nog weinig onderzocht. Eenige Etrurische en Grieksche vazen waren een geschenk van Berner officieren in Napels. Men heeft hier ook eenige Chinesche en Japansche voorwerpen.

Eene merkwaardigheid van Bern, die ik nog niet gezien had, bezochten wij met Pr. H. namelijk den Grooten Korenhuis-Kelder. Dit is een groot gewelf onder het geheel gebouw van het Korenmagazijn. De Regering verpacht het aan een wijnkooper, die er een aantal zeer groote vaten met wijn geplaatst heeft en de geheele overige ruimte met tafels en banken voorzien heeft waaraan zich de gasten plaatsen die voor vaste prijzen komen wijn drinken. Deze kelder wordt dagelijks door een groot aantal lieden van alle standen bezocht, die zeer gezellig door elkander zitten. Op den dag is er een half licht, en des avonds brandt er gas. Deze inrigting behoort tot de valkeraden.

Ik ben deze dagen veel verschuldigd geweest aan de voorkomende vriendelijkheid van Prof. Herzog die ons overal geleid heeft, en mij over vele onderwerpen onderrigt en stukken medegedeeld heeft. Hij zelf heeft aan de laatste gebeurtenissen een werkzaam aandeel genomen. Hy behoorde tot de Vrijsche

nen, die tegen Lucern zyn opgetrokken, en hy gevangen,
te daarby in eene gevangenschap die 8 maanden,
geduurd heeft. Het zoude moeyelyk te verklaren
zyn dat iemand van zyn stand en huisvader (zyn
jongste kind was slechts 5 maanden oud) zich
in zulk eene onderneming liet medeslepen. Doch
het was de geestdrift der party die de vryheid
tegen de Jesuiten wilde verdedigen; welke algemeen
mannen van alle standen, huisvaders zoo wel
als anderen, de wapenen deed opvatten. Vele leden
van de geregtshoven en regtbanken, beambten,
ryke goedbezitters. Niet een vreemde werd in
de ryen der Bernsche vrygescharen toegelaten.

Het standpunt van waar men de zaak beschouwde
de was niet dat van bondgenootschappelyk regt.
maar men hield het er voor dat de beste burgers
van Lucern verlangden van het juk der Jesuiten
bevryd te zyn, en dat alleen geweld hun dit on-
doenlyk maakte. Het doel was dus niet om eenig
geweld tegen den onafhankelyken staat van Lucern
te plegen; maar alleen om de burgers van dien
staat als vrienden te hulp te komen om vreemd
geweld af te schudden en vervolgens zich zelven te
te kunnen handhaven. Dit zoude ook gelukt zyn
indien de vrygescharen niet waren afgeslagen. Doch
de tegenspoed was niet het gevolg geweest van de
verkeerdheid van het plan of de onberadenheid
der onderneming. Het gebrek aan eenheid en de on-
gewoonheid aan onder militaire aanvoering te vech-
ten had het welberaamde plan, hoewel met dapper-
heid volvoerd doen mislukken.

Men heeft van vrygescharen geheel afgezien; doch men
hoopt langs den wettigen weg van de uitroeving der Je-

Sluit dat de Tagsatzung reeds genomen heeft, het doel nog te bereiken. De woede zich tegen de Jesuiten neemt, zelfs in Lucern en Freiburg, juist door hunne steeds grootere aanmatiging en geweld aanhoudend toe; terwijl in de liberale cantons de party der conservatiren zich begint te vereenigen met die van den vooruitgang.

Over de stryd met de protestantsche geestelykheid in Waadland, zeide hy, heeft men veelal eene valsche voorstelling. De puritynsche predikanten hebben in het belang der aristocratie gehandeld. Het volk was daarover zeer verbitterd, en waar de regering tegen de Momiers gehandeld heeft, was dit veel meer in hun eigen belang. Wanneer men hen vry had laten vergaderen, zouden er onlusten onder het volk zyn uitgebarsten. Ik ontving van den Mr H. verscheiden actenstukken, waaruit deze verklaring van de handelingen der Regering in Waadland moet worden gestaafd.

In het Canton Bern heerscht groote verdraagzaamheid; doch alleen de geestelyken van de protestantsche en catholieke kerk worden van staatswege bezoldigd. Men is alleen zeer streng geweest tegen de Antonisten, of volgelingen van Anton Unter, wever uit Entlibuch, die ongeveer in 1803 als Stichter eener nieuwe Secte is opgestaan, met een eigen bybel. Zyne aanhangers leefden in de grootste zedeloosheid, hadden gemeenschap van vrouwen enz. Men heeft ze niet om hunne leer, maar om hunne daden gestraft, en thans hoort men van deze Secte niet meer.

De gevangenen der Freischaren werden aanvankelyk vry streng behandeld; gedurende een geruimen tyd

had Hr. H. niets van zyne familie en deze niet van hem kunnen vernemen. Het was aandoenlyk zyne vrouw hierover te hooren spreken. Eindelyk zyn zy door het Canton vrygekocht. De regering van het Canton sprak evenwel openlyk eene strenge afkeuring over hunne handelwys uit. Dit wekte algemeene ontevredenheid en verontwaardiging wel geen opstand of onrusten; maar toch eene wyziging in de grondwetling; de nieuwe gewyzigde grondwet werd den 1 Augustus 1846 aangenomen. Men zal morgen den dag vieren.

De party van vooruitgang en die van de Jesuiten en het afzonderlyk verbond staan nog zeer scherp tegenover elkander. De bekwaamste man van de laatste is Sigfried Muller, een Unterwaldner, die tot in 1839 een yverig radicaal geweest is; doch sedert zich geheel aan de Jesuiten heeft aangesloten. Aan het hoofd der troepen van deze party staat de Hr. Salis, een Berner patriciër, die toch reeds in dienst van Beyeren geweest is en daar bondgenootschap met de ultramontanen gesloten heeft. Men verwacht dat hy ook catholiek zal worden.

Van de regeringen der andere Cantons sprekende, bevestigde de Hr. H. myne meening dat de democratien zonder vertegenwoordiging veelal in olygarchien ontaard zyn. Eenige ryke familien hebben zoo grooten invloed, dat alle besluiten van haar afhangen. In Unterwalden b.v. is het gewoonte dat de ryken hun geld by kleine sommen uitleenen en slechts den derden cyns, zoo als men het noemt, invorderen. Dit bestaat hierin dat de schuldenaar die om de drie jaren eens

jaar rente betaald niet wordt vervolgd voor de twee
andere, maar die schuldig blyft; zoo dat zy indien hy
nalatig blyft om ze te voldoen, na eenigen tyd by het
kapitaal gevoegd worden. Hierdoor wordt het groo-
ter deel der minvermogenden tot clienten van de
geldschieters, en ~~stemmen~~ in de volksvergaderingen zoo
als dezen het verlangen.

In Graauwbundenland is de plaatselyke democra-
tie zeer volkomen en doet somtyd zonderlinge besluiten
nemen. Voor eenigen tyd kwamen de inwoners van
eene gemeente byeen om een nieuwen predikant te
verkiezen. Een der landlieden trad voor en betoogde
dat er nog eene meer dringende behoefte te vervullen was.
De gemeente had nog geen brandspuit. Men konde zeer
niet gedurende eenigen in naburige gemeenten ter leen gaan.
Daarom stelde hy voor om het predikantstractement
voor een jaar te bestemmen om eene brandspuit te koopen,
en wanneer die betaald zoude zyn tot een nieuw beroep
over te gaan. Zyn voorstel werd door de vergadering toege-
juicht en aangenomen.

Toen alles opgepakt was, en wy aan de table d'hôte
gegeten hadden, zyn wy by den Hr. Herzog om zyne fami-
lie gaan koffy drinken en afscheid nemen. Wy zyn in dien
korten tyd zeer bevriend geworden. Mevrouw H. is eene
boerendochter uit het Emmenthal en draagt nog de lands-
kleeding; zy beviel ons byzonder goed. Zyn oudste zoon
is student, dien zagen wy niet; zyne dochter uit vroeger
huwelyk Emma, vergezelde ons naar Freiburg; een klein
meisje Bertha was ook reeds geheel kennis met ons ge-
worden, en met groot welgevallen vertelden ons va-
der en moeder den zoon Hans die negen maanden oud
was. Hr H. weet my de vele opstellen die hy, geheel uit
het hoofd in achtmaandige gevangenschap gemaakt
had. Die arbeid was zyn troost geweest.

By het inryden der stad zagen wy den jeugdigen Engelschen gezant Peel voor ons uit ryden op een schoon Engelsch paard. Hy is hier om zyn aangenaam uiterlyk, zyn rykdom en byzonder om zyn lichtzinnig spelen het voorwerp van de bewondering en genegenheid aller vrouwen.

Te 4 ure verlieten wy Bern en reden met den postwagen naar Thun. De weg loopt door een der schoonste en vruchtbaarste gedeelten van Zwitserland; de velden zyn alle goed besteld, de woningen zyn ruim en fraai, langs den weg staan overal vruchtboomen, de bergen zyn met allerlei gebouwte begraasd. Eenige landhuizen ziet men hier en daar verspreid. Men was algemeen bezig met den oogst waardoor het land een zeer vrolyk aanzien had. Myne reisgenoten, die in dit Kanton t'huis behoorden, zeiden my dat de landlieden hier meestal eigenaars van hunnen grond waren. Zelfs de verpachte hofsteden behooren doorgaans aan boeren die behalve hun eigen hofstede nog andere bezitten, die zy verpachten tot dat hunne zonen zich daarop kunnen vestigen. Een tak van nyverheid die in deze streek met den landbouw gepaard gaat is de pottebakkery. Men vindt de klei daarvoor in de nabyheid ook de brandstof en de bewerking geschiedt in de familien niet in groote fabrieken. Dit is zeer winstgevend; men voert voor groote summen van deze aardenpotten uit.

De aankomst in Thun viel ons tegen: in de Pension Baumgarten was geen goed verblyf te verkrygen; in de herberg Bellevue bekwamen wy kleine vertrekjes op de hoogste verdieping van een nevengebouw. Toch waren wy opgetogen over het heerlyk gezigt en zeer genoeglyk dronken wy thee op een balkon aan het meer en tegenover de hooge Alpen. De wolken beletten toch voortdurend het geheel der bergen te overzien.

Zondag 1 augustus. Wy wandelden dezen morgen veel in en om de stad Thun. Zy is slecht gebouwd, met enge straten en slechts weinig goede huizen; doch hare ligging

Thun is een geliefkoosd verblijf der Engelschen; de herberg Bellevue is ook zeer schoon gelegen en kan met hare nevengebouwen een groot getal reizigers opnemen, terwijl de welbekende eigenaars er op uit zijn om in alle behoeften te voorzien. Als een trek der Engelsche zeden, kwam mij merkwaardig voor een gedrukt berigt van alle de gerieflijkheden welke men hier vindt. Dit bevatte onder anderen onmiddelijk onder elkander: Bains de propriété: eene opzettelijke inrigting daarvoor had men voor 't gemak der reizigers in den tuin van de herberg gebouwd; Service divin anglicain: eene kapel daarvoor had men eveneens in den tuin gebouwd. De reizigers, zoo eindigde het berigt, zouden het weten te waarderen, dat men hun hier zoo vele gemakken bezorgde. Werkelijk draagt dat gemak der kapel bij, dat deze herberg door de Engelschen zoo veel bezocht wordt

is buitengemeen schoon. Op eene hoogte bij de stad staat het oude kasteel nu verbouwd, thans gevangenis en zetel van het districts bestuur. Daarnaast staat de kerk, waar wij eene talrijke gemeente vonden onder het gehoor van een zeer middelmatig prediker. Met groote inspanning bragt hij met den ledige volzinnen uit. Het kerkhof is beroemd voor het schoone gezigt: men heeft er de vallei, het meer en de Alpen voor zich.

Het gemis van goede kamers deed ons besluiten om nog heden naar Interlaken te gaan. Wij vertrokken te 2 ure met de stoomboot, die heden drie malen vaart. De schoone vaart tot Neuhaus was spoedig volbragt. Een wagen bragt ons naar het huis genaamd Jungfraublick te Interlaken, waar wij boven verwachting goed geherbergd werden. Wij gingen eten in de pension Die Jungfrau, dezelfde waar ik vooger gewoond heb, en aan dezelfde familie Seiler toebehoorende, welke Jungfraublick bezit. Deze laatste is op eene hoogte gelegen zoo dat wij te gelijk de twee meeren overzien en de Sneeuwbergen voor ons hebben. Wij maakten nog eene wandeling naar den toren der vervallene kerk van Goldswyl, op eene hoogte aan het Brientzer meer. De avond was schoon, maar de wolken bedekten nog vele bergspitsen.

Maandag 2 aug. Wij wandelden dezen morgen in de nabijheid onzer woning, als op ontdekking uitgaande, op de hoogten en in de bosschen. Aan tafel vonden wij de familie van Brengel uit den Haag. Na 't eten maakten wij eene wandeling aan de overzijde van de rivier, bestegen de hoogten, die steeds afwisselende gezigten opleveren. Voor mij zijn deze wandelingen tevens herinneringen.

Dingsd. 3 aug. Het regende helaas een groot gedeelte van
den dag. Wij konden dus alleen nu en dan kleine wande-
lingen maken. Dezen morgen namen wij een bad.
Onze woning bevalt ons uitstekend goed; ook bij
slecht weder is nog het gezigt van alle zijden in de val-
lei allerliefst. Men is voorkomend vriendelijk in huis;
wij werden dezen middag met een wagen naar het
het huis, waar wij aan de algemeene tafel aten, gebragt
en kwamen even zoo terug. Wij maakten bij die
gelegenheid kennis met een Duitscher en zijne vrouw,
de eenige gasten die met ons in den Jungfraublick
wonen. Aan tafel maakten wij ook meer en meer
kennissen; ik praatte veel met twee levendige
Italianen uit Turijn. Wij wachtten op beter weder
om uitstappen te maken; doch ook bij slecht weder
zijn ons de dagen niet te lang.

Woensd. 4 aug. Het weder werd helder, de zon scheen en
de dag om een uitstap te beginnen scheen gekomen te
zijn. De voorbereidingen waren spoedig gemaakt. Een
gids, met wien wij reeds gesproken hadden, stelde ons
te leur; hij had, naar zijn meenen, beter gelegenheid ge-
vonden; doch een ander met goede getuigschriften
was dadelijk gereed. Schoenen voor de voetreis wer-
den nog aangeschaft en te half een begaven wij ons
op weg naar Lauterbrunnen. Het duurde niet lang
of de lucht betrok en wij hadden regen en donder eer
wij ons doel bereikt hadden. Het was toch slechts
een voorbijgaande bui en wij behielden goeden moed.
Onderweg zagen wij regts de ruine van het kasteel
Unspunnen. Wij kwamen door het dorpje Wilders-
wyl; — voorbij den Bruderstein, dat is de rots waarbij
een baron van Rothenfluhe zijnen broeder vermoord
heeft. Hij zelf vlugtte uit het land en stierf van berouw
zonder nakomelingschap; zoo dat het geslacht met
hem eindigde. Wij schuilden in de herberg van het

dorpje Zweilutschinen en verwonderden ons over de gemakkelyke manieren van de waardin; doch die verwondering verdween toen wy vernamen, dat zy in hare jeugd de Schoone Elisabeth of la Belle batelière geweest was.

Van de zeer afwisselende rotswanden is een der treffendste de Hunnenfluhe, links, die zich als een ontzachelyke ronde toren verheft. Daar tegenover is een waterval, de Sausbach genaamd.

Te 4 u. kwamen wy in Lauterbrunnen aan, en bezochten dadelyk den Staubbach, die meer water had dan gewoonlyk. Met groot genoegen zag ik dezen val weder, dien ik reeds meermalen zoo bewonderd had. Wy wandelden nog wat de vallei op; - kochten wat houtsnywerk van een stokoud man, den eersten, zoo men ons zeide, die in deze streek deze kunst begonnen heeft, die nu zoo algemeen beoefend wordt. De avond werd nog zeer helder zoo dat wy de Jungfrau in al hare pracht zagen en de rotsen iets van het tooverachtig avondrood vertoonden. By het avondeten was talryk en vrolyk gezelschap.

Donderd. 5e aug. Te 6 u. vertrokken. Het weder was niet goed; spoedig bekwamen wy regen. By het styl opklimmen hadden wy toch goed terugzigt op de vallei van Lauterbrunnen, doch de hooge bergen waren met nevel omringd. Te 10 u. waren wy op de Wengerenalp, waar wy by het vuur in vrolyk gezelschap intrekken; een Hongaar vermaakte ons door zyne grappen. Te half 12 hervatteden wy de wande-

wig; het was vry helder geworden; de bergen zagen
wy meestal ontbloot en de gletscher konden wy
vry goed onderscheiden. Op de kleine Scheideck
vonden wy weder eene rustplaats, waar wy room
met brood, kaas en aardbeijen aten, een heerlyk
maal op de hooge bergen: een jong dik Engelsch
echtpaar zat met ons aan dezen herderlyken disch;
wy zagen een paar lawinen. De regen heeft
zich hervat, en daardoor was de weg hier en daar
zeer moeyelyk.

Te half 4 waren wy in Grindelwald. De avond
werd weder helder; wy zagen een schoonen dubbel-
den regenboog.

Aan tafel was minder vrolykheid, en het ge-
zang van Zwitsersche liederen door weinig schoo-
ne zangeressen bragt maar weinig tot het genoe-
gen by.

Vryd. 6 aug. Wy hadden besloten, om, zoo de
regen voortduurde, naar Interlaken terug te ry-
den; doch het weder was helder en de zon scheen.
Met goeden moed hervatteden wy den ouden togt.
By de kerk lazen wy het grafschrift van den heer
Mouron, die in 1821 omkwam door in een af-
grond te storten op de yszee nabij dit dorp. Wy
zagen een fraai houten huis, dat eene Gravin van
Schwarzburg Sondershausen zich, voor zomerver-
blyf heeft laten bouwen; zy was werkelyk hier.
In den tweeden Gletscher zagen wy eene groote ys-
grot, hoedanig by menschengeheugen hier niet bestaan
heeft. Zy werd eerst vóór eenige dagen ontdekt en be-

zocht. Zy vormt een lang gewelf aan beide zyden geo-
pend, zoo dat men er eenige minuten ver door kan gaan.
Op eene plaats is zy ruimer en hooger en kan men over-
eind staan, terwyl men overigens zich moet bukken.
Er is iets toverachtigs in, zich zoo midden in het ys
te bevinden, en, hoewel men gewis omtrent 200 voeten
daarvan boven zich heeft, toch helder te kunnen zien;
-alleen wat blaauw gekleurd is het licht en het ys.

Maar dan eens hoorden wy schieten op onzen weg
ook zingen en jodelen, hetgeen door den echo in de
hooge bergen meermalen herhaald eene treffende
uitwerking deed.

Het schoone weder ging voorby, de regen over-
viel ons eer wy, te 11 u., de herberg op den Grooten
Scheideck bereikten. Wy verwarmden ons met wyn,
soep, en intusschen werd het gezelschap zeer talryk.
Eenige jonge Franschen, een vader met zyne doch-
ter, die op weg waren naar den Faulhorn. De
regen nam toe, er kwam storm by; de rook van het
vuur, dat ons aanvangs zoo verkwikte, sloeg in het
vertrek en vervulde weldra het geheele huis. Er was
groote mismoedigheid, want het viel hard hier te
blyven, en toch was het moeyelyk te besluiten, om
by zulk weder de wandeling te vervolgen. Na dat
wy twee uren vertoefd hadden en de lucht wat
minder zwart geworden was, waagden wy het
laatste tot verwondering der achter blyvenden.
By het afdalen van den berg werd het wat beter
Wy konden de sneeuwbergen en de schoone rotsen
goed zien; de Engelhörner met hunne scherpe
punten hadden wy lang voor en naast ons. Wy gin-
gen door het Schwarzwald met zyne oude, statige
boomen, waarvan er vele geveld waren die in de
zaagmolen tot planken gezaagd werden. Tot hier toe

De Fransche reiziger met zijne dochter, dien wij op de Schendeck aantroffen, maakte deze zelfde opmerking; en geheel eigenaardig voegde hij er met de Fransche ingebeeldheid: On est vraiment étonné de trouver tant d'aisance et même un certain luxe dans ces auberges, si loin de Paris.

waren wy nog op Grindelwaldsch gebied; doch kwamen weldra in het Haslithal. Wy zagen achterom nog den krachtigen onafhankelyken Wetterhorn; hoewel eenigzins van walken omgord. De vallei is met zomerwoningen, sennhutten en haarmagazynen bestrooid. Tegen 4 u. bereikten wy den Rosenlaui-Gletscher en gingen dien dadelyk bezigtigen. Groote ysblokken en ysbogen leveren een verheven schouwspel, onder een dezer bogen, welke donkerblauw gekleurd is, stroomt de Weissenbach, die zich weldra door eene diepe rotsklove heenslingert, waarin men met grimg nederziet. Wy zagen hier als elders ontzachelyke steenklompen, die door het ys waren medegesleept. Wat lager maakt de Weissenbach, die uit de engte komt, een schoonen watervaal.

Niet ver van dezen Gletscher staat eene zeer goede herberg, waar wy koffy dronken. Men is verwonderd op zulke afgelegene punten zulke geschikte rustplaatsen aan te treffen. Het is alleen aan de menigvuldigheid der reizigers, dat men dit moet toeschryven. Deze herberg, even als die op den Scheideck en op de Wengeralp worden in den winter verlaten. Het dal blyft zeer schoon; verscheidene watervallen zagen wy in het voorbygaan, eene zeer fraaye links heet heet de Seiligen. Tegen 7 u. kwamen wy aan den Reichenbach en beschouwden dien in het huisje dat daar voor opzettelyk gebouwd is; lager nog op andere

punten wy waren over dit heerlyk tafereel opgetogen. In de herberg naby den waterval vonden wy eene goede rustplaats, die wy na een zoo vermoeijenden dag zeer op prys stelden. Het gezelschap aan tafel was buitengemeen klein, zoo gevolge van het slechte weder. Met twee heeren uit Hannover hebben wy nog al gepraat.

Zaturdag 7 aug. Steeds regen. Dit deed ons besluiten om naar Brientz te ryden. Van het dorp Meyringen zagen wy weinig; de vallei is ruim en byzonder bevallig; achter het dorp ziet men de ruine van een oud kasteel. In het oog vallend is de indyking van de Aar, die men een loop in byna regte lyn heeft aangewezen; slechts zeldzaam gaat zy haar kunstmatig gevormd bed te buiten.

Te half 9 verlieten wy deze plaats en kwamen te 10 u. in Brientz aan; steeds door eene schoone vallei rydende zagen wy op nieuw verscheidene watervallen aan onze linker hand. Met eene boot voeren wy aanstonds van Brientz naar den Giesbach. In het huis van den bekenden schoolmeester, die tegelyk herbergier is, ziet men het geheel van de zeven watervallen, die elkander opvolgen, en tusschen de rotsen en het donker geboomte zich eene heerlyke vertooning opleveren. Vervolgens zyn wy opgeklommen naar alle de standpunten van waar men de byzondere vallen nader by ziet. Byzonder treffend is een punt waar men achter den val staat en een ander, waar men op

Deze familie houdt zich ook byzonder bezig met houtsnywerk; men vindt hier een grooten voor-
raad van hun arbeid, en zy verzenden daarvan naar alle landen. Wanneer men iets koopt, bie-
den zy aan het te leveren waar men verlangt en het geld by den ontvangst te betalen. Dit is voor
dien handel een groote vooruitgang, en bevor-
dert zeer den afzet

eene brug staat en het water onder zich ziet vallen.
De familie van den schoolmeester is in alle reisverhalen genoemd om haar gezang van Zwitsersche liederen. Doch de belangwekkende kinderen zyn menschen geworden en zyn nu zelven vaders en moeders geworden. Evenwel leeft nog de oude man en maakt zyn gezin nog altyd muziek. Heden had dit toch niet plaats omdat de hoofdzanger ziek was.

Om half 2 reden wy met de stoomboot naar Interlaken. De overtocht van dit meer zyn zeer schoon; doch het guure weder benam veel van het genoegen der vaart. Wy waren nog even by tyds terug om te 4 uur aan de tafel te kunnen deel nemen. Het regende onafgebroken, zoo dat wy zeer te vrede waren ons weder in het goede verblyf van den Jungfraublick te bevinden. Wanneer wy terugzien op onzen uitstap in het Oberland, zoo heeft het ongunstige weder ons wel wat ongemak berokkend, doch hebben wy de grootsche natuur, verhoudingsgewys volkomen goed gezien en een schat van belangryke herinneringen opgezameld. Voor my het onbyzonder genoegen met vrouw en dochter die plaatsen te bezoeken die ik vroeger op myne eenzame wandelingen zoo bewonderd had.

Zondag 8 aug. Tegen alle verwachting was het zeer schoon weder: de Jungfrau vertoonde zich in al hare pracht; - hoewel wy nog vermoeid waren van onze wandeling in de bergen, konden wy onmogelyk thuis blyven. Rondom onze woning wandelende troffen wy twee dames uit Berlyn en eene uit Aken, die verlangden met ons te gaan. Juist kwam de gids van de vorige dagen binnen, en onder zyn geleide werd nu te half 11 een uitstap ondernomen naar den Abendberg. De afstand was ruim anderhalf uur, doch door de stylte voor ons veel langer. Wy klommen meest door een bosch, waarvan de schaduw ons zeer te stade kwam, want het was zeer warm geworden. By elke opening van het bosch genoot

men schoone gezigten in de vallei en op het meer van Thun; en op het hoogste punt gekomen van onzen kleinen togt, hadden wij een der schoonste panorama's dezer Alpen-natuur voor ons. Naast de Jungfrau zagen wij den Münch en den Eiger schitterend van sneeuw, — den Schreckhorn, — de vele rotsklippen, — de twee meren met hunne oevers, de vallei van Lauterbrunnen en Interlaken; — in der daad een verrukkend tafereel.

Er was hier nog een ander voorwerp van belangstelling. Op dit punt is de inrigting tot herstel van Cretins; de plaats is met opzet gekozen ~~om~~ de goede lucht, de mindere ruwheid van het klimaat, en de indrukwekkende gezigten der landstreek. De dames vreesden voor de akeligheid van het zien dezer ongelukkige kinderen; — ik maakte daarom alleen een bezoek bij den verdienstelijken geneesheer Guggenbühl Stichter van deze inrigting, die zich geheel aan de poging heeft toegewijd, om een der ergste kwalen te genezen, die men tot nog toe voor onherstelbaar hield. Ik behoef er weinig van op te teekenen, dewijl ik een vrij omstandig verslag, dat in 1846 aan de Société de médecine te Parijs, over dit onderwerp voorgedragen is, van den Hr G. ontvangen heb. Het voorbeeld, dat hier gegeven is, zal, zoo hij mij zeide, spoedig in Sardinie gevolgd worden. Er waren twintig kinderen, waarvan de aanblik een treurigen indruk maakte. Allen waren eenigermate mismaakt; doch op zeer verschillende wijzen. Sommige hadden b.v. een veel te groot, andere een te klein hoofd. Meestal waren zij dwergachtig. Men poogt het ligchaam zoo veel doenlijk te herstellen en tevens voor de ontwikkeling der vermogens der ziel te werken. Verbetering heeft bijna altijd plaats en voor sommige kinderen volkomen herstel. Men behandelt deze ongelukkigen met groote

hartelykheid. Ik vond ze in eene groote zaal, aan alle zy-
den open voor de frissche lucht. Men speelde op de pi-
ano en eenige zongen daarby, de andere hielden zich be-
zig met allerlei spelen en gymnastische oefeningen.
Vrolykheid was op aller gelaat. De meesten kon-
nen lezen en schryven, en sommige kunnen volledig
schoolonderwys genieten en zyn geschikt tot verdere
nuttige opleiding in de maatschappy. Men kan
het nut van deze behandeling niet genoeg op prys
stellen, wanneer men bedenkt dat de cretins in de
familien steeds lager zinken en in byna weerloozen
of verdierlykten toestand hun jammerlyk leven sly-
ten. Het voorbeeld hier gegeven, mag men hopen, zal
ook invloed hebben op de behandeling der kinderen
die in hunne familien blyven.

Merkwaardig is hetgeen my de artz zeide, dat de
eigentlyke ziekte der Cretins niet tot de berg-
landen beperkt is, maar zich ook in vlakke lan-
den opdoet. Hy zelf had verleden jaar verscheiden
voorbeelden daarvan in het zuiden van Engeland
aangetroffen. Doch de ziekte ontwikkelt zich in
die landen niet tot zoo ergen graad; dit heeft byzon-
der plaats in onze valleyen, zeldzaam hooger aan
de bergen. De oorzaak daarvan is nog niet tot vol-
komen zekerheid gebragt.

Wy kwamen eerst tegen 4 u. terug, zoo dat wy ter
naauwernood deel konden nemen aan de tafel in de
Jungfrau; tot nog toe wordt in onze woning geen
middagmaal gehouden.

Het weder was uitstekend schoon; men zag de ge-
heele bevolking van inwoners en reizigers in zondagsklee-
ding op de wandeling. Wy bepaalden ons tot een kleine

uitstap, om het stadje Unterseen, dat nog zyn oud Zwit-
sersch voorkomen behouden heeft, en den naasten om-
trek te bezien.

Teruggekomen zagen wy de Jungfrau in den gloed
der avondzon, en, toen de zon reeds onder was, de
glans die van den hemel terugkaatst, op alle bergen.
Die overgang van den dag tot den nacht, by volko-
men helder weder, in de hoogste Alpen, maakt een in-
druk dien men niet kan beschryven.

In het huis, waar wy woonen, zyn geen andere reizigers
dan de Baron Bistrom met zyne vrouw, landeigenaar
uit de omstreek van Maagdenburg. Wy ontmoeten hen
des avonds by het theedrinken, en hebben dan ruim stof tot
gesprek. Heden verhaalde hy ons dat zyn oom steeds
de beroemde Schryfster Hahn Hahn op hare reizen ver-
zelt. Wy vernamen by die gelegenheid eenige byzonderhe-
den omtrent deze merkwaardige vrouw. Zy heet Hahn
als gewezene vrouw van den Graaf Hahn; doch, ter
onderscheiding van diens tegenwoordige vrouw, voegt
zy er nog eens Hahn by omdat dit ook haar geboorte-
naam was. Zy heeft steeds weerzin gehad tegen de
gewone werkzaamheden der vrouwen, en heeft zelfs
in hare houding en gelaatstrekken, even als in hare ge-
sprekken iets mannelyks. Men heeft haar in den laat-
sten tyd zeer gekrenkt door scherpe berisping van
hare geschriften. Men werpt haar onkiesheid en aris-
tocratische aanmatiging voor. Van den roman Sybilla
is eene geestige en daarom des te meer beledigende pa-
rodie verschenen. Wy spraken ook over Bettina en
andere Duitsche Schryfsters en schryvers.

Maandag 9 Aug. Op den schoonen avond is een slechte
dag gevolgd; nevels bedekten dezen morgen alle bergen, en
weldra kwamen stortregen, storm, donder. De gansche
dag duurde de regen voort, zoodat wy het huis niet ver-

Nabij de Beatus-Höhle ziet men in het meer eene plek, waar het water bruin is en afsteekt tegen de overigens groene kleur. Dit wordt veroorzaakt door eene bron die steeds water van den bodem doet oprijzen. Men heeft in dit en andere meeren meer zulke bronnen.

x Schläfli.

lieten. Voor het eerst spijsden wij dezen middag in onze woning. Ik maakte mij dezen voor de reis verloren dag ten nutte, om brieven en dagboek te schrijven, aanteekeningen van vroegere reizen door te zien enz.

Dingsd. 10 aug. Schoon weder. Wij waagden het toch niet reeds een verren togt te ondernemen. Wij wandelden dezen morgen naar de Beatus-Höhle, ongeveer anderhalf uur van Interlaken. Een vrij steil voetpad langs het Thuner-meer bragt ons derwaarts. Door het vele water konden wij niet diep in de grot gaan, evenwel genoeg om te zien, hoe dit water uit het hart van de rots ontspringt, en het gezigt uit de grot op het meer en de tegenover liggende bergen te genieten. Op een kleinen afstand vormt dit stroompje, dat uit de grot gekomen is, een zeer bevalligen waterval. Men ziet dien terwijl men op eene natuurlijke brug staat waaronder door het water op nieuw nederstort. Volgens de overlevering zoude in deze grot de heilige Beatus gewoond hebben, die het eerst in deze streken het Christendom gepredikt heeft. De overlevering hecht nog eene wonderkracht aan het water, dat hier ontspringt.

Dezen avond was muziek en verlichting in eene naburige pension.+ De Hr. Bistrom had mij eene lijst ter inschrijving aangeboden, die hem de bekende schrijver Carl ter hand gesteld had, en daar de bestemming was, om het overschietende aan de armen te geven, teekende ik voor tien franks. Toen wij daar kwamen om die muziek te hooren, die wij reeds betaald hadden, was ik zeer verwonderd den heer Carl zich te zien voordoen als de gastheer bij wien men genoodigd was. Met alle de zelfgevoelendheid van een groot heer, aan de dames alle mogelijke beleefdheden betoonende, bloemen en complimenten aanbiedende, was deze ingebeelde man eene merkelijke curiositeit. Zijn feest was toch zonderling; men moest zich op een balcon plaatsen, waar het ondraaglijk koud was, en hij liet den gasten, die juist van het thee drinken in de pension kwamen, op nieuw thee aanbieden. Eenige papierlantarens gelden voor verlichting van den tuin,

en eenige slangen en vuurpylen, zoo als by ons de kinde-
ren afsteken, voor vuurwerk. Dit alles kwam my
zeer belagchelijk voor; doch de Engelsche en andere da-
mes schenen met den Ar Coal ingenomen te zyn. Hy is,
zoo ik hoor met eenige anderen den ganschen winter hier
geweest, en zal zich gewis daar aan dit bericht hierom
schadeloos stellen.

Het was een zeer donkere nacht; eindelijk was de Star-
renhemel met de scherpe omtrekken der bergen ver-
heven schoon.

Woensd. 11 aug. Te elf ure ondernamen wy een
nieuwen uitstap van eenige dagen. Interlacken zelf
is ons thans vry wel bekend; by het heengaan be-
wonderden wy nog de schoone nooteboomen, by-
zonder op het plein voor het Slot. Dit gebouw
is de zetel van het bestuur van het district;
het wordt bewoond door den Regierungsstatthal-
ter, den Gerichtspresident en den Amtsgerichts-
schreiber. Men heeft ook in het Slot eene kerk
voor de katholieke en eene voor den Anglicaan-
schen godsdienst ingerigt. Interlacken is slechts
een gehucht en behoort tot de gemeente Gsteig.
Het wordt met Unterseen verbonden door een
ander gehucht Aarmühli genaamd.

Wy bestegen den Brunig die eerst eenigermate stijl
wordt na een vry langen weg byna in de vlakte.
De weg loopt lang naast de vallei der Aar waar
door wy van Meyringen gekomen waren. Het gezigt
op de vallei was zeer schoon; overal was men bezig
met graasmaaijen. De gids wees ons eene plaats
waar warme lucht uit eene opening in de rots
stroomde; somtyds is die lucht koud en men voor-
spelt het weder uit die verschillende temperatuur.
Om 3 u. bereikten wy de hoogte van den Brunig en
vonden daar eene goede herberg, waar wy ons verkwikten

Op de hoogte zagen wy steenen muren bouwen ter verdediging van het Canton Unterwalden tegen een gevreesden aanval. Tegen 5 u kwamen wy te Lungern waar wy middag hielden.
De vallei heeft hier een geheel ander karakter dan aan de andere zyde; wy zagen nu de schoonste weide en geboomte. Toen ik vroeger het meer van Lungern bezocht, was men bezig eene waterleiding te maken om een gedeelte van het water te doen afloopen in het Sarner-meer dat lager gelegen is. Thans konde ik den uitslag van dit werk zien. Het meer was veel kleiner geworden en men had aanmerkelyk veel grond aangewonnen. Die nieuwe boorden waren toch hierendaar ingezakt en hoopen waren afgeschoven, sommige met huizen, die er op stonden. Op dit gevolg was men niet bedacht geweest, en het had veel schrik verbreid zelfs in het dorp Lungern. Thans was toch alles weder tot vastheid gekomen en men verwachtte dat het zoo blyven zoude.
Wy wandelden door de bekoorlyke vallei tot aan het Zollhaus op den oever van het Sarner-meer; - vonden daar eene boot, die ons in een groot uur naar Sarnen bragt. Het was over 9 u. toen wy hier aankwamen, in eene zeer donkere herberg, die veel beter was dan zy ons aanvankelyk toescheen.
Donderd. 12 aug. Sarnen is een vry groot vlek, hoofdplaats van het gedeelte van het Canton, dat men Obwalden noemt. Op eene hoogte naby deze plaats heeft, zoo men beweert, het Slot van Landenberg gestaan. Thans staat er het Tiughuis en na-

by het Schuttershuis. Een paar kloosters behoorden mede tot de gebouwen, die in het oog vallen. Het klokkengelui begon reeds in den vroegen morgen en hield niet op; men zeide ons dat dit was ter eere van een Capuciner-monnik, die gestorven was. Wy bevonden ons in eens in het hart van de warmste aanhangers van Rome.

Te 8 u. begaven wy ons weder op weg; de vallei was allerliefst, vooral door de groene helling der bergen, waar frisch geboomte met weiden afwisselt. Zeer slecht hierby of de verwoesting welke bergvallen en bergstroomen op veel plaatsen hebben aangericht. Wy bereikten spoedig Alpnach, waar wy de buitengewoon fraaije kerk met spitsen toren en eenige goede schilderyen bezigtigden.

In eene goede boot met drie roeyers, waarvan een bestond uit een lief nacht met vol. wassen meisje, voeren wy over het meer naar Wäggis, een welvarend dorp. Wy hielden het middag en te 2 u begaven wy ons naar den Rigi, myne vrouw te paard, myne dochter en ik te voet. Van de gezigten op deze weg, van de zonderling afgebrokene rotsen behoef ik geene melding te maken. De warmte werd groot en hinderlyk. Wy hielden even stil aan het „Kalte Bad", waar wy het gezelschap, dat zich hier tot herstel der gezondheid ophoudt, bezig vonden met koffy te drinken, wy deden hetzelfde, doch niet meer spoed. Te half 6 waren

wy op den Kulm, waar wy met moeite een zeer bescheiden nachtverblyf vonden.

De avond was niet helder. Evenwel zagen wy tusschen de wolken, die om en onder ons vlogen, zeer goed het uitgestrekte land rondom den berg met de vele meeren, steden en dorpen. Ook de bergen in het verschiet werden van tyd tot tyd ontbloot van den sluyer die ze doorgaans omhulde. De zon scheen door de wolken heen en vormde nu en dan een by na cirkelvormigen regenboog. Zeer duidelyk zagen wy de schaduw der menschen, die zich op den berg bewogen, in de wolken, die op kleinen afstand zweefden. Dit is wat de Franschen Spectre solaire noemen.

Wy bevonden ons aan tafel by het avondeten met ongeveer 70 reizigers uit alle landen, en nog waren er vele in andere vertrekken. Het geheele getal der bezoekers bedroeg nagenoeg 150; zy konden niet allen in de kamers en kamertjes nachtlogies bekomen, zoo dat eenige in de gangen, portalen en op de tafels der eetzaal zich nederleiden, en er veel rumoer was.

Vrydag 13 aug. In den nacht werd het helder en schenen de sterren; doch er kwamen weder vele en wolken die een groot deel van den horizon bedekten, zoo dat toen de zon zelve geheel onbedekt opging hare stralen niet op alle de bergtoppen vielen, die men anders van hier zien kan. Toch was het tafereel dat ons omgaf grootsch en schoon. De wolken onder ons vormden allerlei afwisselende gedaanten waarop de zon scheen, en zy vlogen nu en dan zeer snel, scheurden van een en lieten dan het land en de bergen als voorbygaande gezigten uitkomen. Soms waren zy onbeweeglyk en vingen wanen als gekerfen en als watervallen die op eens onbeweeglyk geworden waren. Wat later namen deze

Wy ontmoeteden op den Rigi twee heeren Sturin-
gaar en den Hr. Pred. Ter Haar. Met den laatsten
hebben wy nog al veel gesproken.

wolken en voorts zeer af en wy konden den geheelen rei van sneeuwbergen volkomen duidelyk zien, hoewel niet blyvend en zeldzaam alle op eens. Zamengenomen hebben wy het zeer goed getroffen; wy hebben alle de omringende voorwerpen beurtelings gezien, en tevens het zeer verheven en tooverachtig wolkenspel.

Om half 8 verlieten wy den Kulm om naar Küssnacht af te klimmen. Van den Staffel maakten wy links nog een uitstap om de kapel van Maria zum Schnee te bezoeken. Zy staat in eene kleine verdieping aan den berg met een hospitium en verscheiden herbergen, bestemd om de bedevaarders op te nemen, want het beeld der Heilige Maagd doet hier als elders vele wonderen en wordt zelfs uit vry afgelegene streken menigvuldig bezocht. Een groot aantal ex votos leveren de stellige getuigenissen van de ziekten en kwalen, die door deze Maria genezen zyn. Wy dronken uit de bron die naby de kapel ontspringt, en die ook niet zonder wonderkracht zyn moet. De weg is vry steil doch de wandelaar wordt beloond door de schoone gezigten die zich telkens opdoen.

Wy kwamen te half 12 in Küssnacht aan en hielden daar middag. Het is een net dorp aan den uithoek van een der armen van het meer der Vier cantons gelegen. Op eene fontein staat het beeld van Tell met zyn zoontje. Men verhaalde ons, dat voorheen een Maria-beeld daar gestaan had, dat vervallen was en dus vernieuwd moest worden. Er was toen twist ontstaan tusschen hen die uit vaderlandsliefde een beeld van Tell in de plaats wilden stellen en anderen die uit vroomheid eene nieuwe Maria

verlangden. De stryd had ook huishoudelyk be-
loop dewyl een Maria-beeld wel drie maal zoo
veel zoude kosten. Eindelyk had de pastoor de
eensgezindheid hersteld door te verklaren, dat de
gesprekken, die men gewoon was by de fontein te
maken, niet zoo stichtelyk waren, dat de Heilige
Maagd er behagen in vinden konde, die steeds aan
te hooren, en dat het dus het dan veel passender
was haar beeld in de kerk dan op die plaats op te
rigten. Daarop had men aan een beeld van Wil-
lem Tell de voorkeur gegeven.

Van Kussnacht wandelden wy naar Immensee,
omtrent een uur afstands. Op dezen weg zagen
wy de Hohle Gass, waar, volgens de overlevering,
Tell Gessler heeft doodgeschoten. Eene kapel is
daarby ter herinnering opgerigt en die bezochten wy ook.
Op een kleinen afstand zagen wy de ruinen van een
kasteel, dat de woning van Gessler moet geweest
zyn. Niemand in het land twyfelt aan de waar-
heid dezer overlevering, en toch wordt zy door de
geschiedvorschers ernstig bestreden.

Van Immensee voeren wy in een boot naar Zug;
het was zeer warm, zoo dat wy wat uitrustten, en
myne vrouw en dochter niet meer uitgingen.
Ik maakte tegen den avond nog eene wandeling
naar het vlek Baar, ruim een half uur ten noor-
den van Zug. Er is eene groote oude kerk waarby
een fraai kerkhof met vele gedenkteekenen en
bloemen. In Baar is eene groote papierfabriek.
Zy is de eenige fabriek in dit canton. Ik was
hier op den grooten weg naar Zurich, te midden
der lagere voorbergen der Alpen, in een heerlyk
vruchtbaar land: men ziet overal schoone weiden,
weinig koorenland, veel bosch en een groot aantal

vruchtboomen, die ruim beladen waren. Daartusschen staan goede fraai gebouwde woningen.

Zaturd. 14 aug. Zug is eene kleine stad met nog geen 3000 inwoners; doch zy is ruim gebouwd en er zyn in en naby de stad vele groote goede huizen, blykbaar van ryke familien. Sommige huizen zyn nog ouderwetsch, met de beste vertrekken op de hoogere verdiepingen en met uitstekken, zoogenaamde Erker, op de hoeken. De herberg, waar wy overnachtten was van die soort (Zum Ochsen). Deze huizen zyn alle van steen. De ligging is allerliefst, aan het meer en van tuinen omringd. Wy maakten eene wandeling met den waard, die ons de merkwaardigheden wees: de hoofdkerk op eene hoogte, waarby het kerkhof vol van opschriften en bloemen. Zonderling is het knekelhuis. Men bewaart daar de schedels van bekende personen met de namen daarby geschreven. Dit bezorgt, zoo men ons zeide de familie, en vele nemen zelfs de doodshoofden hunner nabestaanden in hun huis en plaatsen die in hun slaapvertrek. Eene andere fraaije kerk is die van den heiligen Oswald. Er is eene schilderij van Hannibal Carracci, de kruisiging voorstellende, een geschenk der ryke familie Zurlauben. Er zyn hier een Capuciner- en een nonnenklooster, en op een kleinen afstand een tweede nonnenklooster. In de stad zyn 28 geestelyken, en, zoo men ons zeide zyn de gaven die men verpligt is hun op te brengen zeer aanzienlyk, byzonder by overlyden en begrafenis. Er heerscht thans groote bedryvigheid by deze predikers des vredes om het volk tot oorlog op te ruyen, en daar de meerderheid en met name de ryken die over die meerderheid beschikken, het met hen eens zyn, wordt alles aangewend om zich tegen de andere Cantons te kunnen verdedigen. De minderheid die vredelievend gezind is en de geestelyke ti-

Het meer van Zug heeft byna geen toe- of afvloed door eenige rivier. Het water uit het kleine Egeri-meer vloeit noordelyk by Cham in dat van Zug; doch byna onmiddelyk vloeit het er weder uit onder den naam van Reuss, of liever om door de Reuss, die van Lucern komt, te worden opgenomen. Evenwel is het meer van Zug helder groen, en vatbaar visrijk en doorschynend.

Wy bezochten te Art de Kerk, die evenals de andere in de catholieke cantons groot en sierlyk is. Op het kerkhof staat een groot steenen kruis met dit onderschrift: „Nur keine Tod-sünde". Dit is veel beteekenend in den geest der priesters. Zy

rannie afhangt, kan niets hiertegen doen. Alle weerbare manschap zyn van wapenen en ammunitie voorzien en worden in de krygsdienst geoefend. De Oostenrykshe en Fransche regeeringen hebben wapenen en andere krygsbehoeften verstrekt. Het heet dat zy die aan het Canton verkocht hebben; doch de prys is zoo belagchelyk gering dat hy blykbaar alleen dient om het geschenk te verbloemen.

Dit kleine Canton heeft zeer weinig graan. Het ontvangt dit gewoonlyk uit Duitschland; doch in de twee laatste jaren is meer uit Italië ingevoerd. Fabriekwaren worden ook meest van elders gekocht. Het voert daarentegen vee uit, kaas, ook paarden; eenig hout enz. meest naar Italië. De reizigers verschaffen eenig voordeel en er is eenige doorvoerhandel vooral van Zurich naar Italië. De wegen zyn in de laatste jaren zeer verbeterd. De landbewoners zyn meestal eigenaars van hunnen grond. Even als in de andere Cantons is men begonnen Maïs te kweeken, die zeer goed slaagt. Er wordt eenige wyn gebouwd, doch veel minder dan aan de meeren van Thun en Zurich. Het volk drinkt veel peerenwyn.

Wy voeren in een boot naar Art. Deze vaart is allerliefst: de boorden van het Meer zyn overal lagchend en hier en daar zeer schilderachtig. Vele matten zyn tot aan het water ryk begroeid met schoone boomen; groene velden strekken zich daarachter uit over de helling der bergen; nu en dan is eene naakte rotswand tot afwisseling. Vele woningen en kleine fraaye lusthuizen staan op verschillende hoogte. Daartusschen is het hooge groene woud.

Art is een levendig dorp, waar vooral vele reizigers daar komen. Wy namen een wagen om ons naar

toch wenschen het volk te doen gelooven, dat alle ande-
re zonden door hunne tusschenkomst voor geld kunnen
uitgewist worden.

Schwytz te brengen. Toen ik met den anderen voerman in gesprek geraakte, zeide hy my, dat hy te voren gids geweest was. Vernemende dat ik Hollander was, vroeg hy of ik een heer Ackersdyck in het Utrecht kende, met wien hy voor negen en twintig jaren eene groote reis door Zwitserland en naar Italien gemaakt had. Nu bleek het dat hy Dominique Jud was, die my op myne eerste reis verzeld heeft. Het was voor ons beide eene groote verrassing. Men had my gezegd dat hy overleden was; en nu deed my het toeval hem wedervinden. Wy herinnerden ons nu vele byzonderheden van die reis; en ik verheugde my dien ouden man nog eenig blyk van myn vriendelyk aandenken te kunnen geven.

De weg voerde ons over den bergval die op den 2en Septemb. 1806 des avonds te 5 uur op eens het dorp Goldau met zyne bewooners begraven heeft. Wy konden ons nu over en tusschen de groote steenblokken rydende eene voorstelling maken van deze schrikkelyke gebeurtenis; en Dominique die de ramp bygewoond had, verhaalde ons de byzonderheden. Er was voor onheugelyke tyden eene diepe kloof in den Rosberg boven het dorp Goldau, waarin het water stroomde en zoo als langzamerhand den grond ondermynde. Doch niemand dacht er aan, dat dit eenig gevaar opleverde. Nu was er storm en veel regen geweest, doch op den dag zelf was het stil, toen op eens een geraas als donder gehoord werd en een dikke roodachtige wolk van steengruis zich verhief. In minder dan 5 minuten was het volbragt. Slechts zeer weinige personen in de meest afgelegene huizen waren gered. Hy zelf had, met eenige andere lieden uit Art, gepoogd lieden te helpen, wier huizen niet geheel bedolven

Wy reden langs het kleine meer van Lauertz waarin het uiterst bevallig eilandje Schwanau. In 1818 heb ik met myne reisgenooten op dit meer gevaren en het eilandje bezocht. Er woonde hier vroeger een hermiet. In 1806, toen de bergval plaats vond, was hy toevallig afwezig, en dit redde hem het leven; want een deel van het meer werd met steenen gevuld, waardoor het water geweldig rees en de woning van den hermiet overstroomde en verwoestte. Wy zagen er de bouwvallen van, die sedert niet hersteld waren. Men verhaalde ons toen, dat het eilandje eenige dagen te voren verkocht was, en dat de heer Aufdermaur kooper geworden was voor 8 Louis d'or. Thans was er eene kleine kapel en eene woning daarby gebouwd, die onder het weelderig geboomte eene schilderachtige vertooning opleverden. De kooper is overleden, doch Schwanau is nog in zyne familie.

waren; doch die zy daaruit gehaald hadden waren spoedig van hunne wonden gestorven. Het getal der bedolven huizen heeft 111, dat der omgekomene bewoners 452 bedragen.

Wy aten in Schwytz met eene familie uit het Canton Zürich. Het was my belangryk een vry onpartydigen man aan te treffen. De party der Jesuiten wendt, zoo hy meende, gewis onbetamelyke middelen aan ten einde eigen heerschappy te vestigen of te handhaven: zy misleidt het volk door de godsdienst voor te stellen als bedreigd door de liberalen en hunne zaak als die van het geloof te doen beschouwen. Doch de liberalen of radicalen ontzien ook niet oneerlyke middelen te gebruiken; en met name duidde hy als een vlek in het karakter van doctor Steiger, dien hy overigens als een offer van welgemeenden yver beschouwde, de onopregtheid aan, waarmede deze den moord van Leu in de dagbladen had tegengesproken en beweerd had dat Leu zich zelven het leven benomen had; terwyl het ontwyfelbaar is, dat hy zeer wel wist dat Leu vermoord was, en wie de daad bedreven had. Het was geoorloofd, meende hy, den schuldige niet aan te klagen; maar tegen beter weten het publiek omtrent de daad te misleiden, was eene onzedelyke daad. Wy vonden dit oordeel zeer gegrond voor.

Schwytz is een bygonder schoon vlek; de huizen zyn groot en goed gebouwd, en zy staan ruim uit elkander in de welbebouwde velden en tuinen. Alles heeft het voorkomen van welvaart. De landstreek is heerlyk schoon: eene uitgestrekte helling die van de scherpe kale rotsbergen de Mythen en Haggen langzaam afdaalt naar het meer der Vier Cantons en met de weelderig-

ste boomen en planten bedekt is, doorzaaid van goede woningen. Wy bezochten de kerk, die hoog boven het vlek uitsteekt en groot en net is in Griekschen styl. Daarnaast is het Jesuiten Collegie, geheel nieuw en met eene eigene kerk die door eenvoudige sierlykheid boven andere kerken dezer orde uitsteekt.

Wy voeren in een bootje van Brunnen, waar ons Dominique met zyn wagen gebragt had, naar de plaats genaamd Grütli aan de overzyde van het Meer. Het is eene weide op een steile rots aan den voet van den Selisberg, waarvan de onuitwischbare overlevering vermeldt, dat hier de eerste wakkere mannen uit de drie oudste cantons byeenkwamen, om zich te vereenigen en by plegtigen eed te verbinden tot den heiligen stryd voor de vryheid. Men ziet deze plaats en het zweren van den vryheids-eed veelvuldig afgebeeld en beschreven. Het is de kiem geweest der Zwitsersche onafhankelykheid, of althans in de Sage is het zoo voorgesteld. Wat ook van de historische wezenlykheid zy; het is eene hulde aan de menschenwaarde, dat men zoo hoog vereert en in aandenken houdt wat herinnert aan heldenmoedige tegenstand tegen verdrukking en onregt. Op my maakte de Grütli denzelfden indruk als voor byna 30 jaren.

Te 6 u. voeren wy met de Stoomboot naar Lucern, dat wy met het vallen van den avond bereikten. Het was eene schoone vaart; de verlichting der bergen waren afgewisseld; zonneschyn, — onweder, — avondgloed, — maane-licht. Wy zagen eene vallende ster die zich in vlammend licht oploste, schitterender en schynbaar nader by dan ik die ooit gezien had. De Kapitein zeide dat dit hier niet ongewoon was.

Wy dronken thee op onze kamer in het Schweizer Hof.

Zondag 15 aug. Lucern was my bekend; ik wenschte dus alleen met myne vrouw en dochter het voornaamste van de stad te bezigtigen. Hiertoe behooren de drie bruggen over de Reuss, waarop men een schoon uitzigt heeft. Die welke men Hofbrücke noemt, by het meer was niet meer zoo lang als voor dezen; zy is zeer ingekort en het water gedempt by gelegenheid dat het schoone gebouw opgerigt is dat nu de herberg het Schweizerhof uitmaakt. Dit is eene groote verbetering. Wy bezochten de kerken, en daartoe behooren nu de kerk en nog eene kapel der Jesuiten, die hier thans in groot aanzien zyn. Het Tuighuis, dat vroeger voor elkeen te zien was, wordt nu niet dan met byzonder verlof van het hoofdste gezag vertoond. Wy bezigtigden het bekende en merkwaardige relief van den generaal Pfyffer, dat een duidelyk beeld oplevert van den loop en zamenhang der bergen.

Den Leeuw van Thorwaldsen zag ik met nieuwe belangstelling, dat waardig gedenkteeken voor de trouw der Zwitsers, die op den schrikkelyken 10 augustus 1792 den ongelukkigen koning Lodewyk XVI verdedigden tot aan hun dood. 26 officieren en 760 soldaten verloren daarby hun leven, terwyl slechts 16 officieren en 350 soldaten gered werden. Een der zeer weinigen, die nog in leven zyn, is als wachter by den Leeuw gesteld en vertoont dien aan de vreemdelingen.

Wy bezochten ook de bekende wandeling Zu allen Winden, van waar men een heerlyk gezigt heeft op het Meer en de bergen rondom. Ik bragt hier in 1818 een groot deel van den avond door opgetogen en gelukkig.

Wy zagen van daar onder anderen het huis ge-
naamd de Gutsch, schilderachtig op eene hoog-
te gelegen, en in den laatsten tyd merkwaar-
dig geworden als door de Freischaren ingeno-
men, maar vervolgens door hunne tegenstanders
van alle zyden omringd, zoo dat zy en zich moes-
ten overgeven.

Men wees ons den toren, waarin doctor Stei-
ger gevangen gezeten heeft, en vervolgens bragt
men ons in eene schuur of stal waar wy de
plaats konden zien waar hy ontvlugt is. Na-
dat hy door middel van een nagemaakten sleu-
tel uit zyn hok gekomen was, had men een
gat in den muur gemaakt, waardoor hy op
een hooizolder gekomen was; en hier had
hy zich verkleed en was vervolgens, zonder
herkend te worden buiten het gebied van
Lucern gekomen.

Wy legden een bezoek af by den jongen doctor
Elmiger, dien wy in 1843 op reis hadden leeren
kennen en die met zyne vrouw en zynen vader
ons zeer vriendelyk ontving. Hy was my toen
gebleken geen voorstander der Jesuiten te zyn.
Nu sprak hy met groote verontwaardiging
van de radicalen, en hy zeide my dat de on-
wettige aanval der Freischaren de party der
Jesuiten zeer had versterkt. Niemand kon
meer onzydig zyn, en, hoewel er nog bekende
liberalen aanwezig waren, was hun getal
niet groot en hadden de onzydigen van vroeger
tyd algemeen party gekozen voor de Jesuiten,

Eene gematigde party, die de uitersten der Jezuiten en der radicale party afkeurt, bestaat er eigenlyk niet. Van alle de dagbladen, is er maar een dat in dien geest geschreven wordt; het verschynt in Zurich, doch het heeft geen invloed.

—

hetgeen blykbaar by hem ook het geval was. Men hoopte nog, dat er geen geweld tegen het verbond der katholieke Cantons zoude ge- bruikt worden; doch, zoo dit plaats vond, wachtte men voor een bloedigen stryd.
Wy hebben op onze wandeling menigvuldige pa- lisaden, schildwachten en andere sporen van voorzorg tegen een vyandelyken aanval be- speurd: het volk is blykbaar in zeer opgewon- den toestand.
Wy aten aan de table d'hôte, en te twee vertrokken wy met de stoomboot naar Flüelen, waar wy te half 5 aankwamen. Wy voeren dus over het Meer der Vier Cantons in zyne volle lengte. Het weder was aanvan- kelyk zeer schoon, later kwam een onweder op, dat toch kort duurde. Van de schoone boor- den, die telkens nieuwe tafereelen opleveren, zoude het overtollig zyn iets op te teekenen. Zy leverden voor herinneringen aan vroegere togten vermengd met het genoegen van het tegenwoordige. Ik wil nog opteekenen dat onze gids ons verhaalde dat een kruis aan den oever tusschen Gersau en Brunnen den naam draagt van Kindli-mord. De overleve- ring zegt dat op de plaats, waar dit kruis staat een woeste vader zyn kind zoude hebben om het leven gebragt. De vader, zegt men, had aan het kind gevraagd: "Wat is zoeter dan suiker?" "Der mueder bord" had het geantwoord. "Wat is

zachter dan boter? Der moeder borst. Hierop had de vader gevraagd: en wat is harder dan steen? Des vaders hart, was het antwoord, en dit verstoorde den vader zoo zeer, dat hy zyn kind vermoordde. Een heer uit Lucern zeide ons dat voor dit sprookje geheel geen historische grond is.

By het voorbyvaren bleef niet onopgemerkt de bekende Tell's Platte, namelyk de kapel schuins tegenover de Grutli, opgerigt ter plaatse, waar, volgens de overlevering Tell uit de boot sprong, waarin hy van Fluelen gekomen was als gevangene van Gessler, die hem in den nood van een opgekomen storm van zyne banden had doen bevryden. Tell, zegt men, ging van hier naar de Hohle Gass, waar hy Gessler opwachtte en met een pyl doodde.

Van Fluelen wandelden wy naar Altorf, waar de geschiedenis van het schieten met den pyl op den appel moet plaats gehad hebben. Eene fontein staat op de plaats van den linde boom, waaronder het kind van Tell met den appel op het hoofd gesteld was; terwyl eene andere fontein de plaats moet aanduiden, waar Tell en Gessler stonden. Ik bezocht nog met myne dochter het dorp Bürglen, waar men zegt dat Tell gewoond heeft. Men ziet hier ook eene ruïne, zoo het schynt van een oud kasteel.

Ik merkte op dat eene groote schaar rich te-

Altorf naar de kerk begaf, om aan het avond-
gebed deel te nemen. Die kerk is groot en
sierlyk. Zelfs in het dorpje Bünglen zagen
wy eene vry groote kerk, doch daar brand-
den slechts drie eenzame lichtjes en er was
niemand in.

Wy maakten by het avondeten kennis met
den heer von Diesbach, een Berner, doch thans
wonende op het slot Liebeck by Aarau,
een beschaafd en zeer spraakzaam man. Hy
behoorde tot de Bernsche aristocratie en sprak ge-
heel in dien geest over den toestand van Zwitserland,
hetgeen voor my belangrijk was. Tevens was hy zeer
orthodox hervormd en bevriend met Da Costa en Cap-
padose. De ingenomenheid voor zyne party deed
hem nu met den grootsten lof spreken van de Jesuiten
die aartsvyanden der hervormde; met dezen maakt
hy en zyne vrienden gemeene zaak en hopen zy dat
de oude regering in Bern zal hersteld worden. Ik
vernam van hem nog de byzonderheid, dat in Lucern
juist het tegendeel plaats heeft; daar zyn de aristo-
craten liberaal en het volk voor de Jesuiten. Ja zei-
de hy de aristocratie is daar diep gevallen. Waar-
schynlyk, en niet wel zonder grond, zoude een
Lucernsch aristocraat van de Bernsche aristocratie
hetzelfde zeggen. Er was zulk eene naïviteit in de
bemerkingen van den heer D., die de strydigste begin-
selen poogde te vereenigen, wanneer zy slegts tot
herstel van de Bernsche oligarchie konden bydragen,
dat men het hem byna niet ten kwade konde dui-
den; men bespeurde wat opvoeding en vooroordeel

kunnen uitmerken om het oordeel te misleiden. Wy waren het niet eens, maar toch beste vrienden, en belachten elkander, als de gelegenheid zich aanbood te bernaken.

Maandag 16 aug. Wy ondernamen dezen morgen onzen togt naar de Furca en Grimsel. Het was 7 u. eer wy geslaagd waren om een rytuig te vinden voor het eerste gedeelte, tot Wasen. By het uitrijden van Altorf zagen wy het Capuciner- en het Nonnen-klooster, die schoon gelegen zyn. Op een kleinen afstand toonde my de voerman de weide, waar jaarlyks op den 1 mei de „Landsgemeinde" byeenkomt om de hoogste beambten van het Canton te verkiezen en over de gemeenschappelyke belangen te raadplegen. Daar elk burger stemgeregtigd is, waren hem de byzonderheden goed bekend. Dat men de geschiktste personen verkiest, zeide hy, werd zeer bevorderd door de onbekrompenheid der bezoldiging; het is een last die men niet afwyzen kan, en waaraan groote verantwoordelykheid verbonden is; maar niemand vraagt om gekozen te worden.

Links zagen wy nu de ruïne van het kasteel te Bürglen, regts die van Attinghausen; zynde met beide kasteelen tot verdediging der vallei op deze plaats, waar zy zich opent, gediend hebben.

Wy ontmoeteden verscheidene processiën, die uit de kerken, met heiligenbeelden voorzien, terugkwamen. Het karakter van bygeloof in dit Canton was hier kenbaar. Het volk maakte geen gunstigen indruk, zwakke, ongezonde lieden, zelfs in hunne beste kleeding.

Amsteg was het eerste dorp dat wy aantroffen. Hoog te voren zagen wy links de ruïne Zwing-Uri genaamd, die wel dien naam schynt behouden te hebben, omdat daar

de heeren en verdrukkers van het volk gewoond hebben. Wat verder is nog eene ruine van een kasteel. Nu wordt het kanton door 12 tot 15,000 vrije lieden bewoond, doch die door de natuur zeer misdeeld zijn, en zich nog vrij wat moeite en afpersing van de geestelykheid laat welgevallen.

In Wasen, waar wij te 11 u. aankwamen, hielden wij middag by zeer onvriendelyke lieden. Nu vervolgden wij onzen weg te voet. Wij bevonden ons op den grooten weg die over den Sint Gotthard voert, en hadden tot hier reeds drie maal de Reuss gepasseerd; dit deden wij hooger opklimmende nog meermalen. De Duivelsbrug is beroemd, en was waarlijk door hare stoutheid in der daad zeer merkwaardig. Nu loopt eene nieuwe, breede brug over de oude heen en hierby heeft de reiziger wel voor de zekerheid maar niet voor de schoonheid gewonnen. Het dal wordt zeer eng en wild tot dat men komt aan het Urserenloch, dat is een doorgang door de rots. Zy is ook breeder en hooger gemaakt. Evenwel treft nog altyd de verandering van het dal als men er uitkomt. Het is breeder ruim en heeft iets bekorends, door de groene weide, die men reeds lang niet meer gezien had. Boven het dorp Andermatt ziet men ook nog een klein dennenwoud, dat als heilig beschouwd wordt, omdat het tegen de sneeuwvallen beschermt. Alleen de geestelyken bekomen er eenig hout uit, wanneer er boomen om ouderdom moeten geveld worden.

Wij gingen naar het volgende en laatste dorp Hospitaal genaamd, waar wij te half 4 aankwamen en vrij goed nachtverblyf vonden.

Op onzen weg van heden zyn wij zoo zeer van bedelaars vervolgd, dat wij gewis meer dan 20 francs zouden

besteed hebben, zoo wy aan elk slechts eene geringe
gave hadden geschonken.

Ik deed nog eene wandeling op den Gotthardweg
dien wy nu zullen verlaten; onderweg uit de hoogte
de vallei waarin de bekende wachttoren, op eene
rots gebouwd, herinnert aan de invallen uit Ita-
lie, die men hier poogde aftewееren. Ook in deze
zeer wilde streek zag ik overal koeyen en geyten,
zelfs aan de steilste rotsen. Zy zyn voor de bewo-
ners byna het eenig middel van bestaan. Alleen
het vervoer over den bergpas en de vertering der
reizigers leveren ook nog wat op. Een groot gemis
is het hout dat van grooten afstand moet aange-
voerd worden. Dit maakt dat men hier geen
brood bakt; men bekomt het van Altorf en het
betere van Lucern. Wy vonden het buitenge-
woon droog en hard, hetgeen veroorzaakt wordt
doordien men Dinkel of Speltmeel gebruikt, dat
veel spoediger uitdroogt dan brood van ander
meel.

Dingsd. 17 aug. Reeds vóór half 6 begonnen
wy onze wandeling naar de Furca, myne
vrouw te paard, myne dochter en ik te voet.
In het zeer bescheiden gehucht Realp, waar-
mede hier de bewoonde streek eindigt, dron-
ken wy melk by den Capuciner, die hier gewoon is
de gastvryheid uit te oefenen. Spoedig kwamen
wy aan een vry steilen weg den Fuchsecke ge-
naamd; dan aan de Wasseralp, waar werkelyk
van alle zyden water stroomde en ons somtyds
zeer in het voortgaan hinderde; - daarna
aan de Furca zelve die ook zeer steil was.
Te half 11 bereikten wy de kam, waar wy in

eene hut melk en brood gebruikten. Wy von-
den er een zeer levendig jong mensch uit Ber-
lyn en een landgenoot, den Luitenant Schelle-
ma, die uit Milaan kwamen. Zamen klom-
men wy af naar den Rhone gletscher, die ons
door zyne uitgestrektheid een verheven schouw-
spel opleverde. Den Nufenen- of Furca-Glet-
scher zagen wy op aanmerkelyken afstand links.
Wy zyn langs en gedeeltelyk over den Rhoneglet-
scher gegaan en konden zeer duidelyk zien hoe
het water op drie plaatsen onder uit het ys stroom-
de en zoo den oorsprong dezer groote rivier
vormde. Te half een kwamen wy aan de her-
berg die beneden regts aan den gletscher gebouwd
is en waar ik in 1833 overnacht heb. Zy was se-
dert veel slechter geworden. De waard was,
volgens zyne gewoonte, dronken, en zyn gezin
slordig en verwaard, zoo dat wy er weinig ver-
kwikking vonden. Wy zagen er eene familie
uit Wallis in eigenaardige volkskleeding, de
vrouwen met kleine zeer versierde ronde hoeden.
Te 2 uren begonnen wy van hier de Mayen-
wand te beklimmen, die als zeer bezwaarlyk
bekend staat. Zy is steil doch overigens niet
moeyelyker dan andere bergen; doch de warm-
te was zeer hinderlyk, vooral voor myne
vrouw, die van de Furca ook te voet ging. De
plaats die eenigzins gevaarlyk plagt te zyn, is
dit niet meer, namelyk waar men weder begint
af te dalen en het pad zeer smal was tusschen
eene steil opgaande rots en een afgrond. Voor
6 jaren is daar een paard afgestort en sedert

heeft men het pad breeder gemaakt door de rots af te houwen.

Weldra kwamen wy aan de Dodensee, een klein meer met helder water, en hier begon de Grimsel. Wy hadden van hier nog een vry langen weg over groote steenen af te gaan, en bereikten eindelyk te 4 ure Grimselspital. Dit is eene groote herberg, in het midden van hooge bergspitsen, by een meertje gebouwd, ver van eenige bewoonde plaats. Men wordt hier uitstekend goed ontvangen door den waard en zyne twee schoone en beschaafde dochters. Wy vonden er talryk gezelschap, hartelyk avondeten en goed nachtlegar. Dezen avond kwamen van alle zyde van de bergen eene menigte geiten om gemolken te worden; - zy kwamen eveneens des morgens. De koeijen daarentegen gaat men melken. De avond was te midden dezer wilde natuur heerlyk schoon; eene regenbui brak de helderheid slechts zeer voorbygaand af.

Woensd. 18 aug. Even zoo was de morgen; de granite rotsen stonden scherp geteekend in de donker blaauwe lucht. Te 6 u. begaven wy ons op weg en volgden de Aar, die pas uit een grooten Gletscher, die wy op een kleinen afstand oostelyk hebben laten liggen, ontsprongen was. Deze weg voert door het Ober-Haslithal, aldus genoemd ter onderscheiding van een ander Hasli in het Emmenthal gelegen. Wy gingen meermalen over de Aar. Byzonder

stort was de tweede brug, de Grosse Schlierbo-
gen genaamd. Links op de hoogte zagen wy den
Erlengletscher. Spoedig kwamen wy aan dat
opperste gedeelte der vallei dat men Rode-
richsboden noemt. De rotsen zyn nog zeer
wild en van allerlei vreemde gedaanten.
Eene groote vlakke rots die hellend aan
onze linker zyde afdaalde heet Hellenplatte.
Aan dezelfde zyde was een waterval de
Gelmernbach genaamd. Op twee uren af-
stand van Grimselspital kwamen wy aan
den beroemden Handek waterval, waarby
wy een geruimen tyd verwylden. Het is de
Aar, die in eene diepte nederstort, terwyl een
andere stroom ter zyde op dezelfde plaats
van de hoogte komt, zoo dat die twee
vallen elkander ontmoeten en het water
als verbryzeld wordt. Wolken van water-
stof ryzen aanhoudend uit dien afgrond.
De uitwerking is treffend schoon. Men
kan zich op drie punten plaatsen, en het
is een groot genot, dat nooit rustend neder-
storten van het water, met alle de gedaante-
veranderingen, zoo vol kracht, en toch zoo
onbeschryfelyk bevallig, aan te staren. De
zon scheen in dien val en vormde een dubbe-
len regenboog in het glinsterend stof. Jam-
mer is het dat men niet kan afdalen om
dezen waterval van beneden te zien.

Te Guttannen, waar wy om 2 uur aankwamen,
hielden wy middag. Vervolgens komt men nog door

twee gehuchten Im Boden en Im Grund genaamd. Het was zeer warm, zoo dat wy eens op eene houten brug wier dak ons schaduw gaf uitrustten. Onze gids haalde water uit de nabyzynde bron en vroeg daarvoor een kan ter leen by een boer. Toen hy de kan teruggebragt vorderde men een halve batz voor het gebruik. Deze trek van onvriendelykheid en inhaligheid komt overeen met de algemeene ervaring, dat het volk er steeds op uit is om van de vreemdelingen voordeel te trekken, zonder eenige kieschheid in de middelen. Het bedelen behoort hiertoe: de kinderen worden er op uitgezonden ook door geheel niet arme ouders en het is in eene poging tot afpersing ontaard.

By het afklimmen in de vallei zagen wy steeds afwisseling van rotsen boven ons, nu en dan ook van afgronden en engten, waartusschen de Aar zich bruisend heen slingert. Somtyds was de rotswand zoo schilderachtig begroeid dat wy er in bewondering voor bleven staan. Wy maakten een kleinen uitstap by de zoogenaamde Finsteraarschlucht regts van ons. De rots is daar regtstandig gespleten en door de opening stroomt de rivier. Tegen 6 u. kwamen wy te Meyeringen aan, en namen ditmaal onzen intrek in de Kroon in het dorp. De lange weg had ons wel wat vermoeid. Aan tafel waren dezen avond de Vorstin van Schwarzburg Sondershausen met hare drie dochters, waarvan de oudste onlangs getrouwd is met een Saksisch beambte von Goetz, die ook hier was. Die vorstelyke personen waren zeer eenvoudig: zy kwamen terug van een uitstap naar de Borromeïsche eilanden en gingen naar Lauterbrunnen het gewone zomerverblyf, dat men ons daar genoemd had.

Donderd. 19 aug. Wy zagen gisteravond en dezen morgen de vallei van Meyeringen in gunstig zonnelicht, en wilden nu ook niet verzuimen om den Reichenbach en den

Giesbach eveneens in zonnelicht te beschouwen. Met den wagen, die ons naar Brienz moest brengen, reden wij naar den Reichenbach en zagen de bijzondere vallen sommige met regenbogen versierd. De val, dien men uit het kantoor huisje ziet, is door bevalligheid uitstekend; een andere, die onder door een brug nederstort is zeer schilderachtig; - doch elke val en op elk standpunt heeft iets anders, dat op nieuw genoegen geeft. Beneden aan den weg ziet men het geheel van alle of althans de meeste vallen en ook dat levert een heerlijk tafereel op.

Van Brienz voeren wij weder naar den Giesbach die nu weer die op het schouwtooneel door de zon beschenen zoo dat hij zich in al zijne pracht vertoonde. Het geheel, uit de woning van den schoolmeester of van de weide voor zijne deur beschouwd, was onbeschrijfelijk schoon. Ik verheug mij, dat de aangename indruk, welke ik vroeger daarvan ontving niet minder is bij het herhaald wederzien. De bijzondere vallen bezochten wij ook op nieuw. Tot herinnering teeken ik op, dat bij den eersten een boom uit wiens half afgebroken tronk verscheiden andere boomen opgroeien, of althans het voorkomen daarvan hebben, eene schilderachtige uitwerking doet. De twee andere standpunten, die mij steeds het meest getroffen hebben, zijn dat op eene brug boven een der vallen, en een ander in eene uitgeholde rots, die vooruitsteekt zoo dat men achter een val staat, en daar door heen kan zien.

Met de stoomboot kwamen, als te voren tegen drie uur in Interlaken terug. Het begon te regenen en wij gingen niet meer uit.

Vrijdag 20 aug. hebben wij middag op den Jungfraublick. Dezen morgen zagen wij alle de bergen

De heer Bitrow bragt dezen avond den heer Cool mede aan het avondeten; wij hadden nog al onderhoudend gesprek.

Ik wil hier nog opteekenen, dat in den omtrek van Interlaken de weide wel wat beter besteed worden dan in vele andere streken van Zwitserland, die wij gezien hebben; evenwel zien wij hier het on-kruid, of althans andere planten dan gras veelal de overhand hebben; dit schijnt voor het vee niet scha-delijk te zijn, ook is er veel klaver onder. Men schijnt dit geheel aan de vrije natuur over te laten. Het graan dat men bouwt, is even als nabij Bern din-kel. De Hr. Bitrow, die landbouwkundige is, zeide mij dat het voor deze streken het passendste is, dewijl het den meesten oogst op middelmatigen grond op-levert, waar tarwe niet groeijen zoude. Het meel is veel gezonder dan van rogge omdat het minder zuurstof bevat. Doch het is zeer moeijelijk te ma-len uit hoofde der harde hulzen; zoo dat het 4 maal door den molen moet gaan. Het heet Triticum Spel-ta, doch verschilt van andere spelt door de dubbele korrels.

Wij bekwamen nog dagelijks frambozen en aard-beziën, beide groeijen in het wild; de laatste werden nu op de hoogste alpen geplukt.

en vooral de Jungfrau nog zeer klaar en in zonneschijn; later heeft het veel geregend en gestormd; doch met lucida intervalla.

- Er werd veel geschreven en in orde gebragt tot het vervolgen der reis. Dezen morgen ontvingen wij een bezoek van den graaf Ferd. Dohna met zijne vrouw die met ons op Furca, Grimsel enz. geweest waren; en dezen avond bezocht ons Prof. Tiedemann uit Heidelberg. Ik ging nog afscheid nemen van Mev. van Breugel en hare dochter.

Zaturd 21 aug. Tegen zes uur verlieten wij Interlaken met een wagen, die ons tot Vevay brengen zal. Het heengaan van eene plaats, waar wij zoo genoeglijke dagen gesleten hebben, kostte ons moeite. Tot Spiez reden wij langs het meer van Thun; in het schoonste weder zagen wij nog die schöne Streck. Daar sloegen wij links om; kwamen voorbij de opening van het Kander Thal, en begaven ons in het Simmen-Thal, tusschen de bergen Niesen en Stockhorn. Schilderachtig ligt aan den ingang van dit dal het kasteel Wimmis. Die ingang is hier zeer naauw. In Erlebach een zeer schoon dorp bezochten wij een kaaskelder, en verwonderden ons over de grootte der kazen, die een middellijn van 3 tot 4 voeten hadden en zoo men ons zeide, elk tusschen de 100 en 150 ponden wegen. Zij worden meest buitenslands, vele in Rusland verkocht. Men maakt ze op de bergen. In dit dorp is in den herfst een der grootste markten van rundvee en paarden.

Na 11 u. kwamen wij te Weissenburg en hielden daar middag. Het bad van denzelfden naam ligt een half uur van hier; ik heb het vroeger bezocht;

nu vergenoegden wy ons met op eenigen afstand boven het dorp de groote ryke vallei te overzien. Overal groene weide en geboomte; slechts hier en daar kleine plekjes met graan. De zeer talryke boerenwoningen zyn groot en net, met bloemen versierd en met tuinen voorzien; alles draagt de blyken van vlyt en welvaart. Er zyn toch zeer veel kropgezwellen. Een niet minder schoon dorp heet Boltigen. By het opklimmen van het dal, nam de ryke plantengroei, ook de veelheid van goede tuinen wel wat af, doch de weide en de sennhutten duurden voort en wy bleven in schoon herdersland. Het hoogste gedeelte bereikten wy niet; maar by het dorp Zweisimmen sloegen wy regts een nevendal in, en gingen over de hoogte naar de vallei der Saane. In het eerste dorp, dat wy reeds lang te voren uit de hoogte zagen, Saanen in het Fransch Gessenay genaamd, bleven wy overnacht.

Zond. 22 aug. Wy waren hier in het hart van den kaashandel; op alle bergen in de omstreek wordt die bereid en hier zyn de kooplieden die ze in het groot verhandelen. Men zeide ons dat de prys gewoonlyk 30 tot 35 francs het centenaar beloopt. Men heeft tot nog toe byna geen graan gebouwd; doch de laatste jaren van schaarste hebben aanleiding gegeven tot vele proeven van graanbouw, die goed gelukt zyn. Aardappelen kweekt men veel. Te half 7 begonnen wy ons op weg, het dal der Saane opklimmende. Wy merkten op dat de huizen zeer verspreid zyn en somwyle zeer hoog staan. Dit verklaarde ons hetgeen wy in Saanen vernomen

hadden, dat deze schijnbaar onaanzienlijke plaats eene gemeente van 4000 zielen uitmaakt.

Wij kwamen spoedig in het Canton Waad, en tevens in het Fransch sprekend gedeelte van Zwitserland. Aanvankelijk zag men in de woningen weinig verandering; later kwamen in plaats der houten meest steenen huizen en de dorpen geleken meer op die in het noorden van Frankrijk. Wij zagen de inwoners in grooten getale naar de kerk komen; hunne kleeding en voorkomen waren niet meer als die van het Canton Bern. Zij waren vooral niet schoon. Na drie dorpen doorgereden te hebben waren wij in het Canton Freiburg, hetgeen zeer duidelijk te bemerken was aan het klokken gelui en aan de geschilderde schaar voor de deur der kerk. In het eerste dorp van deze afdeeling, Montbovon, hielden wij middag. De inwoners kwamen ons zeer plomp voor, in de herberg was men onvriendelijk, gaf ons slecht eten en liet ons schandelijk veel betalen. Trouwens in Weissenburg, waar wij gisteren kwamen vorderde men, evenwel niets minder dan in de prachtigste van de steden Bern, Lucern, enz. Op onzen verderen weg beviel ons het land zeer goed; daar wij nu het dal afwaarts vervolgden werden de velden vruchtbaarder, de Alpenweiden uitgestrekter en de woningen menigvuldiger. De inwoners waren hier en daar luidruchtig en algemeen vuil en onbeleefd. Hiertoe kan de staat van opgewondenheid wel hebben bijgedra-

Het is ons opgevallen, dat in de beide valleyen der Simme en der Saane niet gebedeld werd. Dit is een-voudig omdat zij door de vreemde reizigers weinig bezocht worden, en het bedrag van afpersing niet winst-gevend genoeg is om er zich op toe te leggen.

gen: dit volk wordt dagelyks door de priesters opge-
wind en ten stryde vermaand voor de godsdienst,
die men hun wys maakt, dat in groot gevaar is.
Werkelyk zagen wy hier en daar landlieden met
wapenen gaan.
Wy lieten de kleine stad Gruyères links van den
weg op eene hoogte liggen. Het kasteel, waarin de
eertyds magtige graven van dit land zich tot
1554 handhaafden, steekt schilderachtig boven
het landschap uit; het is, zoo men ons zeide
nog in onvervallen staat. Gebrek van tyd en
regen, die juist had aangevangen, weêrhielden
ons van het te bezoeken. Deze streek, uit ver-
scheiden kleine valleyen bestaande, is beroemd
voor de kaas welke in de hoogste Sennhutten
bereid wordt, en veel naar andere landen wordt
verzonden. Dit geschiedt veelal uit de kleine
stad Bulle, die grootendeels van dezen handel
bestaat. Wy kwamen hier tydig aan, zoodat
ik nog eene wandeling maken konde. Zy is
ruim gebouwd en bestaat uit goede steenen hui-
zen aan een paar breede regte straten gebouwd;
met eene groote fraaye kerk. Er is ook nog een
oud kasteel met een toren, dat my niet schoon
toescheen. De bewoners waren veelal op de
straat; zy hadden een opgewekt voorkomen; maar
vrolykheid, dans en gezang, bespeurde men ner-
gens. De eenige oefening, die ik bemerkte was die van
het schieten naar het wit. In de kleeding was niets
onderscheidends dat my in het oog viel. Men konde

zich zoo wel verplaatst wanen in een stadje van Frankrijk; even als daar in de meeste provinciën spreekt hier het volk patois dat aanmerkelijk van het werkelijke Fransch afwijkt.

Maand. 23 aug. Reeds voor half zes vervolgden wij onze reis. De dorpen, die wij doorreden waren van die in Duitsch Zwitserland zeer verschillend; steenen huizen, slordigheid, morsigheid bespeurden wij algemeen.

Wij pleisterden in Chatel Saint Denis, een onaanzienlijk vlek met een kasteel. Wij zagen er eene talrijke meisjes-school, onder geleide van eenige nonnen uit de kerk komen. Kort daarna waren wij weder in het protestantsche Pays de Vaud. Het gezigt op het meer van Genève deed zich weldra voor ons op en bij het afdalen bekwamen wij meer en meer schoone punten om de wateren en de bergen aan de overzijde goed te zien. Hier aan zoude niets ontbroken hebben indien de hemel volkomen klaar geweest was, doch er waren steeds wolken, die de afgelegene bergen grootendeels bedekten. Het schoone, wijnbeplante land en het uitgestrekte meer, de vele kleine steden, bijzonder Vevay uit de hoogte gezien, maakten toch een allerangenaamsten indruk. Om 10 ure kwamen wij in deze stad aan. Beter herberg kan men wel nergens vinden dan die der drie Kroonen: een gebouw als een paleis, eene prachtige eetzaal met een tuin en terras vol bloemen daarvoor, onmiddelijk aan het Meer. Hier bij komt de grootste vriendelijkheid en opmerkzaamheid jegens de reizigers.

Toen wy ons wat omgezien hadden, reden wy naar het kasteel van Chillon. Allerliefste weg, het was nu zeer warm geworden: het land zagen wy zeer goed, ook den oever van de Savoische zyde; doch nog altyd met de hooge bergen.
Het kasteel Chillon heeft groot historisch belang; de byzonderheden zyn menigvuldig beschreven, en zy werden ons door de zeer wel bespraakte slotbewaarster uitgelegd. De oudste gedeelten zyn, zoo men meent, van den tyd van Lodewyk den Vroomen, die hier een zyner naburstaanden, wallen zoude hebben gevangen gehouden. De hertogen van Savoyen hebben er verblyf gehouden tot dat hen de Zwitsers verdreven in de 16e eeuw. Zy sloten er ook hunne gevangenen op en dooden er ligt, ook wel onregt sprekers. Het zyn byzonder de gevangenissen die belang wekken; zy waren in de onderste gewelven die voor de bouwkunst ook merkwaardig zyn. Wy zagen die gewezen kerker: de plaats waar Bonnivard van 1530 tot 1536 aan eene zuil geketend is geweest, en den grond die door zyne voetstappen in die enge plaats uitgesleten is. Hy is, zoo als bekend is het onderwerp van een gedicht van Byron. Deze heeft op een der zuilen zyn naam geschrift, en die reden ook Robert Peel, Alexander Dumas, Victor Hugo en een groot aantal bekende en onbekende mannen. Bonnivard heeft, nadat hem de Berners in 1536 verlost had,

den, nog 34 of 35 jaren geleefd. Men wees ons ook de geregtszaal, de plaats waar de gevangenen gepijnigd werden, den steen waarop zij daarna gelegd werden, een onderaardsche put waarin zij geworpen werden, de galg, enz.; ook der hertogelijke vertrekken en kapel, de keuken die ook eetzaal was, enz.; – de ridderzaal enz. Het gebouw dient nog voor gevangenis en voor wapenmagazijn. De ligging en de uitzigten op het Meer geven aan dit kasteel nog een bijzonder belang.

Op onzen terugweg veranderde het weder geheel; regen en storm verving de warmte; het Meer kwam in groote beweging. Dit leverde voor ons een nieuw en schoon schouwspel: de kleur van het water werd donker met verschillende tinten, en de golven vertoonden zich daar op als zilver.

Wij aten in de schoone herberg. Een deftig heer uit Genève, mijn buurman aan tafel, gaf mij gunstige berigten omtrent den toestand aldaar. De vrees, die men had bij de laatste omkering is gelukkig niet bevestigd; de radikale partij, die zegevierd heeft, is volkomen gematigd gebleven, en hierdoor is eene verzoening met de leden van andere partijen zeer gemakkelijk geworden.

Met een wagen, die terug reed, gingen wij om 2 u. naar Lausanne en kwamen reeds om 4 u. daar aan. Steeds is het uitzigt op het Meer eene bron van genot voor de reizigers; wij vonden dat uitzigt op onze kamers in het Hôtel Gibbon, en konden nog andere standpunten bezoeken, die daarvoor bekend zijn; want Lausanne is eene der plaatsen die het best gelegen zijn, om den keten der zuidelijke Alpen te overzien. Ook het weder werd weer helder en dit deed ons veel genoegen.

Wij wandelden door de stad, die ons levendig en wel-

varend voorkomen; de zeer steile straten geven een eigen-
aardig karakter aan de stad. Van de openbare gebouwen
behoef ik geene melding te maken; daarvan bezochten
wij de hoofdkerk die als de schoonste in Zwitserland be-
kend is en werkelijk een treffenden indruk maakt. Zij is
uit de elfde eeuw, eenigzins in den overgang van Byzan-
tijnsche en Gothische bouworde; de zuilen zijn zonderling
ongelijk aan elkander en met loofstaande ranke versiersel-
len rondom af versierd. Onder de graven die men hier-
aantreft was dat van den Heiligen Bernhard van Men-
thone, - dat van Hendrik Bisschop van Lausanne, Stich-
ter der kerk. Het jongste was dat der echtgenoot van
den Engelschen gezant Stratford Canning. Deze kerk is
volkomen gaaf hersteld en niet door protestantsche bar-
baarschheid ontsierd. Het terras bij de kerk is een der
plaatsen van waar men het vergezigt geniet.
Wij zagen ook de Katholieke kerk, zij staat zeer hoog
en verheft zich daardoor boven het streng calvinistische
Lausanne. Dit is wat nieuws; te voren was een zeer
bescheiden lokaal voor de Duitsche protestanten, voor
de Catholieken en voor de Anglicanen bestemd; nu
hebben de laatsten ook een eigen tempel en dient het andere
lokaal alleen nog voor de Duitschers. Bij deze uitbrei-
ding van verdraagzaamheid is er strijd en onverdraag-
zaamheid in de vroeger eensgezinde kerk opgekomen.
Als gewoonlijk hangt deze strijd met de politiek zamen,
en, zoo men mij in Bern gezegd heeft, is orthodoxie en aris-
tocratie hier gemeenschappelijk bedrijvig om zich weder
heerschappij te verwerven, en is de verdrukking waarover
de Mommiers en de Eglise libre zich niet zonder grond
beklagen, te weeg gebragt door den weerzin dien men
tegen hunne pogingen tot verdrukking heeft opgevat.
Eene groote verbetering vond ik, sedert mijn laatste
bezoek dezer stad, namelijk de brug, waardoor de

twee hoogten vereenigd zyn. Zy is in 1839 tot 1844 gebouwd volgens het plan van Adrien Pichard, die tevens er zyn voltooid was. Zy is een waar sieraad en een groot gemak voor de stad.

Dinsdag 24 aug. Wy bleven dezen voormiddag nog in Lausanne, omdat myne vrouw niet wel was. Ik maakte hiervan gebruik om de nieuwe inrigting voor blinden te bezoeken. Zy bestaat eerst sedert 2½ jaar, in een schoon gebouw op eene hoogte buiten de stad. Zy is bestemd voor opvoeding en onderwys van blinden en tevens voor de genezing der blindheid, waar dit mogelyk is. Er waren nu 15 kweekelingen en 20 zieken. Voor my was by uitstek merkwaardig de blinde die tevens doofstom is Edouard Meystre. Hy is doofstom geboren en sedert zyn 7e jaar blind. De bestuurder Hirzel heeft zich byzonder bezig gehouden met de ontwikkeling van dezen ongelukkigen man, en hy is daarin verwonderlyk geslaagd. Hy is levendig, werkzaam; begint te lezen, schryven en te spreken, en is zeer vaardig in het draaijen van doosjes en andere voorwerpen. De heer H. onderwees hem in myn byzyn en verklaarde my op welke wys hy hem zelfs afgetrokkene denkbeelden langzamerhand verklaarde. Een klein meisje, dat ook gehoor en gezigt mist, is in byna dierlyken toestand opgenomen, en begint zich eenigzins te ontwikkelen; doch het schynt weinig aanleg te hebben, en belooft daarom minder goede uitkomst. Van de andere zyde begint het iets te hooren en heeft men hoop dat dit zal toenemen, waardoor dan een middel van ontwikkeling zou bestaan, dat de andere geheel mist.
Ik ontving het eerste Rapport der inrigting en kan dus hiertoe verwyzen.

Ik bezocht nog de wandelingen, die allerliefst zyn, het weder was goed, maar de bergen bleven bedekt.

Te drie ure vertrokken wy naar Genève met de stoomboot L'Helvétie. Ongelukkig begon het te regenen, waardoor wy veel verloren. Alleen by de aankomst brak de zon even door en verschafte een merkwaardig schoone verlichting met een regenboog.

Het gezelschap was talryk maar voor ons niet zeer onderhoudend. Onder de originelen was een buitengewoon lang Engelschman, die op de zonderlingste wys zyn tyd poogde ten nutte te maken: hy stond op de trap der kajuit met het groote Journal des débats in de hand en las dit nu met een woordenboekje, om zich in het Fransch te oefenen. Dat hy daar allen lieden, die op en afklommen, in den weg stond, en zelf geen oogenblik zyne taalstudie ongestoord konde voortzetten, deed hem van zyn opzet niet afzien. Hy scheen ook niet te gevoelen, dat hy zich zeer belagchelyk maakte.

Tegen 7 ure waren wy in het groote Hôtel des Bergues naar ons genoegen geherbergd, en bewonderden de brug, de kaaijen, de Rhone, het eilandje waar het beeld van Rousseau staat, — het Meer en de bergen, voor zoo ver wy die zien konden. Genève heeft van dit punt een grootsch voorkomen. Ook by de verlichting met gas vertoont het zich zeer gunstig. Wy dronken thee in de schoone zaal van ons Hôtel.

Woensd. 25 aug. Dezen morgen wandelden wy veel in en om Genève, bezochten het eilandje met Rousseau's standbeeld, de bruggen, de wallen, de punten, de Peterskerk, het Stadhuis, de Treille en vele andere plaatsen, straten en gebouwen. De oude en nieuwe gedeelten der stad verschillen als de vroegere en latere tyd; zelfs sedert myn eerste bezoek is het verschil zeer groot: toen was het eenige hôtel dat redelyk was Les Balances; nu is het Hôtel des Bergues met zyne

4 verdiepingen, elk met 34 kamers een van de vele zeer goede herbergen en die der Balances; ik bijna vergeten: van de schoone nieuwe brug en de kaaijen met prachtige gebouwen bestond nog niets.

Wij aten te 5 uur aan de heerbaardse table d'hôte, en daarna maakten wij nog een kleinen uitstap naar Ferney. De hemel was nog vol wolken; den Mont-blanc zagen wij niet. Daarentegen was de hemel in het westen bij het ondergaan der zon heerlijk schoon. Het donkere rood gloeide achter de blaauwe Jura-bergen; later kwam er onweder op, zagen wij den bliksem van tijd tot tijd schitteren over dit schoone land. Het huis van Voltaire was geheel in verval en werd niet meer bewoond. De kleine kerk bestond nog; doch er was eene andere in het stadje. Dit heeft steeds een weinig beduidend voorkomen. Toen wij zouden terugrijden verzocht men ons nog een heer in het rijtuig op te nemen; wij hadden later berouw over onze inschikkelijkheid, want die heer bleek een zeer lomp persoon te zijn.

Donderdag 26 aug. Het weder blijft ons ongunstig; nu en dan regen en voortdurend wolken, die de hooge bergen bedekken. Tusschenbeide is het toch schoon warm weder en wij behoeven deze dagen niet geheel ongebruikt voor de reis te laten. Dezen morgen reden wij naar Coppet en bezochten daar het kasteel van Mevrouw Staël Holstein. Het is nog in zeer goeden staat en wordt van tijd tot tijd bewoond door de weduwe van den zoon der beroemde schrijfster. Deze zoon had een jongen nagelaten, doch die is ook gestorven, zoo

Onder het hoog geboomte van het park ligt
de edele schrijfster benevens hare ouders, broe-
der en diens echtgenoot, begraven.

dat nu geen afstammelingen, die den naam van Stael dragen, meer bestaan. De hertogin de Broglie heeft vier kinderen nagelaten en de hertog houdt ook nu en dan zijn verblijf al-hier. Wy zagen met groot genoegen de ve-le landhuizen en tuinen, die op dezen weg aan het Meer liggen; men bespeurt overal den smaak van de Geneveërs en van de vreemden om zich aan deze schoone oevers te vestigen. Wy kwamen voorby Genthod, waaraan zich de herinnering van Bonnet en van Joh. Muller knoopt.

Myne wandelingen door de stad herinneren my voortdurend aan myne vroegere bezoeken en het valt my steeds in het oog, dat alles een beter aanzien bekomen heeft; alleen het oude deftige gedeelte der Cité, dat zeer schoon was, byzonder de prachtige woningen der aristocra-tische familiën, met fraaye terrassen, zyn gebleven zoo als zy waren en het zoude ook jammer zyn, zoo die veranderden. De kaayen en een paar straten met schoone winkels hebben daar-en tegen een geheel nieuw aanzicht voorkomen en daar is ook groote levendigheid. Eenmaal viel my dezen avond in het oog, dat voor acht uren alle winkels gesloten waren.

Men bespeurt hier niets meer van de omwenteling, die voor korten tyd eene geheele verandering in de regering heeft te weeg gebragt. Er heeft by die gele-genheid een korte maar heftige stryd plaats gehad. De party der vorige regering, die men voor aristocra-tisch houdt, was meester in het voornaamste gedeelte

der stad, aan de linker zyde der Rhône. Zy werd aangevallen door de volkspartij, die het zoogenaamd quartier Saint Jean, op regter zyde der rivier bezet had. Aanvangs schoot men met kanon van de linker zyde, en poogde de bruggen aan te steken van de regter. Een kogel kwam door het hôtel des Bergues. De volkspartij had geen kanonnen, maar zy schoot met geweer uit de huizen by de kleinere bruggen en hierdoor werden een aantal leden der regeringsparty gedood of gewond. De soldaten wankelden of weigerden; de regering was huiverig om een deel der stad met geschut te vernielen. Hierdoor werd spoedig de zaak beslist ten voordeele der volkspartij. Deze eenmaal meester geworden heeft zich boven verwachting gematigd betoond, en hierdoor zyn de gemoederen in korten tyd bedaard. Men voorziet, voor eerst althans, geen terugkeer der meer aristocratische party; die overigens, even als te Bern, heimelyk gemeene zaak maakt met de Jesuiten in de andere cantons.

Vrijd. 27 aug. Te 7 u. vertrokken wy naar Chamounix. Wy zaten in de cabriolet achter op den wagen, zeer gunstig om het land te zien, indien niet onafgebroken regen ons daarin gehinderd had. Wy bereikten spoedig de Savoische grens en in het eerste dorpje van het Sardinisch gebied had de gewone kwelling van het vragen naar paspoorten en het onderzoek der tolbeambten plaats. Tusschen rykbeladen vruchtboomen, verwaarloosde wyngaarden, en korenland, door armelyke dorpen vervolgden wy on-

* Tusschen Cluze en Saint-Martin zagen wij aan onze linkerhand de waterval Nant d'Arpenaz, die zeer bevallijk van eene groote hoogte komt; zacht opgelost in wit stof dat op de lucht schijnt te zweven.

Saint-Martin en Sallenche zijn alleen door de brug over de Arve gescheiden; evenwel zijn het twee verschillende gemeenten.

× De waterval van Chède, die wij links zagen tusschen Sallanches en Servoz, is niet groot maar zeer lief: twee stralen vereenigen zich in een bekken, en worden daaruit komende tot een. Ik heb vroeger het nog gezien het meertje van Chède, waarin zich de Montblanc afspiegelde; het is sedert door een bergval vernietigd.

van weg tot Bonneville, waar wy voor 11 u. aankwamen en middag hielden. Kort voor wy hier aankwamen zagen wy op de hoogte aan onze linker hand de bouwvallen van een kasteel, zoo ik meen Faucigny. Dit is de naam dezer landstreek en hier woonden waarschynlyk in ouden tyd de beheerschers. Cluse, waar wy vervolgens aankwamen, scheen nog maar half herbouwd te zyn sedert het door brand verwoest is. Saint Martin aan de regter en Sallenches aan de linker zyde der Arve zyn, even als de vorige onbeduidende steedjes. Het laatste heeft een nieuw voorkomen; het is ook afgebrand, maar vry wel herbouwd. Tot hier toe was het land weinig veranderd. Nu kwamen wy meer in bergstreken; de goede weg hield op, en in plaats van den grooten postwagen verschenen vyf kleine rytuigjes, volgens landsgebruik, en namen de reizigers drie aan drie op. Het weder was beter geworden en deze togt was niet onaangenaam; dikwyls was het zeer styl en dan wandelden wy.x Te Servoz werd wat gepleisterd. Wat verder dan dit dorp maakte ons de postillon opmerkzaam op de ruine van een kasteel regts van ons; hy zeide ons dat het Château Saint-Michel heet. Wy waren hier reeds in de Vallei van Chamounix en te half 8 bereikten wy Prieuré, het dorp dat men ook wel zoo noemt en waar vele herbergen voor de reizigers zyn daargesteld. Wy vonden de eerste vol, en in de tweede nog even plaats.

Zaturd. 28 aug. Dezen morgen maakten wy den gewoonen uitstap naar den Montanvert en de Mer de Glace; myne vrouw en dochter op muildieren, ik te voet; wy hadden twee gidsen. De weg, dien ik reeds meermalen

gemaakt heb, is steil en moeyelyk, maar byna geheel in de schaduw. Het groote ysveld heet Glacier de Bois voor dat gedeelte, wat van den Montanvert naar beneden gaat; doch hooger is het byna vlak en werkelyk als eene zee van ys. Het paviljoen, dat Félix Desportes in 1795 deed oprigten, ten einde de reizigers op dit merkwaardig punt althans eene rustplaats mogten vinden, bestaat nog altyd; doch men heeft in de nabyheid een veel grooter gebouw opgetrokken, dat tot herberg dient, waar men zelfs vry goed kan overnachten. Hier was nu groot gezelschap. Toen wy wat uitgerust hadden deden wy eene wandeling op de yszee. Weinig voorwerpen zyn zoo merkwaardig, en niet ligt zal men ze vergeten. Wy bezochten ook den Steen waaronder Pocock en Windham, op hunnen eersten togt in dit land, in 1741, eene schuilplaats vonden. Men noemt dien „pierre des Anglais".

Wy zouden van den Montanvert, ter zyde van den Glacier de Bois, dadelyk hebben kunnen afdalen naar de Source de l'Arveyron; doch dat pad gaat over een zeer steilen afhang, la Félia genaamd; wy verkozen daarom denzelfden weg terug te gaan, dien wy gekomen waren.

Dezen namiddag maakten wy nog een anderen uitstap. Wy gingen eerst een kleinen waterval bezien Cascade des Pélerins genaamd. Zy stort in een bekken, en wordt daaruit in twee straalen, even als een springbron in de hoogte geworpen, om in bevalligen vorm weder af te dalen. Dit staat allerliefst; steenen, die men van de hoogte werpt worden mede gesleept in het bekken en dadelyk, met het opspringend water in de hoogte geworpen.

Van hier gingen wy tegen de hoogte op naar den Glacier des Bossons. Over groote steenen kwamen wy tot aan het ys, en gingen vervolgens daarover naar de andere zyde. Dit was zeer bezwaarlyk: het ys was zeer glad en als gewoonlyk zeer ongelyk; doch zonder diepe kloven. Wy vonden ons beloond door eene heerlyke verlichting van de toppen der bergen en van de wolken door de ondergaande zon; het was de schoonste hemel dien men zich denken kan. Het geweld zelf zagen wy by het naar beneden gaan aan de andere zyde nog op verscheidene standpunten. Het onderscheidt zich door den vorm van pyramides, dien het ys algemeen heeft aangenomen. Deze verheffen zich volkomen helder, wit met blaauwachtige tint. By het vallen van den dag genoten wy een tafereel van onbeschryfelyke schoonheid. Wy hadden ons vermoeid; maar waren opgetogen over het buitengewoon verheven schouwspel der Alpennatuur dat wy het voorregt gehad hadden te aanschouwen.

Wy dronken zamen koffy en ik schreef nog wat in myn dagboek.

Zondag 29 aug. Tot ons groot leedwezen was myne vrouw heden door verkoudheid verhinderd uit te gaan. Met myne dochter maakte ik een nieuwen uitstap. Tegenover den Montanvert, die aan de linker zyde der Arve, en dus aan dezelfde zyde is, als de Montblanc met zyne nevenbergen, is een ander punt, La Flégère genaamd. Dit is

aan de helling van de Aiguille Rouge, wat hoo-
ger dan de Montanvert, (De eerste 5898, de
tweede 5724 Parysche voeten.) Daar heen reden
wy dezen morgen; de weg was eveneens veel door
bosch; doch nog steyler. Aanvankelyk was er
nevel in de vallei; doch die nam steeds af en
wy kwamen spoedig waren wy hooger dan de
nog overgeblevene wolken, die door de zon van
boven beschenen en zilverglans bekwamen. Toen
wy het punt, dat den naam van Flégère draagt,
bereikt hadden stond de Montblanc met
alle de bergen die tot zyn keten behooren; met
alle de ysvelden, die van hem afdalen, in vol-
le majesteit in den geheel onbewolkten
donker blaauwen hemel voor ons. Wy konden
elk punt duidelyk onderscheiden; de zon schit-
terde op vele punten en scherpe schaduwen on-
derscheidden alle diepten. Het was een waar ge-
luk het grootste gebergte, het hoogste punt in
Europa, zoo volledig en zoo duidelyk voor ons
te zien. Wy konden ons lang van dit gezigt niet
verzadigen.

Hier staat ook eene herberg, waar wy nog
geurige aardbeziën van de hoogste Alpen en heer-
lyke melk gebruikten.

Den Montanvert en de geheele Mer de Glace,
met den Glacier des Bois, die er van afdaalt,
zagen wy van hier zeer duidelyk; — ook den Col de
Balme; — het dorpje La Tour, het hoogste dezer val-
lei; . . . doch het is overtollig de vele punten, die
voor ons eenig belang hadden op te teekenen; ik kan

te terugvinden op het zeer naauwkeurig plan afschetst, dat ik op de plaats zelve tot herinnering aanbracht.

Toen wij weder afgeklommen waren, bereikten wij de Source de l'Arveyron. Deze is aan het uiteinde van het groote ijsveld, dat van den Montblanc afkomt, de groote mer de glace vormt, en onder den naam van Glacier de Bois tot in de vallei nederdaalt. Hier moesten wij door eene uitgestrekte vlakte gaan, met groote en kleine steenen en met fijn wit zand, door verbrijzelde steenen gevormd, bedekt. De Arveyron komt onder uit het ijs, dat gedurig wegsmelt en van boven weder voortkruit. De opening vormt een groote, ongelijken boog, die van tijd tot tijd instort en daarna op nieuw ontstaat. Het is een grootsch tooneel van vorming en verwoesting; het is een der werkplaatsen, waarin de natuur eene rivier schept. Met bewondering en huivering ziet men die aan. Zeer nabij te komen is toch gewaagd, dewijl aanhoudend van de hoogte boven het gewelf steenen en stukken ijs afvallen, die somtijds ver vooruit springen. Wij waren meermalen getuigen daarvan. De boog was nu niet zoo schoon als ik dien te voren gezien heb; hij was zeer zwak, het binnenste gedeelte dreigde in te storten, waardoor de opening weder grooter en schooner staat te worden.

Bij het heengaan zagen wij ter zijde een vrij aan-

vreeselyken sneeuwval, die lang aanhield, by-na in den vorm van een waterval.

Wy zyn op onzen weg twee maal gekomen voorby de plaats, waar den 20 february van dit jaar zes huizen door een sneeuwval ver-woest zyn. Zeven menschen zyn daarby omgeko-men. Het is een treurig gezigt. Men was bezig nieuwe huizen op dezelfde plaats op te bouwen. Het is verwonderlyk dat men na zulk eene ondervinding geen veiliger plaats verkiest. Er is in het algemeen eene gehechtheid aan de vroegere woonplaats, die de gevaren doet voorbyzien. Ook steunt men op eene kansrekening en zegt: zulke onge-lukken komen welligt in honderd jaren niet weder. Doch daartegen staat de mogelykheid dat reeds in het volgend jaar hetzelfde ge-beure.

Het dal van Chamouni is vry uitgestrekt; het bevat nu een getal van 3000 inwoners ver-spreid in dorpen en gehuchten, die zamen drie paro-chien uitmaken: Ouches, Prieuré en Argentière. Elke heeft hare kerk en de curés hebben nog 4 capellaans. In vroegen tyd was de kerk van Prieuré voor de ge-hele vallei voldoende. Het is deze plaats die nog wel met den algemeenen naam van Chamouni ge-noemd wordt, en waar de vreemdelingen verblyf houden. Burgerlyke gemeenten zyn er slechts twee: Prieuré en Argentière zyn vereenigd en de tweede is Ouches. Het bestuur, zegt men my, bestaat uit een Syn-

die met zeven raden in elke gemeente, benevens nog zeven andere raden voor gevallen van meer gewigt. De Syndics worden voor drie, de raden voor twee jaren benoemd. De Raad stelt een dubbeld getal candidaten voor, zoo wel tot vervulling der plaatsen van Syndics als van raadsleden, en daaruit benoemd de Commandant der provincie. Deze ambten der gemeenten worden als lastposten beschouwd: de Syndic bekomt jaarlijks slechts 60 francs, de raadsleden niets. Voor de regtspraak is de hoofdplaats van het Canton Cluse; de vrederegter aldaar beslist tot 300 francs; – de Regtbank is te Bonneville

Omtrent den huishoudelijken toestand heeft mij de gids het volgende medegedeeld. De bewoners dezer vallei zijn alle eigenaars van hunnen grond. Zij bouwen daarop voor eigen behoefte: aardappelen, haver, garst, minder rog en zeer weinig tarw, dewijl die zelden goed slaagt. Hunne weide stelt hen in staat meer of minder koeijen te houden. Dat getal is echter zelden groot: een, twee of drie is het gewone, de rijksten hebben er niet ligt meer dan 12 of 14. De voortbrengsels van het vee worden ook in de vallei verbruikt; uitvoer van boter of kaas is er nagenoeg niet. De toeneming der bevolking brengt nu grootere verdeeling van den grond met zich, en hierdoor zijn er vele familiën die niet meer dan eene koe kunnen houden, en daarvoor naauwelijks genoeg voeder hebben. Van hier dat oude lieden zeggen dat er minder armen waren toen er meer eene koe was. De toevloed der vreemdelingen geeft nu aanmerkelijke verdiensten. Hierdoor worden vooral de herber-

geer rijk. Zy zyn de vermogendste in de vallei. Overi-
gens berekent men dat de rykste man 80,000 francs
bezit. Het vermogen van dezen en andere ryken
bestaat niet enkel in land, maar ook in uitstaan-
de kapitalen, die zy tegen 3½ tot 4½ gelden tegen
5 ten 100 leenen. De gidsen maken een byzonder
ligchaam uit; zy zyn 60 in getal, en worden na
een examen aangesteld; - bovendien zyn er 80
adspiranten. Aan het hoofd is een Chef des
Guides, dien zy zelven kiezen en bezoldigen. Voor
hunne diensten is een vast tarief en zy worden
naar rang van opvolging door den chef aange-
wezen. Voor de muildieren is ook eene vaste be-
paling; elk mag er maar een hebben en die moet
goedgekeurd zyn. Zy worden volgens hun beurt
verhuurd. Deze inrigting heeft veel goeds; zy
verhindert de haat en afgunst en waarborgt de
reizigers tegen onbekwame en slechte gidsen en
muildieren. Doch het bevordert niet de hulp-
vaardigheid en opmerkzaamheid der gidsen.
Hun tarief is vry hoog; evenwel levert hun dit slechts
een matig bestaan, dewyl de tyd van hunne werk-
zaamheid zoo kort duurt. Wat doet gy nu wel
in den winter, vroeg ik hem? Wy vinden voor ons
en voor de muildieren eene gewigtige werkzaam-
heid, zeide hy, in het bedyken van het water; daar-
voor maken wy wallen van groote steenen, die
wy op sleden vervoeren. Ons werk wordt wel som-
tyds door sneeuw- en bergvallen verstoord; doch heb-
ben wy reeds veel land aangewonnen en tegen over-
strooming beveiligd. Dit geschiedt voor gemeen-

schappelyke rekening, en die het werk voor anderen
verrigten, bekomen daarvoor eenige belooning.
Eene andere bezigheid is boomen te vellen. De bos-
schen zyn meestal gemeentegoed; voor elken boom
dien ik vel betaal ik 6 sous aan de gemeentekas.
De zaagmolen is byzonder eigendom; daar laat
ik tegen bepaalden prys myn boom tot planken
zagen en deze ga ik dan te Cluse of Sallenche
verkoopen. Wanneer het hout niet te goed-
koop is, kan ik daarmede tamelyke belooning
voor myn werk verwerven. Voeg hier nu by, dat
wy byna alle zaken voor eigen behoeften zelven ve-
vaardigen, zoo kunt gy beseffen, dat wy genoeg-
zaam bezigheid vinden en dat wy met een matig in-
komen vry wel leven kunnen. De aardappelen
zyn hier nu reeds voor het derde jaar grooten-
deels mislukt; dit is een groot ongeluk. Vele
gezinnen zyn hierdoor in armoede geraakt, en
dit zoude nog meer het geval zyn geweest, indien
men niet in de meeste familien een rund en
een varken slagtede. Ook bakt men brood
van haver- en garstemeel. Eene klimmende en
toenemende oorzaak van armoede is de onge-
paste mildheid der reizigers; die brengt te
weeg, dat vele lieden, in plaats van te werken, het
er op aan laten komen om te bedelen, en hunne
kinderen daarop uit te zenden. Deze lieden ne-
men zeer toe, zy worden tot werken ongeschikt en
de gaven die zy van de reizigers aftroggelen zyn

ontzenuwd. Zy komen vooral in den winter in grooten nood.

Onze gids heeft ons verhaald dat hy meermalen den Montblanc beklommen heeft, onder anderen met de tweede vrouw, die daarop geweest is. Deze was een Fransch meisje, Henriette d'Angeville. Zy besteeg den Montblanc den 3 Augustus 1839, toen 28 jaren oud. Onderweg was zy zeer moei en flaauw geworden; doch boven zynde was zy vol moed, en schreef van den top des bergs aan elk harer drie broeders een brief. Verleden jaar heeft zy op nieuw Chamounix bezocht.

De Zondag heeft ons heden de gelegenheid verschaft om de bevolking in hare beste kleeding te zien. Zy heeft een gunstig voorkomen; de gelaatstrekken duiden een zacht en tamelyk opgewekt karakter aan; doch byzonder schoon of sterk is het voorkomen niet. De kleeding is eenvoudig, de vrouwen dragen zwarte mutsjes en over het algemeen donkere kleeren; men bespeurt tamelyken welstand maar weinig weelde. Men gaat vlytig ter kerk; allen zyn katholiek en in den regel godsdienstig; evenwel niet blind bygeloovig. Een merkwaardige omstandigheid hiertoe betrekkelyk heeft men ons verhaald. Hier zyn geene kloosters; maar uit Chambery waren eenige zusters der liefdadigheid herwaarts gezonden. Deze waren aanvanke-

lyke voor goed aangezien; zy bezochten en verpleeg-
den de zieken, onderwezen ook wel kinderen. Doch
-wanneer zy by stervenden waren, trachten zy de-
zen voorgaans over te halen, om een gedeelte
hunner nalatenschap aan de geestelykheid te
vermaken. Dit verwekte groote ontevreden-
heid. Men voorzag dat langzamerhand de
meeste goederen aan de geestelykheid zouden
toebehooren en men was verontwaardigd dat
zelfs weinig bemiddelde familien van het
erfdeel harer naastbestaanden beroofd wer-
den. Eenige jonge lieden gaven aan hunne
ontevredenheid lucht door de bankjes, waarop
die zusters in de kerk zaten, zonder daarvoor te
betalen, terwyl alle anderen betalen moesten,
uit de kerk te halen en te verbranden. Dit
nam dadelyk de regering ter harte, en die jon-
ge lieden werden met drie maanden gevange-
nis gestraft. Doch deze strengheid deed geene
goede uitwerking; de gehele bevolking werd nu
op de zusters vertoornd, en zy werden genoopt
de vallei te verlaten.

Voor het onderwys, zegt men my, wordt be-
ter dan in vroeger tyd gezorgd; een der kapel-
laans geeft in den winter onderwys aan de kin-
deren, en de meeste kinderen leeren lezen en
schryven, iets dat vroeger alleen by uitzonde-
ring plaats vondt.

Maand. 30 Aug. Terug naar Gandòr by uitstekend schoon
-weder. Wy vertrokken te 6 ure; het gezelschap was groot. Wy

kunden in het land, dat wij doorreden, veel beter zien dan op de reis naar Chamounix. Den Montblanc zagen wij van vele standpunten, afwisselend door de omringende voorwerpen, maar steeds verheven en schoon. De weg voert daar eene opvolging van valleijen, waarvan dat van Chamounix het hoogste is. De Arve die van den Col de Balme komt vloeit daardoor naar de Rhône, waarin zij niet ver van Geneve valt. De Arveyron, waarvan wij den oorsprong gezien hebben is een arm van de Arve die haar spoedig opneemt. De Vallei van Magland, waarin de schoone watervallen, en die door liefelijkheid niet van de vorige onderscheidt, vernaauwt zich en eindigt bij Cluse. Dan wordt het land meer open, hoewel steeds heuvelachtig. De plantengroei is weelderig; bijzonder velen om de nooten en andere vruchtboomen in het oog, die dikwijls een berceau over den weg vormen. In Sallenche werd ditmaal middag gehouden, hoewel het nog maar tien uur was toen wij er aankwamen. Onder de reisgenooten waren de Hn. Ter Haar en van Stegeren, met wie wij over onze wederzijdsche reizen spraken. In het grensdorp Annemas werden de passen weder onderzocht en in registers aanteekening daarvan gemaakt. Terwijl de Carabiniers du Roi met dit nuttelooze werk bezig waren en de reizigers ophielden, werd als gewoonlijk schaamteloos gebedeld: een dezer lastige menschen, dien men aalmoes gegeven had, ging des niet te min voort de reizigers onaangenaam te kwellen, en toen men hem zeide heen te gaan antwoordde hij stout weg dat men hem nog niet genoeg gegeven had. Het is waarlijk eene zonderlinge inrigting, dat de gewapende mannen, die bestemd worden om goede orde te bewaren, juist diegenen kwellen, die voor-

de orde met de minste geraas opkwamen, en verhaalden daarin dat, tegen alle goede policie aan, geld werd afgeperst. Te 6 u. kwamen wy aan. Myne vrouw was nog ongesteld en wy bleven daarom op onze kamer.

Dingsd. 31 aug. Myne vrouw verliet ook heden de kamer niet. Ik ging myn pas halen, die ik by de aankomst had moeten afgeven; men liet er my toch ook geen oogenblik op wachten. Ik ging nog in den boekwinkel van den heer Cherbulier en bezocht den heer prof. Decandolle. De professoren in de regten hebben alle hunne posten nedergelegd en zyn van hier weggegaan, zoo dat ik hen niet bezoeken kon. De Hr. Decandolle had vroeger de politieke wetenschappen beoefend; doch sedert den dood van zyn vader heeft hy zich aan de plantkunde toegewyd.

Omtrent den toestand van dit land is my uit zyne gesprekken, en uit hetgeen ik overigens heb kunnen vernemen, voorgekomen, dat de wetenschappelyke en de vroeger aanzienlyke lieden algemeen de omwenteling, die voor korten tyd plaats gehad heeft, zeer afkeuren. Men had hier en in het Canton Vaud eene volkomene democratie, zy was hier in 1842 met goedkeuring van het volk ingevoerd; doch de keus der meerderheid was op gematigden en zoogenaamde aristocraten gevallen, en dit voldeed de Radicalen niet. Deze hebben hier even als in Vaud een deel van het volk opgeruid, om de Constitutie te vernietigen, die door het volk zelf was daargesteld. Zy gingen hierby van het beginsel uit, dat het Souvereine volk aan zyne eigene in-

Stellingen niet gebonden is. Dit beginsel nu wordt te regt als zeer gevaarlyk beschouwd, want daar is er geheel geen vastheid in den Staat. Wat men in de constitutie veranderd heeft, is onbeduidend; maar de demagogen zyn aan het hoofd der regering gekomen, en dit was hun doel. Fazy is de belangrykste en hy heeft den meesten invloed. Tot nog toe heeft hy zyne party genoeg kunnen in teugel houden, om buitensporigheden voor te komen; doch deze toestand is niet te min hachelyk. De omstandigheid dat het volk opstand maakte tegen de regering, die het door eigen keus heeft ingesteld, is dezelfde als die, welke in 1839 plaats vond, doch door tegenovergestelde party. Het volk is tot groote buitensporigheden niet zeer geneigd; van het minste gemeen bestaat er weinig, groote fabrieken heeft bijna niet. De rykheid is meer in de familien verspreid en dit is meer gunstig voor de maatschappelyke orde. Anders zoude de overdrevene leer der volkssouvereiniteit veel gevaar opleveren. Er is dus wel geen gewelddadige berooving der ryken in den geest der communisten te vreezen; doch een middellyk streven daar naar is niet zoo geheel onwaarschynlyk. De leer dat men de ryken alle de lasten van den Staat moet laten dragen kan hier toe voeren, en voor de toepassing van die leer is men bedacht. De Jesuiten vreest men hier als protestanten niet, dewyl men vast in de leer des heils is; maar de Katholieken, die byna de helft in dit kanton uitmaken hebben niet juist aan de radicalen

aangesloten, die hun daarvoor voorregten toestaan, wel-
ke voor de toekomst ook bedenkelijk kunnen wor-
den. Op deze wijze zijn de politieke en godsdien-
stige vraagpunten in dit kanton nog meer ver-
wikkeld dan elders. In Lucern en Freyburg wa-
ren het juist de aanzienlijken, die den invloed
der geestelijken nog eenigzins beteugelden. De
Radicalen hebben die aristocratische magt
doen vallen en nu is de magt der Jesuiten on-
beperkt.

De bedoeling der Radicalen is om de verbonds-
inrigting te wijzigen; thans stellen zij eene
regeling als in Noord-America voor; doch
er is geen vooruitzigt dat die zelfs in de libe-
rale kantons zoude slagen. Men is niet ge-
neigd aan eene foederale uitvoerende magt en regt-
spraak, en die maken den grondslag uit van
de N. Am. staatsregeling. De inrigting in den
tijd van Napoleon had de bijzonderheid, dat
grootere kantons meer stemmen hadden dan
kleine; doch dit gaf juist aanstoot. De verhou-
ding was niet volgens de bevolking; die zoude
ook volstrekte overmagt aan de grootere
kantons verschaft hebben. Doch er is geen
regtsmiddel te vinden, om eene stemming te rege-
len die noch op de volkomene gelijkheid van alle
der bondgenooten, noch op het getal der inwoo-
ners steunt. Het is toch te voorzien, dat men
op nieuw weder een half beginsel zal op den
voorgrond stellen; maar het zal niet wel kun-

den slagen.

Ik maakte dezen namiddag eene groote wandeling aan de Zuidzyde van het Meer; er zyn daar vele landhuizen en tuinen; de avond was zeer schoon, vooral vertoonden zich de Jurabergen by het ondergaan der Zon zeer schilderachtig. Ik peinsde lang over den toestand van dit zoo gezegend land, waar men zoo gelukkig zoude kunnen leven, en waar de menschelyke driften toch ook aan het maatschappelyk welzyn zoo jammerlyk in den weg staan. Er is iets noodlottigs in dien toestand: de mensch steeds het menschengeluk verwoestende. Men zoude byna gelooven dat dit in zyne bestemming ligt.

Woensd. 1 Septemb. Wy verlieten heden te twaalf ure Genève met den postwagen, en reden langs de boorden van het Meer naar Lausanne. De landstreek en de gezigten zyn hier voortdurend schoon; ook ziet men eene reeks van landhuizen, vele met smaakvolle kanten van geboomte en bloemen, zoo dat het is alsof men door een tuin ryde. De dorpen en kleine steden volgen elkander spoedig op. Onder de laatste zyn Nyon, Rolle en Morges de voornaamste. Zy hebben het voorkomen van welvaart, en Rolle was vooral levendig door de jaarmarkt, die daar bezocht scheen. Tegen zes ure in Lausanne aangekomen hadden wy nog tyd om middagmaal te houden en in de wandeling de ligging te bewonderen, die voor het gezigt op de bergen aan de overzyde by uitstek gunstig is.

Te 7 u. vertrokken wy met een anderen wagen

naar Yverdon, waar wij tegen half elf aankwamen.

Donderd. 2 Sept. Het stadje levert weinig merkwaardigs op. Wij doorwandelden de straten en de lanen van populieren nabij het meer. Er was weinig leven; de huizen en de openbare gebouwen hebben een verwaarloosd voorkomen, en alles maakt meer den indruk van teruggang dan van toenemenden bloei. Ook is hier weinig nijverheid; het is niet meer dan eene kleine marktplaats voor het omliggende land. In het kasteel, dat Conrad van Zähringen in de 12e eeuw gebouwd heeft, was gedurende 20 jaren de school van Pestalozzi. Ik had in 1818 het voorregt den edelen man daar te bezoeken en hem als een vader in het midden der kinderen te zien. In 1825 heeft die school opgehouden; en thans zijn er de openbare stedelijke scholen.

Tegen 10 uur begaven wij ons naar de landingsplaats van de stoomboot, en moesten een geruimen tijd in zeer guur weder en regen, zonder eenige schuilplaats wachten, alvorens de boot aankwam om dadelijk de vaart te hervatten naar Biel. De boorden van het meer van Neuchatel zijn niet zoo schoon als die van de meeste andere meeren. Zij zouden toch eene aangename vaart hebben kunnen opleveren, indien het weder beter geweest ware; doch het was windig en regenachtig, zoodat de beweging der boot nu en dan hinderlijk groot was, en slechts bij afwisseling eenige zonneschijn de oevers en de bergen goed verlichtte. Er groeit veel wijn op de westelijke oevers van het meer; die van Cortaillod wordt voor de beste gehouden; wij namen er de proef van en die kwam

ons voor den roem van dezen wyn te bevestigen.
Granson, waar in 1476 de beroemde slag voorviel, was de eerste kleine stad, die wy links voorbyvoeren; en deze werd door vele andere gevolgd. Zy leveren geen zeer schilderachtige vertooning. Zeer goed vertoont zich Neuchatel, dat gedeeltelyk op de hoogte en aan den oever gebouwd is; het is in later tyd nog zeer verfraaid vooral aan de zyde van het meer. Wy kwamen er te een uur aan en bleven slechts eenen stil.
De doorvaart uit het meer van Neuchatel in dat van Biel was aanvangs zeer eng, en twee maal voeren wy onder door eene brug. Wy kwamen hier in een ingesloten vallei met weide en vele wanningen. Het Bieler meer heeft fraaijer oevers, en het Peterseilandje, door Rousseau zoo geroemd, levert eene aangename afwisseling. Het is met hoog geboomte begroeid; doch het is op verre na niet zoo schilderachtig als het eilandje Schwanau in het Lauerzer-meer. Tegen half 5 kwamen wy aan het uiteinde van het Bieler meer. De stoomboot voer niet snel en was ook slechts middelmatig. Zy was de eerste die ik heb aangetroffen waarop de beste plaats vooraan was, hetgeen my voorkomt verkieslyk te zyn.
Een omnibus bragt ons naar Biel, dat slechts zeer weinig van het meer afligt; daar bestegen de meeste onzer reisgenooten een postwagen op Basel. Wy waren de eenigen die naar Solothurn reden, en na lang wachten werd ons een wagen, dien men omnibus noemde, daartoe verschaft. Die reed

elendig langzaam, ook was de weg veelal slecht, zoo
dat wy niet voor by negen ure aankwamen. Het
land was schoon en wy kwamen door verscheide
dorpen, onder anderen door Grenchen, waarby een
bad is, maar men veel goeds van zegt.

Vrydag 3 Sept. Solothurn heeft eene schoone lig-
ging aan de Aar, in een vruchtbaar veel bewoond
land, aan den voet van het Juragebergte. Op de
hoogten naby de stad heeft men een uitgestrekt ge-
zigt op de Alpen; beklimt men den Weissenstein, die
slechts weinig verwyderd is, zoo overziet men alle
de lagere bergen en ziet in het verschiet de gehe-
le Alpenketen. De hemel was echter heden niet
klaar, en wy zouden vergeefs dien uitstap gemaakt
hebben. Wy wandelden op de oude wallen, die
geheel vervallen zyn; zy dragen de blyken van in
ouden tyd zeer sterk geweest te zyn. In de stad be-
zochten wy de hoofdkerk, die in de vorige eeuw, in
Griekschen styl gebouwd is, en tot de beste van deze
soort behoort. De schilderyen bevielen ons niet.
Boven eene Christenkerk is het zeer onaangenaam,
hier de toewyding te lezen aan den God der leger-
scharen: Deo exercituum in S. S. mil. Urso Vic-
tore et soc. rest. S. P. Q. S. an. 1769.

In het Arsenaal is eene groote verzameling van
oude wapenrustingen. Men ziet er eene voorstelling
van de „Tagsatzung", die in 1471 gehouden werd, toen
Solothurn en Freiburg in het verbond werden opgeno-
men, en ter dezer gelegenheid groote oneenigheid ont-

strond, welke door tusschenkomst van den kluize-
naar Nicolaas van der Flue werd bevredigd.
Men ziet de afgevaardigden van de verschillende
cantons in hunne toenmalige wapenrusting, die zeer
afsteekt by den zwarten gekleeden rok van dezen tyd.
Vanen en andere voorwerpen van de veldslagen van
Granson en Morat, ook van andere veldslagen; -
wapenrustingen van bekende mannen, en verder
een groot aantal van onbekenden worden hier
bewaard. Van de laatsten was de voorraad zoo
groot, dat men er veel van verkocht heeft en nog
van te koop aanbiedt. Dit wordt den Solothur-
ners van velen ten kwade geduid; wy dunkt
met niet veel grond.

Wy zagen ook den ouden toren die men beweert dat
vóór Christus geboorte gebouwd is.

Onder de openbare gebouwen viel ons het paleis
van den bisschop in het oog. De hoofdplaats der
diocese is Bazel; maar ten gevolge der hervor-
ming is Solothurn de verblyfplaats van den
bisschop geworden.

Er zyn vele goede privaatgebouwen, en de stad
heeft een welvarend en levendig voorkomen; had-
wel ons ook zeer verwaarloosde buurten, voor-
al aan de regter zyde van de Aar, zyn opgevallen.
Er zyn eenige fraaye wandelingen.

Tegen 10 u. begaven wy ons op reis naar Aarau, met een
gehuurden wagen, omdat de postwagen des avonds ryd.
De weg loopt naby de rivier door een vruchtbaar dal tus-

schen Juraberger, waaraan hier en daar, behalve vele wonin-
gen, oude kasteelen staan, sommige nog in goeden staat
andere als ruine. Zeer schilderachtig ligt het slot Bechburg
boven het dorp Oensingen, het is nog bewoond. In Egerkingen
hielden wy middag. De dorpen en verspreide huizen hebben
het uiterlyk van welstand; ons viel in het oog dat men overal
al bloemen by en aan de woningen vindt. By de kleine
stad Olten reden wy over de Aar; tot hiertoe waren wy op
de linker zyde, verder bleven wy op de regter. Olten heeft een
levendig voorkomen; men bouwt er nieuwe huizen en ge-
looft er allerlei nyverheid; fabrieken en handel doen deze
plaats bloeijen. Om half 5 kwamen wy te Aarau aan,
en hadden nog voldoenden tyd om deze hoofdstad van
het Canton Argau te zien. Zy is klein; heeft, zoo men ons
zeide, 7000 inwoners, die steeds toenemen door de fabrie-
ken die groot vertier opleveren, vooral katoen-spinneryen
en weveryen. Men bouwt vele nieuwe huizen, verbetert
de straten en wandelingen; zoo dat het vroeger niet
gunstig voorkomen der stad grootendeels verdwenen is.
De brug over de Aar, die in 1831 door eene overstroo-
ming verwoest is, zal eerst nu binnen kort hersteld
of door eene kettingbrug vervangen worden. Wy za-
gen nu nog de vele meisjes en knapen, die van het werk
in de fabrieken kwamen, in groote ponten overvaren, om
zich huiswaards te begeven. De omstreken der stad zyn
hier allerliefst. Men wees ons op den regter oever der
Aar, aan de hoogte, het huis van Heinrich Zschokke,
dat op een zeer goed punt staat en een uitgestrekt
gezigt in de vallei oplevert. In de stad bezagen wy de
twee groote Regeringsgebouwen bestemd voor den
Grooten Raad, den Kleinen Raad, het Geregtshof en
andere Collegiën. Deze lokalen zyn geheel nieuw, ruim
en in goeden smaak gebouwd. Hierby is een fraaije open-
bare tuin. By het Raadhuis der stad is een oude toren,

Boven een huis buiten Baden stond het zonderlinge opschrift: „Menschenverschönerungskünstler". Of de man kapper of barbier is heb ik niet vernomen. In Frankrijk las ik dikwijls boven de deur van een barbier: „Ici on rajeunit."

die men zegt dat behoort heeft tot het oude grafelyke kas-
teel, dat de kern van Aarau heeft uitgemaakt. Aan de
zyde naar Baden toe staat het Tuighuis en daar wordt
eene groote kazerne gebouwd. By het doorwande-
len der stad zagen ons eenige sporen in het oog van die
meerdere beschaving, welke men beweert, dat hier aan-
wezig is: vele boekwinkels en daarin vooral boeken
voor de jeugd en voor volkslektuur, en buitengewoon
veel boekbinders. De scholen worden geroemd doch
daarover kunden wy niet oordeelen. Een blyk van
verdraagzaamheid is dat de hoofdkerk beurteling
voor de katholieken en voor de protestanten dient.

Zaturd. 4 Septemb. Te half 6 reden wy met een om-
nibus naar Baden, waar wy te negen uur aankwa-
men. In de plaatsen aan dezen weg bespeurt men
algemeen welvaart door fabrieken aangebragt.
Eene andere merkwaardigheid zyn de kasteelen op
vele der heuvelen. Zeer schilderachtig ligt dat van
Lenzburg, met uitgestrekte gebouwen, welke thans
voor eene school dienen. By de zeer kleine stad
Mellingen reden wy over de Reuss.

By de aankomst te Baden troffen wy Prof. Han-
zug uit Bern, wiens dochter wy gisteren in Aarau
ontmoet hadden. Wy spraken, zoo als natuurlyk
was, over de Zwitsersche aangelegenheden.

De kleine stad Baden levert weinig merkwaardig-
op voor den reiziger; alleen de ruine van het kasteel,
op eene rots onmiddellyk aan de stad, is een merkwaar-
dig historisch overblyfsel. Hier was de zetel der Oosten-
rykische vorsten zoo lang zy nog eenig gezag in Zwit-
serland uitoefenden en pogingen aanwendden om
hunne magt te herwinnen. Dit heeft geduurd tot in

1415 toen de Zwitsers het innamen en verbrandden. Wy bestegen deze bouwvallen, en overzagen van daar de vallei der Limmat, welke rivier wy hier voor het eerst aantroffen. Wy overzagen van hier ook de gebouwen van het bad welke even buiten de stad gelegen zyn. De tyd liet ons niet toe die te bezoeken, hetgeen voor ons toch ook van weinig belang was; ik had ze vroeger gezien, wist dat zy geenszins uitstekend zyn. Men komt aan die bad tamelyk veel voor zieke, weinig om zich te vermaken. Op eenigen afstand zagen wy het klooster Wettingen met zyne uitgestrekte gebouwen en tuinen. Het is een van die, welke voor eenige jaren afgeschaft zyn en waarover op de Tagsatzung zoo veel gestreden is. Het is thans voor eene opvoedingsinrigting bestemd en er zyn reeds 70 kweekelingen. Op onzen weg naar Zurich zyn wy er voorby gereden. Een vrouwenklooster, dat wy ook van de hoogte zagen, is hersteld. De inwoners hier zyn niet zoo onverdraagzaam als in sommige naburige Cantons. De Hr. Haurup wees my het huis, waar een gewezen Koorheer der hoofdkerk woont, die protestant geworden is en getrouwd is. Hy is door de bevolking, die algemeen Catholiek is, niet slechts daarom aangezien en men heeft hem zelfs tot Stadsschryver verkozen.

Te 11 u. reden wy op den eersten, en tot nog toe eenigen yzeren spoorweg in Zwitserland, naar Zurich, dat wy in minder dan een uur bereikten. De weg loopt dadelyk door de rots, waarop het kasteel staat, en verder aan de linker zyde van de Limmat. De wagens zyn uitstekend goed,

zeer breed en ruim.

Wij vonden goede herberg in het mij zoo bekende Hôtel Baur. Aan tafel sprak ik Duitsch met mijn buurman, die mij later zeide dat hij Parijzenaar was. Het is ons op deze reis reeds meermalen voorgekomen dat Franschen Duitsch spreken; dit is wel nieuw en een wezenlijke vooruitgang.

Het weder was zoo slecht dat wij niet uitgingen.

Zond. 5 Sept. Van Zurich niet veel; ik heb er ron-genoeg van geschreven. Wij maakten voor het eten eene korte wandeling, bezagen uitwendig de hoofdkerk, de ligging van het Meer, de nieuwe herbergen aan het Meer, enz. Na den middag namen wij een lohnbediende die ons wat rondleidde. Sedert ik het laatst hier was is de stad nog aanmerkelijk verfraaid en verbeterd. De wallen zijn afgegraven, de sterke toren, die vroeger in het Meer stond, is afgebroken, en door een net beplant eilandje vervangen. Het schoone hospitaal, met een gebouw voor de anatomie daarbij is voltooid, een „Pfrundhaus" voor oude-, is in de nabijheid opgerezen. Wij bezochten een zeer uitgestrekt en net gebouw, dat voor de Cantonschool, dat is voor de Industrieschool en het gymnasium, is opgerigt. Het is sedert vijf jaren in gebruik; er zijn ongeveer 400 kweekelingen. Alleen voor de Natuurkunde en de Chimie zijn de lessen en de inrigtingen tevens voor de Universiteit bestemd. Het Rathhaus, waar de Cantonsregering en, bij afwisseling met Lucern en Bern, ook de Tagsatzung vergadert; - het Weeshuis; - het Kornhaus, zijn eveneens schoone openbare gebouwen. Hierbij komen vele prachtige woonhuizen, - fabrieken, enz.; zoodat Zurich een zeer voordeelig uiterlijk voor-

Het was heden de verjaardag van de niet zeer gedenkwaardige omwenteling van 1839. Wij zagen gisteren eenige ruiterij in de Stad komen. Men zeide ons, dat die bestemd was om de orde te bewaren in geval de herinnering aan het gebeurde voor 8 jaren de lust tot onrust bij sommige leden mogt opwekken.

komen als stad heeft. De wandelingen zijn uitstekend, vooral om het gezigt dat zij opleveren. Wij bezochten de Hohe Promenade; de Katze, die thans in den Plantentuin ingesloten is, en een waardig sieraad hiervan uitmaakt; - den Lindenhof, eene hoogte midden in de stad. Wij dronken bier in een tuin bij eene brouwerij, den Schutzenberg genaamd. Al wat wij van Zürich zagen maakte op ons een zeer gunstigen indruk: de schoone ligging; de vele tuinen en woningen rondom de stad; - de netheid der straten en huizen; het helder stroomend water; het voorkomen van welvaart. Wij bezochten ten laatste nog de begraafplaats, waar Lavater, Gessner, Ebel en meer andere bekende en waardige mannen rusten.

Maand. 6 Sept. Wij maakten heden den langen weg van Zürich tot Chur. Te 8 u. vertrokken wij met de stoomboot waarmede wij tot Schmerikon aan het einde van het Meer voeren. Wij legden meermalen aan vele plaatsen op den oostelijken oever, terwijl een kleinere boot langs den westelijken oever voer, tot dat beide te Horgen te zamen kwamen; aan welke plaats een wagen de reizigers opwacht die naar Zug en Art en van daar naar den Rigi gaan. Onze boot nam hier de reizigers over die naar Rapperswyl en Schmerikon bestemd waren. De lachende omstreken van het Meer, overal met dorpen, kerken, fabrieken en landhuizen bebouwd zagen wij in geen gunstig licht, daar het meestal regende. Overigens waren zij ons van vroegere bezoeken bekend.

Te twaalf ure aangekomen reden wij met een postwagen van Schmerikon naar Wesen, door eene vrucht-

bare vallei waarin groote fabrieken, vooral katoen-spinneryen en weveryen zyn. De vlekken die wy passeerden zagen er welvarend uit. Wy waren hier in het Canton Sint Gallen. Naast ons was het Linth-kanaal, of liever de Linth, ingedykt volgens de plannen van Escher, wiens verdiensten vermeld zyn in een opschrift op eene rots, dat wy voorbyreden.

Te Wesen, dat wy in een paar uren bereikten, stapten wy in een tweede stoomboot, die ons over het Meer van Wallenstadt bragt. Het weder was zoo veel beter geworden, dat wy op het verdek konden eten, en tevens de schoone boorden van dit Meer zeer goed zagen. Zy vertoonen eene afwisseling van steile rotsen en ingeslotene dorpjes op groene weide; hier en daar watervallen, bosschen. Te Wallenstadt vonden wy weder een wagen; die bragt ons naar Ragatz, door eene mooye vallei, waarin ons niet dan eene ruine van kasteelen in het oog viel; en verder naar Chur onder hernieuwden regen en invallende duisternis. Wy kwamen te 9 u. aan in het allerslechtste weder.

Dinsd. 7 Sept. Steeds regen. Wy vergenoegden ons daarom met weinig meer van Graauwbunderlands hoofdstad te zien dan de groote kerk. Zy is gewyd aan den heiligen Lucius den bekeerder van dit land, die in de tweede eeuw den marteldood heeft ondergaan. Een deel der kerk is, zoo men zegt, van de 4e, een ander deel van de 7e eeuw. Zeer merkwaardig is het ge-

zelf op de onderaardsche kerk achter den altaar. Hier en ook aan den ingang der kerk ziet men zeer oude zuilen die op leeuwen of monsters rusten. In de Sacristie zyn de beenderen van den heiligen Lucius in metalen kistjes met beeldwerk van zeer ouden en ruwen tyd. Oud borduurwerk voor priestergewaad en andere zaken werden ons hier ook vertoond. Eenige schilderyen van Albrecht Durer, Holbein, Rubens, volgens het zeggen van den koster, een stukje in miniatuur op lapis lazuli geschilderd en Petrus op het water door Jesus ondersteund voorstellende, door Michel Angelo, volgens betrouwde getuigenis, geschilderd, zyn merkwaardig. De kerk is Byzantynsch, en welligt een der oudste van hare soort. Deze kerk is nog van de Catholieken, hoewel deze slechts 500 op de 5000 inwoners tellen. Het paleis van den bisschop staat in de nabyheid, en op eenigen afstand een Seminarium. In het Canton zyn $\frac{2}{5}$ catholiek.

Tegen half 8 ondernamen wy een uitstap, om de familie Oertz te bezoeken, die zich verleden jaar uit Utrecht te Luzein in de Prättigau gevestigd heeft. Met een wagen, dien ons de waard in het Witte Kruis bezorgde, reden wy naar Schiers, waar wy te 11 u. aankwamen. Aanvankelyk liep de weg door het dal van den Ryn, dat ruim en goed bebouwd is, en in de verte door sneeuwbergen omringd. Hier en daar aan de boorden van deze rivier, ziet men op vele heuvelen ruines van ridderkasteelen. Het weder was guur en regenachtig op de bergen lag versche sneeuw. Naby de Zollbrück sloegen wy linksom en kwamen door eene engte tusschen de rotsen in de vallei van de Lanquart, eene kleine rivier, die in den Ryn valt. Deze vallei heet Prättigau, en daarin ging een

wij gaede weg langs en door het zeer breede en woeste bed van die rivier tot aan Schiers. Doch nu hield die weg op, en bestond er alleen een zeer slechte bergweg om verder te komen. Wij hielden eerst middagmaal en tegen één uur waagden wij, tegen den raad van eenige heeren, die wij aantroffen, den togt in twee kar-retjes, geheel open, en onder voortdurenden zwaren regen. Het viel ons zelfs na de waarschuwing nog tegen; dikwijls waren wij aan den rand van steilten; maar-ten over beeken; en tusschen de groote losse steenen was het nu en dan schrikbarend berg op en berg af te rijden. Ik beproefde wat te voet te gaan, doch dit was op den doorweekten grond op de scherpe steenen niet uitvoerbaar. Wij kwamen nat wel terug en vertrapten dus met goeden moed ons plan. Het was 5 u. eer wij Luzein bereik-ten, tot groote verwondering van den Hr. Denz en zyne vrouw, die ons zeer hartelyk ontvingen. Wij vonden deze familie van suikerbakkers veranderd in landbou-wers, en het was ons merkwaardig de byzonderheden hiervan te vernemen. De woning staat aan de hel-ling van den berg, op aanmerkelyke hoogte boven het dorp. De kerk staat toch nog wat hooger en een an-der dorpje met eene eigene kerk, Pany, is nog op een-igen afstand berg opwaards gelegen. Deze woning is van steen, ruim en goed gebouwd. De Holland-sche netheid kan men hier niet invoeren, en vele gemakken, die men in de steden vindt, ontbreken. Het was ook in den korten tyd nog niet mogelyk geweest veel hiervoor te doen, dewyl het noodzakelykste voor den akker en het vee in de eerste plaats moest be-zorgd worden. De Hr. Denz moest het overigt en vele werkzaamheden zelf verrigten; dewyl dit Slands

gebruik is, en men niet veel geschikte lieden hier voor vinden kan. Zelfs voor het huiselyk werk vindt men niet ligt passende bediening. De dienstmaagden zyn niet in staat, of geheel onwillig, om iets anders te doen dan de gewoonte hier medebrengt. Dit maakt, dat, hoewel men zeer vry en onafhankelyk leeft, evenwel zekere dwang bestaat om te doen zoo als anderen doen. Deze dwang strekt zich zelfs tot de kleeding uit, dewyl het zeer afgekeurd wordt, wanneer men daarin van de gewoonte afwykt. Onze landvrouw schikt zich met beleid en goeden moed, maar niet zonder eenige moeite en opoffering, naar dezen toestand, die zelfs den Graanwbunder, na zoo lang verblyf in andere landen, wel wat hard valt. Veel omgang en vertrouwelykheid, zoude men ons, bestaat er niet. Elke familie is den ganschen dag werkzaam en bemoeit zich weinig met andere; slechts hulpvaardig by ziekten als anderszins is men zeer. Vermaken, zoo als spel en dans, zyn nagenoeg onbekend, en zelfs gezelschappen komen bykans niet voor. Het eenzame leven wordt alleen afgebroken door het zeer korte gaan, dat men niet ligt verzuimt.

Woensd. 8 Sept. Heden was het zeer schoon weder, zoo dat wy nu de vallei in volle pracht zagen; op de bergen en op de denneboschen lag versch gevallen sneeuw, die by het helder groen dat later heerschte zoor gunstig afstak. Wy bezochten boomgaard, moestuin, stallen, schuren, de geheele boerdery van onzen gastheer. Het is een uitgestrekt bedryf, waar nog veel tot verbetering en verfraaijing te doen valt. Binnen kort zoude hy nog eene nieuwe stal

boomen. Tot zyn eigendom behoort ook bosch; doch elk spaart zoo veel mogelyk zyn eigen boomen, daar men voor eene kleine opbrengst bouw- en brandhout uit het gemeene woud bekomen kan.

Het rundvee is, als gewoonlyk in Zwitserland, het grootste gedeelte van den zomer in de hooge gemeenschappelyke alpenweide. Het wordt daar gehoed en gemolken door herders die over de geheele kudde van het district gesteld zyn, en voor gemeene rekening boter en kaas maken. De verdeeling geschiedt naar evenredigheid van de melk die het vee van elk eigenaar geeft; en om dit te bepalen wordt twee malen op vaste dagen de melk naauwkeurig gewogen. Op die dagen gaan alle de eigenaars naar de alpenweide om zich te verzekeren dat hun geen onregt geschiedt. Het getal der runderen en schapen, die men op de alpen zenden kan, is niet bepaald; maar het wordt van zelf beperkt door de hoeveelheid hooi, die elk op zyn eigen land verkrygen kan om het vee in den winter te onderhouden. Die behoefte is zeer groot, omdat de winter zoo lang duurt.

De boomvruchten waren hier uitstekend goed; dit jaar, als overal, zeer overvloedig.

Een voorregt van deze woning is dat zy het geheele jaar door de zon beschenen wordt; in de vallei is dit niet het geval: Luzein is gedurende zes weken des winters in de schaduw en het nog lager gelegen dorpje Dalvazza gedurende twaalf weken. Voor sneeuwvallen heeft men hier niet te vreezen. De vallei is vry sterk bewoond; twee andere dorpen, Saas en Kublis liggen op kleinen afstand. Wat lager in de vallei ligt Fideris met omtrent 500 inwoners. Dit heeft eenige beroemdheid

door minerale bronnen die op eenigen afstand ont-
springen en die veel bezocht worden. Onze weg voert
door dat dorp. Het hoofdste dorp is Klosters, dat
ligt boven Davos, waarvan wy den toren zagen. Van
daar voert een bergpas in het dal van Engadin.
Men kan ook nog over de bergen uit den Prettigau
in andere dalen komen, doch langs zeer moeyelyke
paden. De groote toegang is langs de rivier, door
de engte, Clus, waardoor wy gekomen zyn.

Een groot bezwaar voor de welvaart is de byna
onbruikbare weg, die het vervoer van de vaart,
brengsels die men zoude kunnen verkoopen on-
doenlyk of althans zeer kostbaar maakt, en ook
afschrikt om het bad Fideris te bezoeken. Men
was nu toch bezig een nieuwen weg te maken; de
heer Dens zeide my, dat hy met nog eenige vermo-
gende ingezetenen besloten hadden het geld daartoe
voor te schieten, met de belofte van de Can-
tonregering om die in eenige jaren terug te betalen.
Zy hadden dit gedaan omdat men anders dit werk
aanhoudend uitstelde.

Belastingen betaalt men weinig, althans direc-
te. Zy betaalden voor dit gezin in een zak koren
en 18 pond kaas voor de armen, benevens 4 gul-
den voor kerk en School, waar voor hy nog het
regt had van dit verkiezende zyne kinderen kos-
teloos in de school te zenden. Doch er zyn vry
hooge accynsen op koffy, zout en andere waren.

Misdaden worden hier zeer zelden gepleegd en
er wordt niet gestolen, met eene uitzondering, na-
melyk van boomvruchten; die worden door voor-
bygangers, ook wel door bewoners van andere dor-

pen zonder eenigen schroom geplukt, zoo dat men somtyds van ryk beladen boomen niets overhoudt.

Na dat wy lang gepraat hadden over Prättigau en over Utrecht, die ons genoegzame contrasten opleverden, deden de Hr. D. en zyne vrouw ons uitgeleide tot in het dorp, en ondernamen wy te half 10 de terugreis. Nu kwam ons alles veel schooner voor; wy zagen de bergen met sneeuw bedekt, de hellingen met boschen weiden, verspreide woningen, waterstroompjes. De weg was nog altyd slecht, doch nu konden wy van tyd tot tyd te voet gaan. Wy bekwamen een veel voordeeliger indruk dan by de aankomst. My viel in deze vallei, even als in vele andere in Noorwegen, Spanje en elders, in het oog, dat men zoo vele sporen ziet van een vroegeren toestand, toen de afloop van het water nog gestremd was. Blykbaar is de vallei een meer geweest; men ziet de oude oevers nog duidelyk. Dit zyn de zoogenaamde „parallel roads" die de geologen in Schotland hebben opgemerkt.

Te half twee bereikten wy Schiers, waar de waard een middagmaal voor ons in gereedheid had. Dit dorp is wat grooter en hier is ook eene kostschool, waarin ook de zoon van den Hr. Danz leerend, die ons kwam bezoeken. Wy spraken ook met een heer Sprecher, zoo men ons zeide een der rykste bewoners van de vallei. Hy was een jong mensch, zeer beleefd, doch blykbaar door de afgezonderde levenswyze vreemd aan fynere beschaving. En is in zulke valleyen geen tydverdryf voor hen die door hunne fortuin geen dagelyks werk behoeven te verrigten;

Dese is de Obere Zollbrücke

jagen en in de kroeg met plompe lieden slechten wijn drinken is hun eenige wellust. De krijgsdienst in vreemde landen was een middel om hunne krachten aan te wenden en zich eenigermate te bekwamen; waar hun dit ontvalt, is het te vreezen dat ruwheid meer nog algemeen worde, ten zij zich juist uit de behoefte aan werkzaamheid iets beters op doe. Een ander jong man, een heer Salis, zat met eenige Italianen mora te spelen, dat voor zijne vrouw en dochter iets nieuws en merkwaardigs was.

Wij hernamen nu weder den wagen, die ons uit Chur derwaarts gebragt had, en reden daarmede naar Ragatz. Op dezen weg zagen wij twee merkwaardige ruïnen: die van het slot Solavers bij Grüsch, waar de "Zwingherr" van deze streek plagt te wonen, en die van Ferporta in de Clus, welke de vallei in oude dagen ontoegankelijk maakte. De engte konden wij nu duidelijk zien; er was zelfs geen plaats voor het kasteel dan in de rots, zoo dat het geen dak behoefde. De eenige nijverheid die mij behalve de landbouw in het oog viel was die der kolenbranders die nog al talrijk waren. Wij reden uit de Clus over de Lanquart en kwamen nu in het breede Rijndal. Over de overdekte Zollbrücke kwamen wij op nieuw op den linker oever der Lanquart, lieten de dorpen of vlekken Malans en Jenins regts liggen, zagen ook op een afstand het grootsche Megenfeld. Bij Jenins is een kasteel dat bewoond wordt door den heer Salis die met eene freule van Lynden gehuwd is.

De brug over den Rijn is niet overdekt, zij heet Tardis-Brücke; doch wordt gewoonlijk Untere Zollbrücke genaamd; zij is de eenige tusschen het meer van Constanz en Reichenau. In 1834 werd zij met zoo vele andere bruggen verwoest.

Te 5 ure kwamen wy in Ragatz aan. De herberg is een grootschoon gebouw, vroeger het zomerverblyf van de abten van het benedictinerklooster Pfeffers. Dit klooster is in 1838 vernietigd.

De tyd liet nog even toe om een uitstap naar het bad Pfeffers te maken. Myne vrouw was niet wel, doch myne dochter ondernam met my de wandeling. Er is sedert de goederen van het klooster, en daaronder het bad, aan het Canton vervallen zyn, een weg in de rots langs de Tamina, aangelegd, zoodat men nu zelfs met wagentjes van Ragatz naar het bad ryden kan. De afstand is een klein uur. Deze weg is uiterst merkwaardig; de Tamina stroomt tusschen zeer hooge rotsen, in eene zoo naauwe scheur, dat men byna overal de rots heeft moeten uithakken, of aan de zyde van den stroom den weg op muren heeft moeten doen rusten. De kronkelingen, en de enkelde plaatsen, waar de rotswanden eenigzins wyken, en er voor struiken en boomen wat ruimte aanwezig is, leveren de treffendste afwisseling van verhevene, byna schrikkelyke, en liefelyke bevallige tafereelen. De gebouwen van het bad staan nog altyd evenzeer ingesloten; doch men gaat er nu zeldzaam meer langs het moeyelyk pad, van boven afklimmende, naar toe. Het eigenaardige van in een trechter van rotsen te liggen is door den gemaakten uitweg verdwenen. De toegang tot de warme bron, door de engte, die als een gewelf van overhangende rotsen is, boven de daverende Tamina, is thans eveneens veranderd. Men moest over smalle planken zonder eenige leu-

nig dernaards gaan; en meermalen zyn er ongelukken voorgekomen; thans is er een breede weg van hout met goede leuningen gemaakt; zoo dat alle gevaar weggenomen is. De tyd liet ons echter niet toe, om ook daarvan gebruik te maken.

Ragatz is nu de dagelyksche uitvlugt voor de gasten van het bad en bovendien heeft men water van de bron door houten pypen tot in de herberg van Ragatz geleid, zoo dat men ook hier baden en drinken kan. Het groote gebouw kan 80 personen huisvesten. Wy vonden er nu slechts een klein getal; de tyd der baden liep ten einde. De ligging aan den grooten weg geeft aan dit dorp toch voortdurend groote levendigheid.

Donderd. 9 Septemb. Dezen morgen te 7 u. vertrokken wy met den postwagen naar Rorschach. De weg loopt steeds op een kleinen afstand van den Ryn, die hier Zwitserland van Tyrol scheidt; hooge bergen staan aan beide zyden. Het vruchtbare, overal groene land is veel bewoond; dorpen en vlekken volgen elkander spoedig op. Aan de hoogten staan van tyd tot tyd kasteelen, die eens als aan de oevers van den Duitschen Ryn de middeleeuwen in het geheugen roepen. Veelal zyn zy in den staat van ruines; doch sommige zyn nog bewoond, zoo als dat by het aardig vlek Werdenberg.

De bergen waren nog op vele plaatsen met versche sneeuw bedekt; zy leveren veel afwisseling, en op eene plaats naderen zy elkander zoo dat de rotsen slechts een naauwen doortogt open laten, den Hirschensprung genaamd. Dan begint het eigenlyk zoogenaamd Ryndal, dat breed en bloeyend is.

Oberried was de eerste plaats, die wy daarin aan-
troffen, een net vlek; vervolgens kwamen wy in
Altstätten, eene kleine stad waar groote levendig-
heid was door de markt. Wy hielden hier middag in
eene zeer goede herberg. De ruines op de hoog-
ten duren voort. Wy kwamen nog door een stadje
Rheineck en weldra zagen wy het meer van Con-
stanz. Het laatste van onzen weg ging er langs.
Wy hadden nu een groot deel van het Canton
Sint Gallen gezien, en ik moet dus van eene by-
zonderheid melding maken, waardoor zich de
bewoners onderscheiden, namelyk dat byna alle
vrouwen zich bezig houden met borduren. Dit
had ik reeds te voren vernomen en opgemerkt;
heden is het ons ook in het oog gevallen. Deze
nyverheid heeft veel goeds; zy houdt de familien
bezig, bevordert huislykheid, ook netheid en orde.
Des niet te min kan zy niet wel blyven bestaan,
haar staat hetzelfde lot te wachten als het spin-
nen en weven van vlas in de familien: de ver-
beteringen der werktuigen maken die handenar-
beid onvruchtbaar. Men zeide ons werkelyk dat
nu reeds wanneer men een ganschen dag vlytig
borduurt niet meer dan 6 kreutzers (10 cen-
ten) daarmede verdiend wordt.

Te 4 u. kwamen wy te Rorschach, kleine ha-
venstad aan het meer van Constanz, de voor-
naamste handelsplaats voor het koren dat uit
Duitschland in Zwitserland wordt ingevoerd.
Wy begaven ons dadelyk op de Stoomboot, die
juist afvoer naar Constanz. De avond was

schoon, de boorden van het Meer vertoonden niets gunstig, doch zij zijn niet zoo stout, de bergen zijn niet zoo hoog als wij die pas onlangs op andere meeren gezien hadden. De schoonste bergen die wij in het verre verschiet zouden hebben kunnen zien, waren ook eenigzins in nevel verborgen. De bergen van het Schwarzwald konden wij duidelijk zien, doch zij zijn nadat men de Alpen gezien heeft niet zoo treffend als wanneer men uit het vlakke land komt. Wij zagen de zon heerlijk ondergaan, en kort daarna kwamen wij te Constanz aan.

Vrijdag 10 Septemb. Deze stad was mij van vroeger bezoek reeds bekend; ik was er in 1836. Doch het viel mij in het oog, dat alles een beter voorkomen had. Men is in Baden algemeen en bijzonder hier zeer opgewekt; de oude vervallene huizen worden algemeen verfraaid en bekomen een frisch en jeugdig aanzien; straten en wandelingen worden netter. Wij maakten slechts een kort verblijf, moesten ons dus met een vlugtig overzigt vergenoegen. De hoofdkerk is een zeer schoon gothisch gebouw. Men heeft ze inwendig zeer net hersteld, doch geheel gewit, dat mij voorkomt een misstand te zijn; de kleur der steenen, donker als die was zoude veel beter indruk maken. In de Sacristie wees men ons allerlei oudheden en kostbaar kerkcieraad. Het Kaufhaus is de zaal waar het concilie gehouden is, doch van vroegere pracht beroofd. Men bewaart er verscheiden overblijfsels van den tijd der kerkvergadering, zoo als de zetels van den keizer Sigismund en den Paus Martinus V, - het kistje dat voor de stemming bij de keus van dezen paus gediend heeft (Scrutinium)-

de gevangenis van Jan Hus, nagemaakt zoo als zy in het dominicanerklooster plagt te zyn, een echt voorbeeld van monnikken wreedheid. Hierby hangt een afschrift of liever vertaling van den brief dien hy, daags voor hy verbrand werd, aan zyne vrienden in Boheme schreef; waarin de edele gelatenheid van den waardigen martelaar blykbaar is. Er is ook een oud houten beeld van Abraham dat in de Domkerk onder den kansel plagt te staan, en in 1818 van daar werd weggenomen. Het volk meende, dat het Jan Hus voorstelde, en uit vroomheid was het gewoon dat beeld te bespuwen! In de kerk wyst men ook de plaats, waar hy stond toen hem zyn doodvonnis werd aangezegd. In deze zaal zyn nog allerlei andere meer of minder merkwaardige zaken; zy behooren aan den heer Tichler die er handel in dryft.

Wy bezochten het huis van den heer Wessenberg, die als prelaat en als dichter beroemd is, en voor de verlichting en beschaving zoo groote verdiensten heeft. De waardige grysaard ontving ons zelf en wees ons de vele kunstzaken, die zyne woning versieren, byzonder uitgezochte schilderyen. Men bespeurde in alles een fynen edelen smaak. Hy is by de ultramontanen slecht aangeschreven, ook weinig bevriend met den tegenwoordigen bisschop, doch heeft nog den rang van eersten domheer. Het is vooral door hem dat de onverdraagzaamheid en onwetendheid in Constans plaats gemaakt hebben voor beschaving en milde verdraagzaamheid. De waardige geestelyke Strasser, dien ik op myne vorige reis had leeren

kennen was overleden. Hy was een vriend van Wessenberg.

Men heeft hier thans eene protestantsche gemeente en gemengde huwelyken geven geen aanstoot. Er is ook eene gemeente van Duitsche catholieken. Men spreekt nog altyd van een standbeeld ter eere van Hufs op te regten, doch daarvoor zoekt men de juiste plaats op te sporen, waar hy verbrand is en daarover is men het nog niet volkomen eens. Zy was buiten de stad en men weet nagenoeg waar, doch niet stellig.

Als herinnering wyst men nog het huis Friedhof genaamd, waar de beroemde vrede tusschen Keizer Frederik I en de Italiaansche steden gesloten is. Zoo wees men ons ook het huis waar Hufs gewoond heeft voor men hem in de gevangenis bragt.

Te 12 u. verlieten wy Constanz en voeren met een stoomboot naar Schaffhausen. Dit is eene schoone vaart, eerst door de zoogenaamde Unter See, een nevenmeer van dat van Constanz, waarin het fraai begroeide eiland Reichenau ligt, en vervolgens door den snelstroomenden Ryn, waaraan vele kleine steden en vlekken liggen, by de meeste van welke wy aanlegden. Evenwel kwamen wy voor 4 u aan, en reden dadelyk naar de herberg van Weber tegenover den Rynval, dien wy uit onze vensters overzagen. Men is toch op een te grooten afstand om zich een juiste voorstelling van dit heerlyk natuurtafereel te maken. Boven den val zagen wy de toppen van sneeuwbergen in volkomen helderen hemel; hetgeen ons in Zurich en elders niet vergund was.

Wy daalden spoedig af en by het nader komen vertoonde zich de Rynval in al zyne grootsche en pracht. Hy werd door de zon beschenen, die eenen dubbelen regenboog in het waterstof vormde. Wy voeren over, bezagen in het kleine kasteel Worth, de beeltenis van den val door de Chambre ob-scura geteekend; — beklommen het kasteel Laufen, waar de schilder Bleuler zich gevestigd heeft en gelegenheid verschaft om den val van ver-schillende standpunten te zien. Het langst ver-wylden wy op de houten gallery beneden aan de rots ter linker zyde van den val. Men wordt daar als het ware overstelpt door het nederstortend water. Hoewel ik voor de derde maal my hier bevond was my de indruk even treffend als vroeger. Ik behoef er niets van op te teekenen; de herinnering zal my niet ontgaan.

Ook in het sterrenlicht was het een grootsch en eigenaardig gezigt. Het geruisch was in den nacht zoo groot dat het my weinig deed slapen.

Zaturdag 11 Septemb. Daar de postwagen al-leen des nachts rydt hebben wy een wagen gehuurd om onze reis huiswaards te ondernemen; de tyd voor Zwitserland is ten einde. Ons plan was over Bazel terug te keeren, doch wy bedachten ons en verkozen Freiburg, waar myne vrouw en dochter nog niet geweest waren. Voor zes ure reden wy af. Aanvangs was de weg zeer dik-wyls styl, byzonder by het stadje Stuhlingen, en voortdurend gaat men veel berg op en bergaf; het is het Schwarzwald in alle opzigten; want dikwyls rydt men door bosch. Op het Duitsch grondgebied komende werd ik door de tolbeambten buitengewoon beleefd behandeld: op vertoon van myn pas verschoonden zy my van alle onderzoek, my op myn woord gelo-

De weg voert over aanmerkelyke hoogten; onder de sieraden van deze streek, die steeds schooner werd, was het kleine meer Titisee.

vende, dat ik geene verbodene koopmanswaren invoerde. Wij hielden even stil te Bonndorf en vonden daar een paar Fransche familien, ware toonbeelden van de levendigheid hunner natie: het was geen stroom van woorden maar een waterval. Deze behoefte om te spreken is in der daad iets eigenaardigs. Wij hielden middag in het stadje Lenzkirch. De bewoners dezer streek hebben een gunstig voorkomen, goedaardig en vlytig; de mannen somtijds zeer krachtig. Bij de vrouwen viel ons de veelkleurige maar veelal plompe kleeding in het oog; ook de gele hoeden in den vorm van manshoeden. Deze niet schoone dracht duurt lang voort. Wij kwamen nu weldra in het Höllenthal, dat bij het schoone weder zeer schoon was; rotsen en bosschen, met groene weiden daartusschen leveren een zeer schilderachtig geheel op; juist niet schrikbarend en slechts zeldzaam ruw. De pas die men Hölle noemt is eng en wild. Wij waren in het land der klokkenmakers, de herberg te Lenzkirch hing er vol van, en men zeide ons dat deze nijverheid nog zeer goed ging. Overigens zagen wij vele yzersmelteryen; men heeft daarvoor de mijnen en de bosschen. Wij zagen ook zaagmolens. Te 7½ ure kwamen wij te Freiburg aan.

Zondag 12 Septemb. Wij hadden nog even tijd om de schoone kerk te bezigtigen en vertrokken te 7 u op den spoorweg. Wij waren langs denzelfden weg gekomen. Een reisgenoot zeide mij dat bij Rastadt reeds aanmerkelijke vestingwerken waren aangelegd en dat het geheele stelsel van verdediging voor Duitschland meer en meer voltooid wordt. Moge het nimmer te pas komen! Den langen togt tot Manheim hadden wij voor 3 u volbragt, en wij reisden van hier met de stoom-

boot, die ons tegen 8 u. in Mainz bragt.

Maand. 13 Sept. Wij wandelden wat door de stad, deden eenige aankoopen, en vertrokken tegen 10 u. naar Keulen. De vaart leverde niet merkwaardigs op. Er waren verscheiden Hollanders met ons; doch geen waarmede ik verlangde kennis te maken. Te 8 u. kwamen wij aan, en nu verliet ik vrouw en dochter, die nog doorreeden naar Dusseldorp.

Dingsd. 14 Sept. Tegen 10 u vertrok ik naar Brussel en kwam er te 8 u aan. Te Verviers was nu een vrij goed Stations gebouw opgeregt, overigens was alles als verleden jaar.

Woensd 15 Sept. Ik stond laat op, want de zeer snelle reis van Schaffhausen herwaarts had mij zeer vermoeid. Wolowski was de eerste kennis die mij kwam opzoeken. Ik schreef wat aan mijn dagboek en begaf mij toen op weg om mij voor het Congres des economistes te laten inschrijven. Onderweg ontmoette ik den heer Arrivabene met de heeren Say, Dunoyer, Blanqui, die mij aanzochten mede te gaan naar den Hr Debrouckère, waar eene voorloopige bijeenkomst was. Daargekomen vonden wij nog vele andere heeren, en werd overlegd hoe het bureau zoude worden zamengesteld, en op welke wijs de onderwerpen zouden behandeld worden. Ik ging vervolgens naar 't Secretariaat om mij in te schrijven, en ontving t'huis nog een bezoek van den heer Fokker uit Middelburg. Ik at in mijne herberg en ging vervolgens met de heeren Wolowski en [illegible] naar het Café des Mille colonnes, waar Wolowski en [illegible] ook bij ons voegden en zeer levendig en vrolijk gesproken werd. Op straat ontmoette ik de Hrn. Baumhauer, de Boer, Tellegen, alle om het Congres herwaarts gekomen. Wij gingen ook nog in de Société de la Co-

merci, doch het was er te vol om rustig dagbladen te kunnen lezen.

De heer Ducpétiaux had de heeren dezen avond bij zich genoodigd; ik ging er ook en vond groot gezelschap. By het naar huis gaan trof my het gure weder, terwyl het in de kamer zeer warm geweest was.

Donderd. 16 Septemb. Dezen morgen ontmoette ik dadelyk vele kennissen, bysonder uit Luik: de Hr. Hennau, Devillers, Capitaine, enz. Met Warnkönig ging ik naar de vergadering van het Congres, waar ik nog veel andere kennissen aantrof. Ik maakte nu ook kennis met myne landsleden de Hr. Van Beeck Vollenhoven uit Amsterdam en Cremer uit Groningen. Van de vergadering behoef ik niets op te teekenen; wat daar gesproken werd, is in het gedrukt verslag vermeld.

Ik at met de meeste leden in de zaal der Société philharmonique, waar ik zat naast Dr Asher uit Hamburg, die voor deze stad afgezant in Berlyn is. Met de heeren Hennau, Capitaine en anderen ging ik in het Café der Mille colonnes; – daarna kwam de heer van Beeck Vollenhoven by my en bleef lang met my praten.

Vryd. 17 Sept. Ik las wat in de vlugschriften, die aan de leden zyn uitgedeeld. Te 11 u. begon de vergadering, waar ik nu ook den Tex vond. Ik had my voorgenomen wat te spreken; doch er was heden geen gelegenheid toe.

Ik at in het Hôtel de Suède met Dr Asher, Prof. David uit Koppenhagen en Prof Welcker met wien ik nu ook kennis maakte. Met deze heeren ging ik ook

in het Café der Mille colonnes. Uit de gesprekken met Pr. Welcker bleek my spoedig, dat hy zoo vooringenomen was tegen de Engelschen en zoo weinig kennis had van de zaken en van de Staathuishoudkunde, dat het beter was met hem niet te redetwisten. Dr. Asher beproefde vergeefs hem van zyne valsche beweringen terug te brengen.

Wy gingen by den heer Quetelet, waar vele leden van het Congres waren.

Zaturd. 18 Sept. Dezen morgen te 9 u. ging ik in de Tentoonstelling der nyverheid, waar de Hr. Debrouckère en de Hr. Jacques Verreyt, een zeer bekwaam fabrikant, my benevens Prof. David het merkwaardigste aanwezen.

In de vergadering van het Congres bekwam ik het woord, en had de voldoening dat hetgeen ik zeide zeer goed werd opgenomen.

Te 6 u. was er een groot banket in de zaal der Société philharmonique, welke de Brusselsche Société der Libreéchangistes (Association belge pour la liberté commerciale) aan de leden van het Congres gaf. Er was veel hartelykheid en vrolykheid. Te 11 u. ging ik huiswaards.

Zondag 19 Sept. Ik ging dezen morgen met Dr Asher in de Tentoonstelling, waar wy den Hr. Verreyt aantroffen, en waar wy verscheidene zaken naauwkeurig en met groote belangstelling beschouwden, weefsels, kanten, zyde, meubels enz. Eenige uren brachten wy daarmede door. Myne verkoudheid was zoo erg, dat ik geen lust had verder uit te gaan; ik bleef t'huis tot 6 u. toen ik by den heer Arrivabene ging eten. Behalve de my reeds bekende

Jacob[?] Say, Dunoyer en andere trof ik er de Hr. Ramon de la Sagra, Ubaldino Peruzzi uit Florens, Bourson[?] uit Brussel. Velen der aanwezigen gingen later met my by den heer Quetelet, die my ook ter maaltyd genoodigd had. Daar was weder talryk gezelschap en ik maakte nog nieuwe kennissen; onder anderen die van den Hr Perin, nu prof. der Staatshuishoudkunde te Leuven.

Maand. 20 Sept. Dezen morgen ging ik met myn Leidsche ambtgenoot Hennau[?] twee nieuwe uitvindingen naauwkeuriger bezien, die myne opmerkzaamheid op de Tentoonstelling tot zich getrokken hadden, te weten eene Brandérie économique, die my voorkwam een zoo geschikt werktuig te zyn om te bak-[?]ken, dat ik besloot het voor myne vrouw te koopen. Het ander werktuig is bestemd om de letters voor de drukkery te zetten en ook weder uit een te nemen (composer et décomposer), uitgevonden door Delcambre, die het ons zelf verklaarde. Ik konde dit vernuftig uitgedachte werktuig niet genoeg bewonderen. Wy maakten bezoeken by den heer Heuschling Secretaris van het bureau der Statistiek, den heer Jobard oprigter van het Conservatoire des Arts et Métiers; en by den heer Leclercq myn oude kennis, thans benoemd tot gezant in Rome. By den heer Debrouckère en by den heer Alvin bragten wy kaartjes, by den laatsten omdat wy hem niet vonden.

Aan tafel in myne herberg het Hôtel de l'Univers, vond ik behalve de vroeger bekenden den heer Prof. Dumont uit Luik, ook Prof. Pagani, dien ik voor het eerst zag. Ik maakte er ook kennis met den heer Schaetzen regter in de regtbank van Tongeren, een zeer wel onderrigt yverig man. Met hem en de twee hee-

ner Hennan ging ik in het Caffé des Mille Colonnes en vervolgens in het Théatre op de place de la Monnaie. daar gaf de opera Le Pré-aux-Clercs, waarvan de muziek zeer schoon was, maar de inhoud onmogelyk te begrypen, en La Jolie fille de Gand een ballet, dat langer duurde dan noodig was, doch waarin enkele tooneelen zeer bevallig waren.

Ik had eerst plan gehad dezen avond te vertrekken; doch men had my overgehaald, om althans eene zitting van het Congres penitentiaire by te wonen.

Donderd. 21 Sept. Dezen morgen kwam my de heer Scoble uit Londen bezoeken, wy praten over de afschaffing der slaverny en vervolgens gingen wy zaam naar het Congres. Hier ging de beraadslaging niet zoo goed als op het vorige door het gemis van een geschikt voorzitter, die orde hield.

Na de vergadering wandelde ik nog met de heeren Hennan en nam van deze hartelyke heeren afscheid; zy gingen in de stad eten, en ik ging in de zaal van de Société philharmonique deel nemen aan den maaltyd van het Congres. Hier zat ik naast den heer Arrivabene. Ik nam ook van dezen waardigen man afscheid, en ging nog voor het einde van den maaltyd huiswaards, om op te pakken. De heer Scoble kwam my nog opzoeken en ik maakte my spoedig gereed om te half 8 op den Spoorweg naar Antwerpen te gaan.

Hier aangekomen nam ik myn intrek in den Grand Laboureur. Hier vond ik twee Noord-Amerikanen, echte Yankees, de een van Nieuw-Orleans de andere van Baltimore naar Europa gekomen. Hun geheele gesprek liep over de dollars die zy in groote mate uitgeven, over de fare en de comforts der Stoomboten enz.

Woensd. 22 Sept. De nacht was voor mij kort; reeds te half 5 vertrok ik met den postwagen naar Utrecht. Deze reis was niet aangenaam; het regende onafgebroken; gezelschap had ik somtijds geen en steeds geen waarmede ik eenig belangryk gesprek konde voeren. De wagen reed zeer goed; alleen te Breda en te Gorinchem werd een korte poos stil gehouden; en voor vyf ure was ik thuis, zeer voldaan over de welvolbragte reis. Ik had het groote voorregt vrouw en dochter in welstand aan te treffen.

a 2727 *